

PRVE BOLNICE POD SNEŽNIKOM

Bolnica na Prezidanskem Berinščku

Prve dni v septembru, še istega dne, ko je bila borba na Babni polici in smo imeli prve ranjence, odkar je minila ofenziva, smo organizirali prvo konspirativno partizansko bolnico na področju pod Snežnikom. Bolniško osebje smo bili: Tine Mlakar in Anton Pintar z Babnega polja, Milka iz Podloža, ki je kasneje padla na Primorskem, Vinko Levček iz Ige vasi in jaz. Levček je bil v bolnici le občasno. Opravljal je še druge dolžnosti v Loškem potoku. Kasneje je tudi on padel.

Ranjencev je bilo pet: štirje, ki sem jih že omenil, in Tone Antončič z Vrhnikе ter bolniki: Ivan Paternost iz Starega trga, ki je imel krvavo grižo in je zaradi tega močno oslabel, dve Hrvatici: Anka in Marija, sestra in žena partizana iz Gorskega kotarja, ki sta se prišli zdraviti k meni, ker Primorsko-goranski odred takrat ni imel zdravnika.

Razen skromne osebne opreme nihče od nas ni imel ničesar, kar bi bilo potrebno za življenje v posebni enoti, kakršna naj bi bila partizanska bolnica. Na pot nas je pospremila le komandantova zapoved: »Organizirajte bolnico!« Kje in kako naj bo organizirana, v to se komandant ni spuščal. Organizirati jo moram tako, da bo sposobna povsem samostojnega življenja, da se bomo sami varovali pred sovražnikom, sami nabavljali hrano, obleko zdravila in vse, kar je pač potrebno. Loški odred bo bolnici pomagal s hrano in podobnim, kolikor bo mogoče.

Moj prigovor komandantu, da je nemogoče, da bi sami z osmi-mi ranjenci in bolniki formirali bolnico brez pomoči, ni zalegel. Sicer pa v odredu samem skoraj ni bilo ničesar dobiti, niti šotorskih

kril ali odej niti kaj več posode za opremo kuhinje niti kaj drugega, kar bi potrebovali za opremo bolnice.

Kljub temu sem vztrajal in prosil komandanta, naj nam da kaj več hrane in potrebne opreme: šotorskih kril, odej in podobnega. Nisem ga omajal. »Vi se boste lahko znašli in si počasi nabavili, kar potrebujete!« je rekel. »Nihče od ranjencev in bolnikov ni tako prizadet, da si sam ne bi mogel prav nič pomagati,« je še dostavil. Imel je po svoje prav.

Bilo je že kasno popoldne, ko smo se odpravili na pot proti novemu taborišču. Spremljal me je neprijeten občutek skrbi in negotovosti. Prav nič si nisem mogel predstavljati, kakšna bo moja nova bolnica. Doslej sem imel vedno dovolj časa, da sem izbral kraj za bolnico, da sem s pomočjo drugih nabavil, kar je bilo potrebno za bolnike, pripravil ležišča, opremil kuhinjo in podobno. To pot ni bilo tako. Odločitev je padla takorekoč v trenutku in že jo je bilo treba izpolniti. Nobenih priprav, ogleda terena ali podobnega ni bilo mogoče izvršiti. Takoj je bilo treba oditi z ranjenci in bolniki in poiskati primeren prostor za bolnico.

Dež je pričel rositi že okoli poldneva. Redka meglica se je spustila prav k tlom. Ranjenci so si potegnili odeje čez glavo, da bi se tako malo ubranili pred hladno, neprijetno mokroto, ki je lezla za vrat in močila obleko. Počasi smo se odpravili proti Županovem lazcu, da si kje v njegovi bližini poiščemo v gozdu primerno mesto za novo bolnico. Spotoma smo pogosto počivali. Večina ranjencev in bolnikov se je le stežka gibala, čeprav nihče ni bil posebno hud primer.

S Tinetom se nisva takoj odločila, kje bomo postavili bolnico. Na voljo smo imeli obširno gozdnato področje tostran bivše državne meje z Gorskim kotarjem na eni in loškimi gozdovi na drugi strani. Tine, ki je teren dobro poznal, je predlagal Prezidanski Berinšček, velik, dokaj strm hrib za Županovim lazom, ki je bil porasel z gostimi gozdovi. Mesto mi ni bilo preveč povšeči. Pod Berinščkom se vije stara cesta, ki pelje od Babnega polja v Snežniške gozdove. Zdelo se mi je, da je kraj preblizu ceste. Sovražnik bi nas lahko odkril.

Mrak je že pritiskal, treba se je bilo odločiti. Sklenila sva, da se za danes ustavimo kar na Berinščku. Kasneje, ko se malo razgledava, se bomo morda premaknili na varnejše mesto.

Počasi smo rinili skozi gosto, mokro leskovje v hrib. Dež je še vedno pršel. Od vej so padale debele kaplje. Pred nami je hodil Tine in nas bodril, češ še malo, pa bomo na mestu. Hodili smo po

strmi poti, ki se vzpenja od Županovega laza proti vrhu Berinščka. Kmalu pa je poti zmanjkalo, zato je bilo vzpenjanje v hrib še napornejše. Na gladkih, mokrih skalah je zdrsnilo zdaj temu zdaj onemu. Še za zdravega je bil teren težak, kaj šele za one, ki so bili ranjeni. Nihče se ni pritoževal. Vsak je mislil, še malo, pa bo tudi to minilo. Sami bomo, smo se potihoma veselili. Lahko bomo počivali, kolikor bomo hoteli. Moramo se dobri skriti, da nas ne odkrijejo belogardisti ali Italijani; zato se spleča potrpeti.

Tako smo počasi lezli v hrib. Sedaj se je Tinetu zdelo, da smo še preblizu ceste, drugič nisem bil sam zadovoljen z prostorom, kjer bi se ustavili in razpeli šotorska krila. Končno nas je gost mrak prisilil k odločitvi. Morali smo se ustaviti. K sreči smo bili pod gostimi, debelimi smrekami. Teren je bil skalnat, pokrit z mahom. Nijer ni bilo več kot za dobro ped ravnega terena. Morali smo se stisniti drug k drugemu in tako čakati do zore.

Pod smreko je bil velik kup prhnečih smrekovih vej. Bile so lepo zložene po dolgem, kot jih navadno skladajo gozdni delavci, ko posekajo in oklestijo drevo. Takih kupov je bilo v bližini še več. Odgrnili smo zgornje, od mokrote spolzke veje in plegli po vejah, ki niso bile povsem mokre. Nekateri so si pripravili na vejah ležišče, drugi so na njih sede preždeli celo noč. Nerodno je tako ležišče, vse te tišči in ostri konci odlomljenih smrekovih vej se že po nekaj minutah zajedajo skoraj v meso. Nihče se zaradi tega ni pritoževal. Ranjenci so se šalili na račun naše res revne situacije in se niso hudovali na nas, češ kam smo jih pripeljali.

O prvem svitu, ki sta ga še vedno spremljala dež in megla, smo že bili vsi pripravljeni, da si čimprej poiščemo primernejši kraj za taborišče. Oba Babnopoljca, Tine in Anton sta se malo ogledala in brž ugotovila položaj, na katerem smo se sinoči zaradi mraka ustavili. Kot gozdna delavca sta poznala vse obsežno področje okoliških gozdov daleč proti Snežniku do bivše državne meje in proti Gorskemu kotarju. Pridružil sem se jima in odšli smo si ogledovat teren. Izbrali smo položaj nad visokimi strmimi skalami na severovzhodnem pobočju pod vrhom Prezidanskega Berinščka. Na majhni ravnici, skriti med velikimi, z mahom poraslimi skalami in vitkimi smrekami je bilo dovolj prostora za nekaj improviziranih šotorov in za kuhinjo.

Kmalu je bilo novo bivališče, recimo mu kar »bolnica«, pripravljeno. Vsi smo poprijeli za delo, tudi ranjenci in bolniki. Bolnica je imela dva oddelka: posebej so bili bolniki, posebej ranjenci. Prvi je bil »interni« oddelek, kot smo ga kmalu imenovali, drugi

je bil »kirurški«. Razen tega sta bila tu še ženski in moški oddelek. Morali smo strogo paziti na te stvari kljub stiski in pomanjkanju.

Še isti dan je šla majhna patrola na čelu s Tinetom v dolino, da nabavi nekaj hrane, potrebno kuhinjsko posodo, kakšno odejo, tudi kaj zdravil ali vsaj obvez. Tinetova naloga je bila, da poizve, kakšen je vojaški položaj, kje se premika sovražnik, kakšni so njegovi nameni in drugo, kar nas je zanimalo zaradi varnosti bolnice.

Najbližje naselje je bilo Babno polje. Tam so živeli Tinetova mati in bližnji in daljni sorodniki. Prek njih in drugih terencev je bila kmalu spletena mreža, po kateri smo vsak dan dobivali sveže novice in nabavljali najvažnejše potrebščine, celo mleko, moko, suho sadje in drugo. Le zdravil ni bilo mogoče dobiti. Nekaj perila, odej in podobnega se je našlo v skrivališčih, kamor so te predmete znosili Babnopoljci še pred ofenzivo. Nekateri so vedeli za ta skrivališča in njihova vsebina je bila kmalu na razpolago bolnici. Počasi se je naše materialno stanje boljšalo. Tine v svoji podjetnosti ni pozabil niti na žganje, ki smo ga uporabljali sicer le za rane.

Bolnici je zelo pomagal Vinko Levček iz Iga vasi. Od začetka nas je obiskoval le občasno. Kasneje je bil stalno v bolnici in se selil z njo s položaja na položaj. Njegove zveze z ljudmi v primorskih vaseh onkraj Sneznika so nam bile v veliko pomoč.

Vinko je bil velik, tršat možak, star kakih 30 let. Izpod visokega čela, ki se je podaljševalo v plešo, se je bliskalo dvoje majhnih, temnih oči. Široka, malo odprta usta so bila vedno pripravljena na smeh. Govoril je nekoliko skozi nos in pri tem potresal z majhno, koničasto brado.

Pred vojno je bil eden od glavnih tihotapcev konj. Ta posel je takrat cvetel in prinašal dobiček kot nobeno drugo delo. Ni čudno, da so se ga oprijeli vsi moški v dolini, ki so bili dovolj drzni in ki so znali tvegati. V to jih je silil tudi težak gmotni položaj loškega kmeta in gozdnega delavca. Malokateri partizan, doma iz Loške doline, ni okusil omamnih nevarnosti tihotapljenja.

Večinoma so vsi poznali skrivne prehode čez takratno državno mejo. Levček pa je razen tega imel na drugi strani mnogo znancev in prijateljev, ker so mu nekoč skrivali konje, ga obveščali o zasedah italijanskih obmejnih organov in podobnem. Te zveze so mu sedaj prišle prav kot le kaj. Levčka so v odredu vsi poznali in mu zato občasno zaupali različne naloge onstran meje. Njegova predrznost in odločnost v nevarnih položajih mu je pomagala, da ga ni mogla iznenaditi nobena še tako neugodna situacija.

Na bolnico se je navezal po naključju. Nekoč še pred vojno, ko je vodil kolono več deset konj čez mejo in so padli v zasedo, je bil ranjen. Strel ga je hudo poškodoval. Zdrobil mu je levo nadlaht in komolec. Ostal je invalid, ni mogel več pregibati roke v komolcu. Razen tega je bolehal za kroničnim vnetjem kostnega mozga. Dokler se mu je iz vnete kosti po malem cedil gnoj, je imel mir. Občasno pa se mu je majhna odprtina zaprla in gnoj ni mogel odtekat. Nekaj dni se je tako gnoj nabiral, pričelo ga je močno trgati, dobil je visoko vročino. V teh dneh ni bil sposoben za nobeno delo. Ležal je in se kuhal v vročini do 41° C. Olajšanje je nastopilo šele, ko je gnoj spet prodril skozi stari kanal in je tako absces splahnel. Nisem imel nobenih zdravil zanj. Antibiotikov takrat še ni bilo.

Zdravil se je sam, odkar je bil ranjen, to se pravi že nekaj let. Najboljše zdravilo je bilo zelenka žganja, ki si jo je vedno pripravil, ko je občutil, da ga bo bolezen spet prevladala. Takrat ko ga je vročina najbolj kuhala, je z dolgimi požirki hitro praznil steklenico. Cel liter močnega žganja je spravil vase, pa ni bil pijan, le omotičen je bil, kot je zatrjeval. Kmalu za tem je nastopilo olajšanje, gnoj si je poiskal pot in zopet odtekal iz roke. Bolečine so popustile. Drugi dan je bil Levček spet pripravljen za nove napore.

Življenje v prvi konspirativni bolnici po ofenzivi je kmalu zadobilo svoj ustaljeni tok. Živel smo v globoki konspiraciji. Za nas je vedelo le malo ljudi iz štaba Loškega odreda. Še ti so vedeli le, na katerem hribu se nahajamo, niso pa vedeli točnega položaja bolnice.

Nihče iz enote nas ni obiskal. Zvezo z enoto smo vzdrževali sami. Skoraj vsak dan sem hodil v odred, ki je bil vedno nekje okoli Otrobovca. Ostajal sem tam tudi čez noč, kadar moja prisotnost v bolnici ni bila potrebna. Novi bolniki ali ranjenci, ki bi jih bilo treba spraviti v bolnico, so počakali v odredu, ali pa so jih spravili kam na varno, dokler nismo prišli sami ponje.

V vsem času, ko je bila bolnica na Berinščku, to je kake tri tedne, smo imeli le enega težkega ranjenca, Slavca, komandanta I. bataljona, ki je bil ranjen v borbi na Babni polici. Našli so ga šele drugi dan po borbi. Že se je razširil glas, da je padel, vendar ga nikjer niso mogli najti, čeprav so ga iskale patrole povsod okoli Babne police. Bili smo že drugi dan na Berinščku, ko sem zvedel, da je Slavec v taborišču na Otrobovcu. Takoj sem se odpravil ponj.

Bil je hudo ranjen od mine. Po vsem telesu je imel brez števila ran, podobno kot prvič, ko je eksplodirala ročna bomba v taborišču I. čete na Križni gori in ranila razen njega še dva partizana. Morali

so ga nositi vse od Otrobovca do prostora pred bolnico na Berinščku, naprej, še kakih 200 m, smo ga nosili sami. Tako smo storili zaradi konspiracije. Kasneje smo sistem javke stalno uporabljali, kadar so spremljali ranjenca partizani, ki so se po opravljeni nalogi vračali v enoto. Nihče ni imel dostopa v bolnico razen osebj.

Slavcu sem takoj nudil zdravniško pomoč, očistil sem mu rane in ga obvezal. Bil je izčrpan zaradi velike izgube krvi in v lahkem šoku. Skromna hrana in počitek sta mu hitro vrnila moč. Kmalu je brez težav povedal, kaj je doživel.

S svojim bataljonom je bil zasedel višino nad Babno polico. Italijani in beli so večkrat jurišali, toda partizani so jih vedno odbili. Ko so videli, da tako ne bodo mogli zavzeti važnega položaja, so privlekli minometalce in pričeli z njimi tolči po partizanih. Mina je padla prav zraven Slavca. Tedaj je bil tudi Rafael ranjen.

Slavec je bil morda malce nepreviden. Ni se dovolj skril. Stal je vrh hriba in streljal na sovražnike kar iz stoječega položaja. Opazili so ga in mu brž poslali mino. Zaradi prehudega ognja so se drugi umaknili. Sam ni mogel nikamor. Obležal je in čakal, kaj bo.

Krvavel je iz številnih ran, vendar je čutil, da ga močno boli le desna noga. Iz daljave je slišal italijansko govorico. Bal se je, da ga bodo našli in ustrelili. Sklenil je, da se naredi, kot da je mrtev. Da bi se lahko čimbolj verno pretvarjal, se je slekel do gole-ga, le desnega čevlja ni mogel sezuti. Mina mu je čevlj raztrgala in razmrcvarjeni palec se je le še s končkom kože držal telesa. Preveč ga je bolelo, da bi sezul še ta čevlj. Z rokami je razmazal po telesu kri, ki mu je tekla iz številnih ran, in tako obmiroval.

Kmalu se je približal vojak. Nekaj časa ga je opazoval, nato pa sunil z nogo, da se prepriča, če je še živ. Nato se je sklonil in pobral mavzerico in bombo. Opazil je, da ima mrtvi še en čevlj na nogi. Zgrabil je za čevlj in potegnil. Z vso silo mu je potegnil čevlj z noge in mu pri tem odtrgal tudi palec. Slavca je zbolelo, da se je komaj premagal. Z vso silo je stisnil zobe, da se je močno ugriznil v jezik. Vendar se ni z ničemer izdal. Še naprej je ostal negiben in noga mu je ohlapno padla na trda tla, ko jo je vojak izpustil.

Kmalu je zavladal mir. Vojaki so odšli in ga pustili, kjer je bil. Počasi se je obrnil in skušal vstati. Preveč krvi je bil izgubil. Moči so ga zapustile. Že si je mislil, da bi bilo najbolje, da obleži, kjer je. Gotovo bodo prišli partizani ponj. Medtem se bo odpočil in si pridobil novih moči.

Bil je mrzel septembrski dan, pripravljalo se je na dež. Okoli njega je bila čistina in pihal je hladen veter. Tu ne sme ostati. Čimprej mora naprej v gozd, kjer se bo lažje skril. Morda se Italijani še enkrat vrnejo. Če bodo med njimi belogardisti, bo prav gotovo kdo streljal na mrtvega.

Po vseh štirih se je plazil proti Tolstemu vrhu nad Babno polico in dalje proti Jermendolu. Za to smer se je odločil, ker bi tako prej prišel do ljudi. Do taborišča odreda nekje na Otrobovcu je bilo za zdravega človeka več ur hoda. Morda bi prej omagal, kot bi se priplazil do Otrobovca. Bal se je tudi, da ga kdo ne opazi, če bi se umikal po čistini, ki se razprostira nad Babno polico pod Otrobovcem. Proti Jermendolu pa se je umikal v varno zavetje gozda.

Gol, kot je bil, in ves premražen se je proti večeru priplazil do edine hiše v Jermendolu. Za pot, ki jo zdrav človek naredi morda v dobri uri, je potreboval 5 do 6 ur. Bil je trden mrak, ko je potrkal na okno. Nekdo je prišel gledat, kaj je. Domači so ga spoznali. Ko so videli, v kakšnem stanju je, so se ga ustrašili in prosili, naj gre čimprej dalje od tod. Vsak čas da hodijo mimo belogardisti in vojaki; če ga dobijo pri njih, gotovo ne bodo prizanesli ne njemu ne njim, vse bodo pobili in hišo požgali. Dali so mu malo mleka in spodnje hlače, da se je vsaj za silo oblekel. Nič ni pomagalo. Moral je nazaj v noč. Spet se je plazil po vseh štirih. Pričelo je deževati in postalo je zelo hladno. On pa se je plazil in plazil naprej na Tolsti vrh, nato navzdol do Babne police.

Plazil se je skozi gluho noč prek travnikov, njiv, skozi gozdove prav pod Otrobovec. Spremljalo ga je šumenje dežja in sunki vetra, ki celo noč ni hotel prenehati. Le izredni volji in fizični odpornosti se je imel zahvaliti, da je vzdržal tak napor.

Prav pred taboriščem Loškega odreda ga je drugi dan našla patrola, ki ga je iskala že tretji dan in še ponoči. Ko so se vračali, ne da bi ga našli kje v okolici Babne police, so prav pod taboriščem nenadoma naleteli nanj. Bil je popolnoma izčrpan, v samih spodnjih hlačah, mrzel in brez zavesti. Le še dihal je sunkovito in z dolgimi vzdihljaji. Številne rane po telesu so bile zrasane od muh in prekrite z umazano, strjeno krvjo. Zdelo se je, da bo vsak hip izdihnil.

Brž so ga zavili v odejo in prinesli v taborišče. Toplota in topel čaj sta mu povrnila moč. Pregledal in obvezal sem ga. Na srečo le ni bil tako težko ranjen, kot je prvi mah izgledalo. Nobena kost, razen na odtrganem desnem palcu na nogi, ni bila prizadeta. Prav tako ni bil prizadet noben notranji organ. Le brezštevilne manjše in večje raztrganine so pokrivalo telo. Rane so bile sveže, umazane

od zemlje in koščkov tkanine, ki jih je drobce odtrgal od obleke in potegnil s seboj pod kožo. Čistil sem mu nesnago iz kože in razmišljal, kaj bi mogel z njim storiti. Samo prevezujem ga lahko z obvezami iz domačega platna in pri tem uporabljam domače žganje kot sredstvo za dezinfekcijo. Kost, ki mu štrli iz palca na nogi, bi bilo treba izrezati, sicer se mu rana ne bo zarasla in ga bo močno ovirala pri hoji.

Že prej sem izvedel, da imajo nekje na Hrvaškem v Kordunu partizansko bolnico. Vest o tem so prinesli kurirji, ki so vzdrževali zvezo med našim odredom in hrvaškimi partizani Primorsko-goranskega odreda. Predlagal sem komandantu, da spravimo Levca v bolnico v Kordun. Sam mu ne morem pomagati. Samo previjam ga lahko.

Vojaški položaj na Hrvaškem takrat ni bil slab. Partizani so spet kontrolirali obširne gozdove Gorskega kotarja vse do proge, ki vodi od Karlovca proti Reki, in še naprej. Le proga je bila močno zastražena. Stražili so jo ustaši. Če ga spravijo čez progo, bo nato kmalu lahko v bolnici, ki je bila nekje v Kordunu. Govorilo se je, da je tam osvobojen teritorij, da v bolnici delajo kirurgi in da so ranjenci razmeščeni po hišah. Skratka, vse pogoje imajo za nemoteno zdravljenje.

Slavec je želel čimprej ozdraveti, zato je bil takoj za to, da ga odnesejo v partizansko bolnico v Kordun. Z njim naj bi šla tudi žena in dveletni sinček. Vse dotlej nihče razen redkih ni vedel, da je Slavec poročen in da ima v Loški dolini ženo in sina. Razen tega je žena že četrti mesec pričakovala drugo dete. Ob napadu na Loško dolino se je z drugimi vred tudi ona z otrokom umaknila v gozd v civilno taborišče na Črnolaškem Berinščku. Slavec je želel, da gre z njim tudi njegova družinica. Mislil je, da bo zanje bolje poskrbljeno na Hrvaškem, na osvobojenem ozemlju.

Nekega dne kmalu po tem, ko je bil ranjen, se je odpravilo kakih 20 ljudi iz 1. čete I. bataljona proti Hrvaški. Partizanom je bilo težko, da se bodo morali ločiti od svojega komandanta. Toda radi so ga nosili, da bi se le pozdravil. Cenili so ga, bil je dober in preudaren komandant. Opremljeni z obroki suhe hrane, ki jo je takrat sestavljajlo nekaj kuhanih krompirjev in velik kos kuhane govedine, so se odpravili na pot.

Fantje so bili dobro oboroženi, tako da bi se lahko branili po poti, če bi bilo potrebno. Šli so naprej do prvega taborišča hrvaških partizanov, nato so jih ti pospremili do naslednjega in tako dalje, vse do proge. Skrbelo nas je le za otroka, ki ga je morala nositi

Slavčeva žena in ki ga včasih ni bilo moč utišati. Otrok je trpel lakoto, saj še mleka ni bilo zanj. Bil je tudi ves preplašen, venomer se je bal. Zaradi neprimerne hrane ga je pogosto zavijalo po trebuhu, pa je zaradi tega nenehno jokal. Bilo je prav nevarno, da jih ustaši odkrijejo, ko bodo šli mimo zased. Še prav posebno je bilo nevarno iti čez progo. Toda pri tem se ni dalo storiti drugega, kot svetovati, da otroku s silo zamašijo usta, če bi začel jokati.

Srečno so prispeli do proge Karlovac—Reka. V temni noči so se progi približali in se spuščali drug za drugim prek najnevarnejše in zadnje prepreke na poti do bolnice. Že je bila izvidnica prek proge. Vse je bilo mirno. Noč temna. Ustaši so ždeli v svojih bunkerjih, ki so bili na gosto posajeni tik ob progi. Le tu in tam je kje v daljavi počil strel ali je votlo zadonelo od eksplozije bombe.

Slavca so pravkar prinesli na sredino proge. Še malo, pa bodo čez. Tedaj je zaropotalo. Rafali so parali gluho noč. Ročne bombe so eksplodirale zdaj tu zdaj tam, da nisi vedel, kaj se pravzaprav dogaja. Krogle so švigale nad progo. Zaslišalo se je govorjenje in kričanje. Fantje so plegli v zaklone in čakali, kaj bo. Očitno so se ustaši odpravili v smeri proti njim. Kazalo je, da so jih že prej opazili, jih pustili prav do proge, nato pa udarili po njih z namenom, da koga ujamejo. Partizani so se morali umakniti. Premaknili so se nazaj v gozd nad progo. Tam so ostali skriti ves dan.

Slavec je razmišljal, kaj jim je storiti. Ponovno iti čez progo, ki je bila močno zavarovana, je bilo zelo tvegano. Tudi se je zvedelo, da ravno te dni pripravljajo na drugi strani proge v Kordunu ofenzivo na partizane. Iz pogovora s hrvaškimi partizani, ki so jih vodili do proge, so izvedeli, da na osvobojenem ozemlju v Kordunu razmere niso ravno take, kot smo mi slišali. Izkazalo se je, da je bila resničnost mnogo manj rožnata. Tudi tu so živeli partizani težko. Za ranjence še posebno ni bilo lahko. Zato je Slavec sklenil, da se vrne nazaj v Loško dolino.

Ostal je pri meni do konca oktobra, ko je odšel na Gorenjsko. Z njim sta bila tudi žena in otrok. Bil je prepričan, da ne bo mogel še naprej vzdržati težkih partizanskih naporov, zato je prosil, da mu dovolijo, da gre kot politični delavec v okolico Kranja, kjer je bil doma. Tam se bo laže znašel, čeprav so tam Nemci. Mogoče bo tam bolj nevarno, toda vsaj napornih maršev ne bo. Brez palca na desni nogi je le težko hodil.

Konec oktobra se je že dobro popravil. Le rana na nogi mu je nagajala. Okoli koščice, ki je štrlela iz rane, se je gnojilo. Vse je bilo zelo otečeno in bolelo ga je tako močno, da sploh ni mogel

hoditi. Postajal je nesirpen. Zdelo se mu je, da ne bo nikoli ozdravel. Predlagal sem mu, da mu izrežem preostali del palčne kosti, ki je odmril in ves črn štrlel iz gnojne rane. Če želi oditi na Gorenjsko, še preden zapade sneg, bi bilo potrebno čimprej amputirati ostanek palca.

Nekega dne se je odločil in me prosil, naj mu izrežem koščico, pa čeprav brez narkoze. Med tem časom sem še nabavil nekaj zdravil in nekaj orodja. Takoj smo se lotili operacije. Takrat se je bila bolnica že tretjič premaknila. Ne dolgo tega smo prišli na Šoškovo lokvico na koncu Županovega laza. Bolnica je bila na dnu globoke vrtače. Lahko bo kričal, ne bo ga čuti daleč, sem pomislil.

Ogledoval sem njegovo nogo. Stopalo je bilo oteklo in zelo boleče, ni se mogel opirati nanj. Dal sem mu injekcijo morfija. Še prej smo ga položili na tla tako, da je naslonil nogo, ki sem jo operiral, na drevesni štor. Levček mu je legel na prsi in ga držal za obe roki, da ne bi mogel mahati z njima, če bi zaradi bolečin postal nemiren. Tine in Tone sta ga prijela vsak za eno nogo. Vsi trije so se ga močno oklenili. Uprli so se z vsemi silami, kot so bili vajeni, kadar je bilo treba dvigniti težko deblo. Tako se Slavec ni mogel niti premakniti. Z žganjem sem očistil rano in boleče mesto, nato pa zarezal v bolno meso okoli omrtvele kosti. Spočetka sem zarezal nalahko, da ga ne bi preveč zbolelo. »Pohiti in nič se ne boj!« je dejal. Opazil je debele kaplje znoja, ki so mi tekale po čelu. Res, zbolel me je vsak rez, ki sem mu ga napravil. On je le škrtal z zobmi in tako ključoval neznosni bolečini. Kmalu sem izreza! preostanek osnovne falange na palcu. Odrezal sem še mrtvo tkivo okoli rane, ki je sedaj močno krvavela. Pustil sem rano odprto in obvezal. Operacija je bila gotova.

Fantje so izpustili operiranca. Globoko je zajemal sapo. Želel se je na ta način znebiti neznosnih bolečin. Kmalu se je umiril. Bolečine so popustile in povrnila se mu je volja. Vprašal sem ga, če mu je injekcija morfija kaj koristila. »Bolje bi bilo, če mi je ne bi dal,« je rekel. »Samo vrti se mi po njej in nič drugega.« Tak je bil komandant Slavec.

Že drugi dan je stopil na nogo. V začetku je hodil opiraje se na palico do bližnje lokvice, kamor smo hodili po vodo, nato vsak dan dlje. Hodil je dopoldne, nato počival. Popoldne je ponovil svojo vajo. Tako je delal odslej vsak dan.

Lepega dne kasno jeseni se je poslovil od nas. Odšel je v svoj kraj. Z njim sta šla žena in sin. Po vojni sem izvedel, da je padel pri Kranju kot partijski funkcionar z imenom Jokel.

Bili smo že kakih deset dni na Berinščku. Življenje je teklo svojo pot. Razen Slavca, ki je prijahal s Hrvaškega na muli, sem imel še dva nova ranjenca, oba Hrvata, ki sta bila v Loškem odredu. Nekega dne je Tine v dolini zvedel, da se pripravljajo Italijani in belogardisti na novo akcijo. Pregledali da bodo gozdove okoli Županovega laza. Nastali so trenutki napetosti, ki jih sicer nikoli ni manjkalo. Toda kadar si pričakoval hajko, je bila napetost še večja. Za nas je bila to prva preizkušnja, koliko velja naša konspiracija. Tine je prinesel vest, da v dolini vedo za bolnico. Natanko, kje je, niso mogli vedeti, toda da je tu nekje za Babno polico okoli Županovega laza, to so nekako izvedeli.

Naš položaj niti ni bil tako slab. Med Loško dolino in bolnico je bil Loški odred. Njegove patrole so kontrolirale ves teren pred Berinščkom. S hrbtne strani, to je iz strani Gorskega kotarja, Italijanov doslej še ni bilo in jih tudi ni bilo pričakovati. Tako smo živeli v nekakem varljivem prepričanju, da nas lahko napadejo le iz Loške doline. Če bi se to res zgodilo, bodo najprej naleteli na Loški odred in šele ko bi opravili z njim, bi lahko udarili po nas. Mi bi opazili, da nekaj ni v redu, po streljanju, ki bi ga bilo čuti od Otrobovca, kjer se je nahajal odred. Tako bi se še pravočasno lahko umaknili globlje v gozd.

Razen Slavca so se vsi lahko gibali. Njega bi morala podpirati vsaj dva partizana. Tak načrt smo imeli za primer nevarnosti.

Če smo se hoteli obdržati, smo morali biti budni in stalno spremljati dogodke na terenu. Tine in Tone sta pazila, da jima ne uide novica, iz katere bi se dalo sklepati o sovražnikovih namerah. Kurili smo le s suhimi drvimi, ki smo jih razen tega včasih še olupili. Dim smo po stari partizanski navadi speljali skozi dimnik, ki je bil napeljan skozi zemljo. Rahla zemlja, pomešana z mahom je ohladila in vpila dosti dima, tako da je iz dimnika puhal le vroč zrak. Stopinje v taborišče smo prav tako skrbno zabrisali, posebno na odcepu od glavne poti na stransko. Hodili smo vedno po drugi poti.

Nekega dne je Tine izvedel, da so belogardisti zagrozili, da bodo ubili njegovo mater. Odpravil se je takoj domov in pravočasno odpeljal mater pa še strica in teto v civilno taborišče v Črnolaškem Berinščku. Čez nekaj dni so belogardisti in Italijani zares prišli na Županov laz. Prišli so čez Babno polje in se nenadoma znašli v naši bližini. Nobenega streljanja, ki bi pričalo, da so naleteli na Loški odred, ni bilo slišati.

Na srečo smo jih pravočasno opazili. Del kolone se je napotil naravnost v Berinšček. Bilo jih je čutiti prav blizu bolnice. Življenje

v bolnici je povsem zamrlo. Nismo kuhali, nihče se ni smel brez potrebe premikati. Ranjenci, ki so imeli orožje, so ležali v zaklonih za skalami in čakali, kaj bo. Za unik ni bilo več časa. Sklenili smo, da se umaknemo le, če nas bodo odkrili. Minute so minevale počasi kot ure. Niso nas odkrili. Drugega dne je bilo spet vse po starem. Vendar se mi prostor, kjer je bila bolnica, ni zdel več varen. Morali smo se premakniti drugam.

Bolnica v Šimenovi dolini

Konec septembra, morda so bili že prvi dnevi oktobra, smo se preselili na novo mesto v Šimenovo dolino. Tine je izbral prostor blizu globoke kraške jame na pobočju, ki se blago spušča proti dolini, po kateri je potekala bivša jugoslovansko-italijanska meja. Še naprej za robom je Leskova dolina, kjer je bila takrat obmejna italijanska posadka. Ponoči ali v kasnih večernih urah je bilo slišati do nas streljanje, s katerim so si vojaki preganjali strah, in včasih celo njihovo kričanje.

Kuhinjo smo si postavili v globoko vrtačo. Njene stene so se strmo spuščale proti nekaj metrov globokem dnu. Med velikimi skalami, ki so prekrivale vrtačo, smo lahko kurili tudi ponoči, pa ognja ni bilo videti, če nisi prišel prav do nje. Še danes so tu v bližini ostanki bunkerja za hrano, ki so ga zgradili kasneje, ko je bila nedaleč od tam po razpadu Italije bolnica z imenom Stari trg. Šotore smo postavili v spodnjem delu vrtače na primernem položnem pobočju. Tu so ležali ranjenci in osebje.

Tam smo ostali kakih 14 dni, ravno v času, ko jeleni rukajo. Tine in drugi so hodili še naprej po hrano na Babno polje, po vodo pa v bližnji studenec na Beli vodi. Tine je nekajkrat obiskal svojo mater in druge Babnopoljce, ki so bili v civilnem taborišču na Črno-laškem Berinščku. Pravil je, da jim tam ne gre bog ve kako. Da niso zadovoljni. Želeli bi se vrniti čim bliže domu. Zelo težko da je tam za hrano, pa tudi drugih stvari ni dobiti. Če ne bi sam Tine skrbel zanje, jim včasih prinesel kaj malega, bi ne mogli dalj časa vzdržati tam.

Nekoč, ko se je Tine z dvema tovarišema vračal z obiska v civilnem taborišču, je spotoma ustrelil jelena. Slišal je jelenovo ručkanje. Bilo je okoli poldne. Nenavaden čas za jelenov ruk.

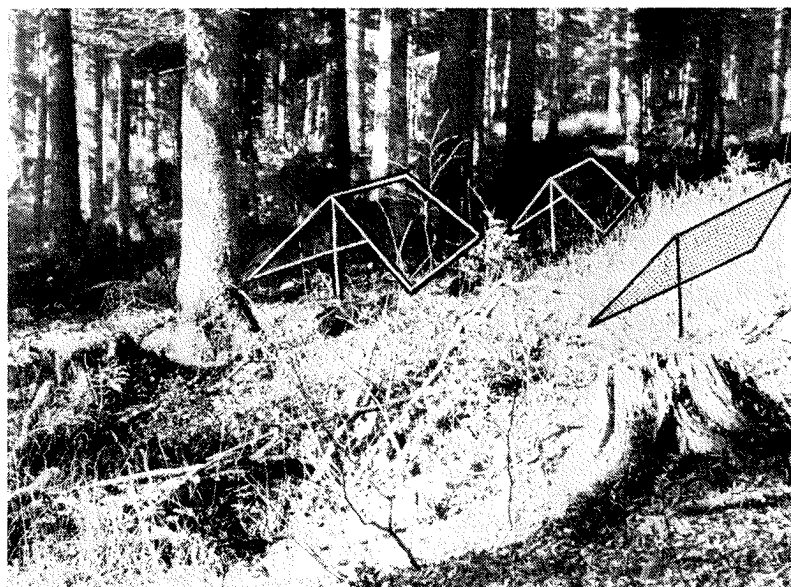
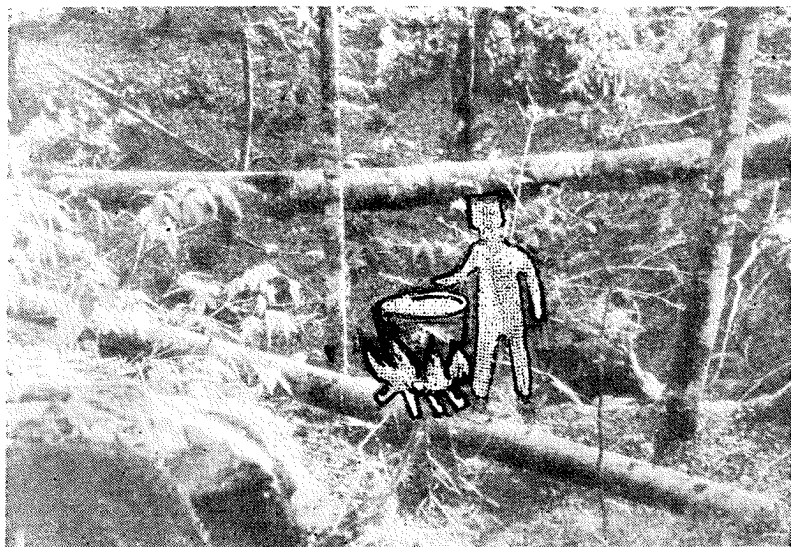
»Počakajta,« je Tine velel svojim spremljevalcema, »grem gledat, kaj je! Morda bo kaj mesa!« Odšel je kakih 500 m od poti

v hrib proti Berinščku. Tedaj je opazil lepega jelena, ki je pravkar pritekel po strmini. Skril se je za drevo in čakal, da se je jelen ustavil. Z dvema dobro namerjenimi streloma ga je podrl. Ko sta tovariša slišala streljanje, sta se zbala, da je padel v zasedo in so ga Italijani ubili. Medtem je Tine, presrečen, da je uplenil skoraj dvesto kilogramov težkega jelena, hitel v bolnico praviti veselo novico. Ves iz sebe je kričal, ne meneč se za konspiracijo in potrebno tišino: »Jelena sem podrl!« Komaj se je pomiril od prevelikega veselja. Povsem se je streznil, ko smo pričeli razmišljati, kako bomo jelena spravili v bolnico. Tovorne živine nismo imeli. Sami ga ne bi mogli prenesti, razen če bi ga razkosali.

Toda tudi tu nas ni zapustila partizanska iznajdljivost. Nekdo se je spomnil, da je nekje v gozdu videl zapuščeno prednjo premo. Šli smo po premo in se nato odpravili po jelena. Proti večeru smo ga privlekli v bolnico. Za nas je bilo naenkrat preveč mesa. Zato smo ga polovico odstopili odredu. Trofeja jelena dvanajsteraka je pripadala Tinetu in ta jo je spravil na visoko jelko, kjer naj bi ga počakala do konca vojne. Po končani vojni jo je Tine spet snel in z njo okrasil svoj dom.

Dokler smo bili v Šimenovi dolini, še vedno nisem uspel nabaviti kaj več sanitetnega materiala. Nujno sem potreboval nekaj zdravil, tako za bolnico kot za odred. Nekaj malega, posebno prepotrebnih obvezil sta mi prinesla Tine in Tone z Babnega polja. Vendar to še zdaleč ni zadostovalo. Še vedno sem moral obvezovati z mokrimi, prekuhanimi platnenimi krpami, ki so jih nosili iz doline. Večkrat sem se spomnil na to, kaj so govorili na Sokolskih stelah o apoteki, ki jo je baje imel štab V. operativne cone, ki se je takrat nahajal nekje pod Risnjakom. Podatek, da je tam za zdravnika nek Slovenec, mi je vzbujal upanje, da se bom z njim lažje pogovoril o svojih potrebah. Morda ga celo poznam. Večkrat sem ugibal, kdo bi to lahko bil in tudi vprašal v štabu našega odreda po njem. Pa nisem mogel nič izvedeti.

Odločil sem se, da poskusim priti do sanitetnega materiala na štabu V. cone. Mogoče imajo tam celo kakšno zvezo s Karlovcem ali Sušakom in dobivajo material po kanalih iz omenjenih krajev. Morda bi se dalo organizirati, da tudi naš odred nabavlja zdravila po istih kanalih. S tem bi rešil velik problem. Iz Ljubljane takrat ni bilo mogoče dobiti ničesar. Bilo je predaleč do nas in preveč tvegano. Okupator in bela garda sta imela še vedno vso oblast v dolini. Četudi bi lahko naročil kaj zdravil, bi trajalo predolgo, da bi po skrivnih poteh nazadnje našla pot do mene.

Vrtača v Šimenovi dolini, kjer je bila kuhinja bolnice Loškega odreda

Okoli odprtine v brezno v Šimenovi dolini so bili šotori bolnice Loškega odreda oktobra 1942

Komandant odreda je bil takoj za to, da se odpravim po zdravila na Risnjak. Določil mi je dva spremljevalca. Bil je lep jesenski dan. Na pot smo vzeli običajni obrok suhe hrane, kakšen kilogram kuhanega mesa in nekaj krompirjev namesto kruha. Odpravili smo se po isti poti, kot smo šli ne dolgo tega, ko se je cel odred po napadu na Loško dolino premaknil v Gorski kotar. Naš cilj je bil najprej obiskati enoto na Sokolskih stenah, kjer je bil štab Primorsko-goranskega odreda. Tu so me poznali že od prej. Z njihovo pomočjo bom laže prišel na štab cone pod Risnjak.

Pot nas je vodila skozi obširne gozdove mimo Črnolaškega Berinškega proti Lepim njivam in nato na vzhod proti Sokolskim stenam. Po poti smo večkrat naleteli na skupine ljudi, ki so živeli v gozdu. Ob veliki ofenzivi julija in avgusta so se brez vseh sredstev umaknili v gozdove, da bi si tako rešili vsaj življenje. Takrat je okupator zasledoval partizane in požgal do poslednje hiše vse vasi tam okoli. Ljudje, ki so se rešili, so prebivali v zasilno prirejenih bivališčih, skritih globoko v gozdovih. Le ponoči so hodili na svoje njive po živež, ki ga sovražnik ni uspel uničiti.

Vendar tudi tu niso imeli miru. Občasno so jih napadali, jim postavljali zasede in jih strahovali, brž ko so zvedeli za kako skupino. Ravno dan pred našim prihodom so Italijali spet uprizorili hajko. Fašisti so napadli taborišče, v katerem je bilo nekaj družin. Tako iznenada so udarili po njih, da so si komaj rešili glave. Razbežali so se na vse strani in pustili vse svoje skromno imetje v taborišču. Fašisti so izropali, kar se je izplačalo odnesti, drugo pa so požgali ali uničili z bombami ali na drug način.

Med ljudmi, ki so bežali, je bila tudi mlada žena v visoki nosečnosti. Med begom pred fašisti je od strahu in naporov rodila otroka, pograbila novorojenčka in bežala naprej. Videl sem jo drugi dan. Sama mi je pripovedovala, kako je bilo. Otročiček je bil živ in zdrav. Razen tega, da je prestala velik strah, se na njej in otročičku ni prav nič poznalo, kaj je doživela. Opravljala je vse naloge, kot da ni bilo nič. Čudil sem se odpornosti teh ljudi, ki so se nahajali v tako težkem položaju, pa vendar niso klonili. Nasprotno, še bolj so mrzili okupatorja. Doslej sem bil vaje doživljati le nasilno smrt znancev ali prijateljev, tu pa sem naletel na rojstvo. Res v vojni se nič ne dogaja brez nasilja, še rojstvo ne!

Na štabu Primorsko-goranskega odreda na Sokolskih stenah so nas lepo sprejeli. Postregli so nam celo s črno kavo, na katero sem že skoraj pozabil. Taborišče je bilo dosti večje od našega. Zdelo se mi je, da v njem kar mrgoli partizanov. V kuhinji so pripravljali

hrano: kuhali so meso in krompir v dveh ogromnih kotlih, v katerih se sicer pripravlja hrana za prašiče.

Vse okoli je bilo polno šotorov. Na majhni jasi na robu gozda sem skozi redko drevje zagledal velik, moder šotor. Ko sem ga natančneje pogledal, sem opazil, da je narejen iz platna, iz kakršnega delajo žimnice. V njem je sedel komandant enega od bataljonov in nekaj zapisoval v svojo beležnico. Šotor je bil velik in visok kot manjša soba. Čudno se mi je zdelo, da so postavili šotor tako kričeče barve na jaso ne pa v gozd. Dobra tarča za avion, sem pomislil. Res je prav tedaj od nekod prihrumel avion. Letel je tik nad taboriščem, zaokorožil, se vrnil in začelo je pokati na vseh straneh. Majhne bombe, prav take, kot so jih metali na nas takrat na Babni polici, so se razletavale z močnim pokom. Na mestu, kamor je padla bomba, se je pokadil moder dim in že je velik plamen zajel bližnje grmovje. Ko se je avion spustil drugič, je spustil še nekaj rafalov iz strojne puške, nato se je izgubil.

Po končanem bombardiranju smo se spet vsi vrnili na svoja mesta, kot da ni bilo nič posebnega. Pojasnili so mi, da je to pri njih skoraj vsakodnevni pojav.

Prosili so me, naj pogledam nekaj prostovoljcev, ki so prišli v proletarsko udarno brigado. Fantje so name napravili izreden vtis. Takoj sem opazil, da se vedejo prav po vojaško. Disciplinirano so stopali pred zdravnika, kot da sem najmanj kak oficir, čeprav takrat zdravniki nismo imeli čina. Bili so zdravi dečki, če izvezam to, da so bili zelo ušivi in nekateri med njimi tako garjavi, da kaj takega do takrat še nisem videl. Poznalo se jim je, da vode niso poznali, razen za pitje in kuhinjo.

Iz njihovega obnašanja je bilo videti, da so ponosni, da bodo postali udarniki, ker bodo v udarni proletarski brigadi. Bili so sami izbrani borci in skojevci. Kar tekmovali so med seboj, kdo bo bolje izpolnjeval postavljene naloge. Nisem si upal nikogar oceniti za nesposobnega za brigado. Zamera bi bila prevelika.

Drugi dan so nadaljevali pot proti štabu V. cone, ki je bila na Risnjaku. Pridružili smo se koloni proletarcev udarnikov, ki sem jih prejšnji dan pregledal. Hodili smo ves dan. Kolona proletarcev je bila organizirana strogo vojaško. Tega doslej še nisem videl. Ugajala mi je taka vojaška disciplina. Vsi udarniki so vestno izpolnjevali vsa povelja. Nihče ni ugovarjal. Slišal se je le »razumem«, temu je sledil partizanski pozdrav s pestjo ob čelu in že je udarnik hitel izpolnjevati postavljeno nalogo. Res, čudil sem se njihovemu

obnašanju. S kakšno vnemo in navdušenjem se podajajo na pot, kjer jih čakajo le fizični napor, neprestane borbe in odrekovanja.

V štab V. cone smo prispeli že v mraku. Šele drugi dan sem se lahko nekoliko razgledal, kje smo. Štab je bil na pobočju globoke kotanje. Stoletne bukve, debele tudi meter in visoke, da jim skoraj ni bilo videti vrhov, so se vzpenjale proti nebu in dajale močno senco. Kljub sončnemu vremenu je bilo dosti mračno. Štab je bil nameščen v baraki iz tankih bukovih brun. Vse naokoli so bile ogromne skale, visoke tudi po več metrov, porasle z mahom, da je bil kraj videti še bolj divji in romantičen. Nekatero globoke skalne kotanje so bile še polne snega. V drugih so bili šotori, v katerih so nedaleč stran od štaba prebivali ljudje, ki so pribežali iz doline in tu živeli v varstvu svojih sinov, očetov, bratov, ki so bili partizani. Največ je bilo starejših žena in otrok. Ene so šivale in prale partizanom, druge so kuhale, pospravljale po taborišču ali opravljale druga dela. Taborišče je bilo lepo urejeno. Imeli so celo stajo, večji ograjen prostor, in v njej ovce, ki so jim dajale mleko in meso.

Na štabu cone so takoj poklicali zdravnika, ko so zvedeli, da me pošilja komandant Loškega odreda zaradi zdravil. Brž sva se spoznala. Zvedel sem, da je tu že nekaj časa, da je študent medicine s partizanskim imenom dr. France (dr. Albin Šivic). Na Hrvaško je odšel, ker je tam sanitetnega kadra primanjkovalo. Poslal ga je Glavni štab NOV in PO Slovenije kot pomoč.

Drugi dan mi je pokazal bunker, kjer je imel spravljena zdravila. Dobro zakamufliran magazin z zdravili je bil malo stran od taborišča. Za potrebe cele V. cone, to je za potrebe vseh enot s področja Gorskega kotarja je bilo zdravil seveda premalo. Ogledeval sem si zdravila in pri tem odkril steklenico, ki je močno dišala po brinjevcu. Nagnil sem, da poizkusim okusno pijačo, in zadnji čas izpljunil. Bilo je neužitno, po brinju dišeče eterično olje, ki ga je kdo prinesel bog ve zakaj in od kod.

Zdravila, ki jih je imel dr. France, so bila zelo različna. V glavnem so jih nabrali terenci pri pristaših našega osvobodilnega boja. Zato je bilo vsakega zdravila le manjša količina. Posebnega kanala, prek katerega bi lahko nabavljali zdravila, niso imeli. Ostalo me je le, da zaprosim štab cone, da bi dovoli vzeti nekaj najnujnejšega.

Zanimalo me je, kako kaj živi in dela moj novi znanec med partizani v teh krajih. Pravil mi je, da je pri njih zelo stroga disciplina. Kot zdravnik v V. coni, čeprav še medicinec, je imel enak položaj kot jaz pri nas. Čeprav je delal v štabu cone, je lahko samo delil zdravila enotam, sicer pa je delal le po direktivah članov štaba.

Zaradi tega je imel številne težave. Vendar so ga zelo upoštevali in cenili njegovo požrtvovalnost.

Nismo ostali dolgo v štabu V. cone pod Risnjakom. Že drugi ali tretji dan po prihodu smo se vrnili nazaj v Slovenijo. Šli smo po isti poti, po kateri smo prišli. Najprej smo šli proti Sokolskim ste-nam na štab Primorsko-goranskega odreda. Tovariša, ki sta me spremljala, z menoj vred nista imela težkega tovora, saj smo odnesli le malo zdravil iz cone.

Na štabu Primorsko-goranskega odreda sem našel znance, ki jih že dolgo nisem videl. Bili so Jaka (Oskar Šavli iz Maribora), ing. Pavle Žavcer in še nekateri. Tu so se ustavili na poti iz Srbije v Slovenijo. Razveselil sem se posebno Jake, saj sva se poznala še kot študenta iz Maribora.

Štab odreda je sklical zbor vseh partizanov, ki so bili v tabo-rišču, in tovariši, ki so prišli iz Srbije, so zbranim pripovedovali o dogodkih, ki so jim bili priča na poti do sem. Jaka je pripovedoval, kako je bilo na maršu čez Igman, o katerem takrat nismo ničesar vedeli. Pravili so nam o proletarskih brigadah, ki da so strah in trepet okupatorja, o četništvu in ustaškem terorju in o perspektivah naše borbe. Vsi smo jih z zanimanjem poslušali, saj smo tako prvič slišali iz ust udeležencev o borbi drugih naših narodov, ki so se borili na drugem koncu okupirane Jugoslavije. Občutek, da nismo sami, nam je vlival zaupanje in voljo, da še naprej vztrajamo v boju.

Na štabu sem ostal še kak dan, toliko, da sem pregledal vse, ki so se javili na zdravniški pregled. Še vedno niso imeli svojega zdravnika, pa so izkoristili mojo prisotnost, saj sem bil to pot že tretjič pri njih. Nisem jim smel niti mogel tega odreči.

Tako sem se po več dneh vrnil z dolgega pešačenja brez poseb-nega uspeha. Komandant Bračič je sklenil poslati po zdravila na Primorsko, v kraje, ki leže onstran Snežnika proti Ilirski Bistrici. Že prej sem se o tem pogovarjal s Tineto in Levčkom. Levček, ki je dobro poznal vasi in ljudi onkraj Snežnika, je rekel, da bo posku-sil prek svojih znancev organizirati nabavo sanitetnega materiala.

Patrola treh mož, ki jo je vodil Levček, se je neke noči v za-četku oktobra odpravila po zdravila v Slovensko primorje. Razen Levčka sta šla po zdravila še Tine in Tone. Šli so prek zastražene meje v Leskovi dolini in naprej skozi snežniške gozdove do Knežaka. Tam je Levček že od prej poznal nekaj ljudi, med njimi kmeta Fran-ca Tomšiča, h kateremu je zahajal še pred vojno, ko je tihotapil konje. Počakali so kak dan ali dva. Med tem je France s pomočjo drugih terencev organiziral nabavo sanitetnega materiala, hrane in

oblačil. Težko obloženi so se možje srečno vrnili čez nekaj dni. Prinesli so mi precej več zdravil, kot sem pričakoval. Bilo jih je vsaj trikrat toliko, kot smo jih prinesli iz štaba V. cone izpod Rišnjaka.

Fantje so se dogovorili s Francem, da bodo še prišli po zdravila in naj jih zato pripravijo še za drugič. Tako sem končno uspel priti do prepotrebnega sterilnega obvezilnega materiala, do večjih količin vate, do dveh brizgalk za injekcije z različnimi iglami, do nekaj desetih različnih tablet, antitetaničnega seruma in predvsem kalcijevih ampul. Teh nam poslej res nikoli ni primanjkovalo. Vedno, kadar so mi kasneje prinesli zdravila, ampul kalcija ni manjkalo.

Kmalu sem imel toliko zdravil, da vseh nisem več mogel imeti pri sebi. Moral sem jih spraviti na varno za kasneje. Zgradili smo si bunker za zdravila. Majhno vrtačo s premerom kake 3 m smo prekrili s trami, ki jih je bilo lahko najti v gozdu. Ob strani smo pustili primerno odprtino. Vse skupaj pa smo prekrili z zemljo, listjem in mahom, vmes pa še zavalili kakšno skalo, da tega mesta ni bilo mogoče razlikovati od okolice. Vhod v jamo je bil narejen posebej in pokrit s pokrovom, ki je bil kamufliran na isti način kot vse drugo. Ob vhodu smo zasadili jelko, da bi ga lažje našli, ko bo zapadel sneg ali pa če bo moral po zdravila kdo, ki bunkerja ni dobro poznal. Tako je nastal prostor, visok kak dober meter. Vanj smo znosili presežek naših zdravil, da nam bodo služila kasneje, posebno pozimi, ko zaradi globokega snega ne bo mogoče prek Snežnika.

Levček, Tine in Tone so zelo radi hodili prek Snežnika kljub velikim naporom, ki jih je terjala pot na Primorsko. Tam so jih vedno lepo sprejeli. Nahrnili so jih, oprali in preoblekli v sveže perilo in jim naložili hrane, perila, oblačil in seveda zdravil. Včasih se je med vsemi temi rečmi našla steklenica žganja, ki ni bila namenjena za dezinfekcijo ran. Takrat je bil praznik v bolnici. Steklenica je šla od ust do ust in prinesla za trenutek varljivo olajšanje.

Življenje v bolnici v Šimenovi dolini je bilo še kar prijetno. Ranjenci in bolniki so se dobro počutili. Jedli so dvakrat na dan, v glavnem jelenovo meso in krompir, včasih tudi krompirjeve žgance. V bolnici sta kot na Berinščku vladala ves dan tišina in mir. Bolniki in ranjenci, ki so se lahko gibali, so menjaje se stražili. Straža je bila blizu ceste, po kateri bi lahko prišel sovražnik in ki je bila kak streljaj od položaja bolnice. V primeru, da bi stražar opazil sovražnika, je bila njegova naloga, da takoj obvesti bolnico; če pa to ne bi bilo več mogoče, da ustrelji in se nato umakne. Strel bi nas opozoril in lahko bi se takoj umaknili. Ponoči nismo postav-

ljali straže. Le dežurni so se vrstili vsaki dve uri. Njihova naloga je bila kuriti ogenj in ostati buden. Dežurali smo vsi, kar nas je bilo v bolnici in ki smo bili zato sposobni. Sam sem skoraj vsak dan odhajal uro daleč v odred in tudi tam opravljal dolžnosti zdravnika.

Kljub napornemu vsakdanjemu delu v bolnici, kot je prinašanje vode, hrane, patroliranje v okolici, ponočno odhajanje v Loško dolino in na Babno polje, smo še našli čas, da smo hodili na jelene. Bil je ravno čas jelenovega roka. Vsako noč smo poslušali nedaleč od nas zateglo, votlo rukanje zdaj s te zdaj z druge strani. Bilo je nekaj otožnega in veličastnega v jelenovem glasu. Ko se je narava popolnoma umirila in je napetost, ki je vladala čez dan v bolnici zaradi neprestanega pričakovanja, kdaj nas bo sovražnik napadel, popustila, so se prebudili gozdovi. Šele takrat sem občutil, koliko dolgujem tem gozdovom, ki nam nudijo ne samo varno zavetje, ampak nam odkrivajo svoj skrivnostni utrip življenja, ki ga le redko kdo doživi. Nisem se mogel upirati naravi. Pritegnila me je z vso močjo in šel sem z drugimi nad jelene, samo da bi se še bolj približal skrivnostnemu življenju gozdov pod Snežnikom.

Bolnica blizu Šoškove lokvice

Proti koncu meseca smo se morali umakniti iz Šimenove doline na nov položaj. Razlog za to je bila namera, da se v Šimenovi dolini nedaleč od bolnice postavi taborišče za civilno prebivalstvo, ki se je umaknilo iz Loške doline že v začetku septembra ob napadu Loškega odreda. Od takrat je večina ljudi živela skupaj s hrvaškimi prebivalci, ki so prav tako zapustili domove in si postavili taborišče nekje na Črnolaškem Berinščku. Zvedelo se je, da je bilo življenje v tem taborišču zelo težko. Primanjkovalo je vsega. Otroci in starejši ljudje, večinoma žene, so trpeli hudo revščino. Spremljal jih je stalen strah, da jih zdaj zdaj napade sovražnik, jih pobije in jim pobere še to, kar so imeli. Krajev okoli taborišča, kjer so bili, niso poznali. Njihovi sinovi in hčere, ki so bili v partizanih, so bili daleč od njih. Novice iz Loške doline so le poredkoma prihajale do njih. Prinašali so jih redki kurirji, ki so nosili pošto iz Loškega odreda v civilno taborišče.

Nekega dne v drugi polovici oktobra se je zvedelo, da se pripravlja napad na taborišče. Baje jih je nekdo izdal. To in pa okoliščine, v katerih so živeli, je privedlo do odločitve, da se ljudje vrnejo nazaj pod Snežnik bliže Loški dolini. Izbrali so pobočje Šimenove

doline pod Škodovnikom. Vendar bi s tem bila bolnica preblizu taborišča civilnega prebivalstva. Ločil bi nas le slab streljaj. Morali smo se preseliti na bolj skrito mesto, globlje v gozd. Izbrali smo kraj blizu Šoškove lokvice na koncu Županovega laza. Bolnico smo postavili na samem robu laza v globoki vrtači. Nedaleč od nas, niti sto metrov zračne črte, se je vila cesta, ki pelje z Babnega polja v Leskovo dolino. Nad njo se dviga dosti strmo, z gostimi gozdovi poraslo pobočje Berinščka, na katerem smo imeli prvo bolnico. Še vedno smo torej bili na področju, ki smo ga v začetku izbrali, le da smo se sedaj premestili za nekaj sto metrov stran od prejšnjega položaja.

V bolnici blizu Šoškove lokvice so bili še vedno isti ranjenci in bolniki. Pridružil se nam je Milan, ki je bil med tem časom v civilnem taborišču na Črnolaškem Berinščku. Sprejel sem ga v bolnico, ker se mu stanje še vedno ni posebno izboljšalo. Krvava griža ga je še naprej mučila. Potlej je ostal v bolnici vse do spomladi. Med osebje je prišla v bolnico Fanči iz Kočevja, njena sestra je ostala v odredu. Za kuharico je prišla v bolnico Vida, ki je bila laže ranjena v borbi na Babni polici in se je takrat zdravila kar v enoti, da bi bila skupaj s sestro Ančko.

Na tem mestu smo ostali vse do konca oktobra, ko je postalo že tako hladno, da bolnikom in ranjencem ni bilo mogoče več zdržati na primitivnih ležiščih pod improviziranimi šotori. Med tem časom sem se zmenil na tihem z Levčkom, da poišče še bolj skriven kraj, kjer bi postavili barako za zimo. Odločili smo se za položaj vrh Požarja, prav v gozdnem predelu, ki je bil v Levčkovi lasti. On in morda še dva ali trije partizani, mislim, da je bil med njimi Stanko Bavec, so zgradili v kakih treh tednih pravo brunarico. Bila je narejena do prvega snega.

Življenje v bolnici blizu Šoškove lokvice je bilo kot prej v Šimenovi dolini. V dnu vrtače je bila kuhinja. Za robom gozda, na precej strmem pobočju, ki se spušča od laza proti vrtači, smo na primernih mestih postavili šotore za ranjence in bolnike. Obdržali smo sistem konspiracije kot doslej. Osebe in sposobni bolniki ali ranjenci so stražili na robu, ki je gledal proti Županovemu lazu. Živelimi smo v veri, da nas le od tam lahko napadejo, zato v druge smeri nismo postavljali straže niti izvidnice. Iz mesta izvidnice je bilo videti prek Županovega laza proti gozdovom nad Babno polico.

S strani Otrobovca sovražnika ni bilo pričakovati. Tam se je še vedno nahajal Loški odred. Za hribom proti Šimenovi dolini je bilo sedaj taborišče beguncev, ki so bili večinoma iz Loške doline.

Tako smo bili tudi iz te strani »zavarovani«. Kot doslej smo bili prepričani, da je dovolj, da odkrijemo sovražnika vsaj pol ure prej. Tako bi bilo še dovolj časa, da pograbimo svoje stvari in se umaknemo napadu. Ranjenci in bolniki so tudi tu kot vedno doslej ležali oblečeni z vso svojo opremo in orožjem ob sebi. Na srečo se je tudi Slavec že toliko opomogel, da ga ne bi bilo treba več nositi. Če bi imel bergle, bi lahko hodil sam, tako pa bi ga moral pri umiku podpirati kdo od osebja.

Zelo smo se zanašali na svojo konspiracijo, mislim, da kar preveč. Mnogo kasneje sem izvedel, da so nas neko noč obiskali trije Babnopoljci, ki so zapustili svojo enoto in se skrivali precej časa doma. Kasneje, ko so se dobro opomogli in nahranili, so se vrnili v enoto.

Neko noč so šli mimo naše bolnice, ko so iskali primerno skrivališče v gozdu. Že od daleč so opazili rdeč sij v krošnjah dreves. Previdno so se približali in tedaj opazili mene, ki sem ravno tiste ure dežural. Sedel sem ob ognju. Opazovali so me lep čas in premišljevali, če bi se mi javili ali ne. No, tega niso storili. Umaknili so se zopet globlje v gozd. O tem, da so odkrili bolnico, niso tedaj nikomur povedali.

Nekoč smo zvedeli, da se potikata dve ovci po gozdovih okoli Grajševke. Novica je brž navdušila Levčka in Tineta, da ujameta vsaj eno, če že ne obeh. Res so fantje eno živo ujeli. Bila je čisto podivjana, ena od tistih, ki so se razbežale, ko so Italijani ob ofenzivi požgali gozdarsko hišo na Grajševki. Niso imeli sreče z ovco. Ušla jim je, preden so jo pripeljali v bolnico. Preveč so se nam sline cedile po okusnem ovčjem mesu, zato sta morala nazaj ponjo. Po velikih naporih, postavljajoč ji zasede, sta jo končno nekje pod Požarjem ustrelila. Imeli smo spet dovolj okusnega mesa za nekaj časa. Lov na ovco nas je tako prevzel, da nekaj dni nismo govorili drugega kot o tem.

Razen za bolnico in Loški odred sem sedaj skrbel še za begunce v taborišču v Šimenovi dolini. Kot že rečeno, so si sredi gozda postavili šotore, barake ali nadstrešnice vsak po svojem okusu. Bilo je vsaj kakih 30 otrok od 14. do 15. leta in nekaj manj odraslih, starejših žena in mož. Vsak dan so hodili po poljske pridelke na Babno polico nekaj ur daleč. Pridno so nosili domov ozimnico in se tudi sicer pripravljali za zimo. Kmalu je bilo taborišče kar dobro urejeno. Živeli so težko, vendar se niso pritoževali. Imeli so komando taborišča s komandantom Belčem iz Starega trga na čelu.

Obiskoval sem jih vsaj dvakrat na teden. Razen prehlada med njimi ni bilo drugih bolezni, če izvzamem ušivost in gnojne kožne bolezni. Gozdni zrak in vsakodnevno gibanje jim je očitno dobro delo. Najbolje se je to videlo na Tonetu Avsecu, težkem bolniku z odprto tuberkulozo. Zbežal je iz doline z ženo in dvema otrokoma. Že pred časom je bil operiran na pljučih, verjetno so izvršili resek-cijo pljučnega krila. Iz rane, v kateri je tičala gumijasta cevka, ki jo je pri vsakem prevezovanju prekuhal, se je cedil zelenkast gnoj. Večkrat sem ga pregledal še pred ofenzivo na njegovem domu na Vrhnikih, sedaj pa še v Šimenovi dolini. Stanje se mu je neverjetno izboljšalo. Vsak dan je hodil z otrokoma in ženo po kolerabo, repo in druge pridelke na Babno polico. Ves zadihan in počasi je prinesel v taborišče po eno veliko repo v vsaki roki. Več ni mogel nositi. Na vsaki še tako blagi vzpetini je moral počivati. V obraz je postal rdeč in skromna hrana mu je teknila bolj kot nekoč dietična v zdravilišču v Italiji. Kdo ve, kako daleč bi se njegovo stanje izboljšalo, da ga niso ubili belogardisti 19. decembra, ko so napadli taborišče beguncev.

Nekega dne sem prejel poročilo, naj se čimprej zglašim v taborišču, ker bo neka ženska rodila. Brž sem se odpravil na pot, vendar sem se v taborišče prispel šele, ko je žena Pekovega Franeta iz Prezida že rodila zdravega, krepkega dečka. Dali so mu ime Goran, ker se je rodil v gorah.

Porod, ki ga dotlej še nisem vodil, razen na vajah za časa študija, je vodila izkušena babica, mati Ivana in Milana Paternosta, partizanov iz Starega trga. Tudi ona je zbežala z drugimi vred iz doline in je sedaj njena pomoč zelo prav prišla. Porod je bil normalen, čeprav se je odvijal ob ognju in pod nadstrešnico, ki jo je zbil njen mož Franc. Da porodnice ne bi zeblo in se otrok ne bi že pri porodu prehladil, ker je bil že sneg, so zakurili velik ogenj. Porodnico je peklo v spodnji del telesa, da je to še teže prenašala, kot pa porodne krče, mi je kasneje pripovedovala.

Dokler ni zapadel sneg, so ljudje v taborišču zelo trpeli zaradi pomanjkanja vode. Otroci so obolevali od prisadnih pik, ki se rade širijo, kadar se ni mogoče umivati in redno preoblačiti v čisto perilo. Tudi garij ni manjkalo, zdravil zanje pa takrat nisem imel.

Hrana v taborišču je bila v vsakem pogledu zelo pomanjkljiva. Čez čas je zmanjkalo celo soli. Za meso jim je odred priskrbel nekaj krav, ki so jim dajale mleko, dokler jih niso zaklali. Pasli so jih Milan Matko, oče Vide in Anče iz Spodnje Bitnje pri Premu, in mladoletna brata, stara kakih 10—12 let: Jože in Pavle Maslo.

V Loško dolino so prišli že junija skupaj z Dragom Maslom, ko je takrat pripeljal del Primorske čete, ki je spadala v naš bataljon prek meje v Loško dolino. Vse do ofenzive so bili z nami v bataljonu in se z deli bataljona umikali pred sovražnikovo ofenzivo. Ko se je formiralo begunsko taborišče, so jih poslali tja. Oče Milan je bil suhljat, nadušljiv možakar, star kakih 55 let. Ni bil več sposoben za napore v partizanski enoti. Po formiranju begunskega taborišča v Šimenovi dolini je pasel in molzel krave.

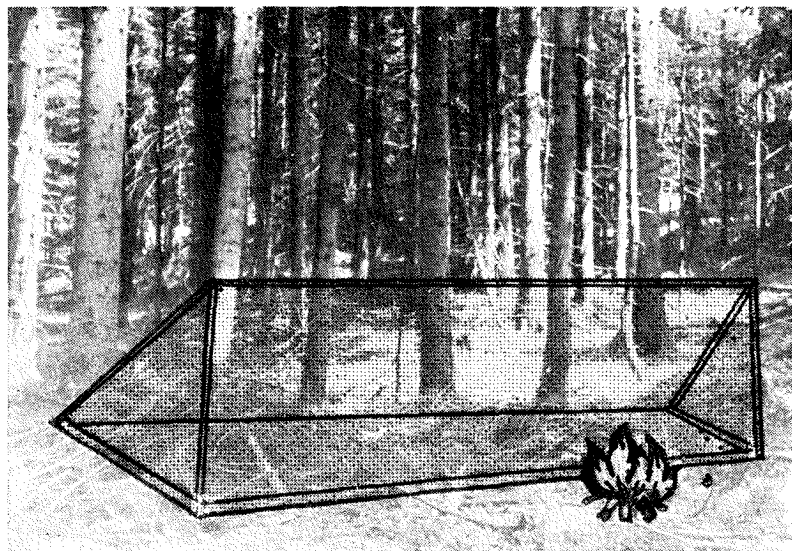
Tisto leto je sneg sicer že zgodaj zapadel, vendar ni za dolgo obležal. Potlej je bila le še huda slana vsak dan vse do božiča. Milan in oba dečka so tako lahko vsak dan pasli krave po skritih lazih okoli Županovega laza do dne, ko so belogardisti nenadoma napadli begunsko taborišče v Šimenovi dolini. Kolona belogardistov jih je ujela na Županovem lazu. Zvedelo se je, da so Milana čez nekaj dni ustrelili. Oba dečka, Jožeta in Pavleta so poslali nekam v Ljubljano. Nista bila dolgo tam. Prav kmalu sta ušla in se prebila mimo okupatorskih postojank nazaj v partizane.

Takrat, bilo je 19. decembra, ko so belogardisti napadli begunsko taborišče, je bil meglen in vlažen zimski dan. Mraz in mokrota sta rezala v telo, da smo kar naprej podrhtavali. Udarili so nenadoma, nihče jih ni opazil. Loškega odreda že dolgo ni bilo več. Odšel je v Slovensko primorje. Pred kratkim je odšel na Kočevsko tudi Notranjski odred. Verjetno so belogardisti v dolini zvedeli, da pod Snežnikom ni več nobene enote, pa so udarili po tistih, za katere so vedeli, da se ne bodo mogli braniti.

Napad je v taborišču vse presenetil. Streljanje se je začelo iznenada, tako da so se otroci in odrasli lahko le še razbežali. Gost ogenj iz dolgih francoskih belogardističnih pušk in strojnih pušk ni skoraj nikogar zadel. Nihče ni bil ranjen, čeprav so belogardisti drli za otroki z namenom, da koga ujamejo. Vsi so srečno ušli. Izgubili so le vse svoje imetje. Ko so streljali v taborišče, so ubili samo tuberkuloznega bolnika Toneta, ki ni mogel bežati.

Taka je bila usoda begunskega taborišča v Šimenovi dolini. Po tem napadu so si ljudje postavili novo taborišče v Skalnici nekje pod Požarjem.

Nekako v času, ko so se begunci naselili v Šimenovi dolini, se je Loški odred odpravljal v Slovensko primorje. Pripravljali so se za naporen pohod, pri čemer sem sodeloval tudi jaz. Moral sem pregledati borce in izločiti vse, ki niso bili sposobni za izredne napore in borbe, ki so jih čakale na dolgi poti čez mejo. Vsakega posebej sem pregledal, se zanimal, kako se počuti, če misli, da bo sposoben za

*Bolnica Loškega odreda konec oktobra 1942 v vrtači blizu Županovega
laza*

*Bolnica Notranjskega odreda »Pri mrliču« blizu Grajševke (Leskova
dolina) od 22. decembra 1942 do spomladi 1943*

napore in podobno. Dal sem jim nekoliko nasvetov, kako se bodo obvarovali pred žulji na nogah in podobno. V požgani hiši na Babni polici so se umili, si prekuhali perilo in se preoblekli v očiščene in skrbno zakrpane obleke. Kdor ni šel z odredom in je imel dobre čevlje ali obleko, je to moral odstopiti partizanu, ki je šel na Primorsko. Zamenjali so tudi slabše orožje za boljše in prav tako vso drugo opremo. Tisti, ki so morali zamenjati boljše za slabše, so se jezili in skušali dokazovati, da morajo biti tudi oni dobro opremljeni na tej strani meje. Vojne še ni konec in tako dalje. To jim ni dosti pomagalo. Morali so se sprijazniti s tem, da je naloga Loškega odreda izjemna in da morajo borci odreda dobiti vso našo pomoč, pa četudi se bo zaradi tega naš položaj poslabšal.

Priprave so potekale v najstrožji tajnosti. Ko sem zvedel, da pojdem tudi jaz, sem bil mnenja, da zaenkrat ne bi mogel pustiti Slavca in drugih ranjencev, ki so bili potrebni zdravniške nege, da pa bom prišel za njimi, kakor hitro se bo njihovo stanje toliko izboljšalo, da jim zdravniška pomoč ne bo več potrebna. Tako je tudi bilo.

Ob odhodu Loškega odreda je bila bolnica še vedno blizu Šoškeve lokvice. Skrb za nas je prevzel Notranjski odred, ki se je formiral iz preostalih borcev, ki niso šli v Slovensko primorje. Notranjski odred se je zadrževal okoli Otrobovca kot prej Loški. Redno sem ga obiskoval in pregledoval borce. Posebnega dela tudi tu ni bilo.

V odred sem hodil bolj zaradi hrane in drugih potreb, ki jim nikoli nismo mogli zadostiti. Ob vsakem mojem prihodu smo se dogovarjali, če nam bodo dali hrano in koliko. Odred je le težko pokrival potrebe. Opravil je več rekvizicij v Loški dolini, vendar je bilo hrane in oblačil spričo zime, ki je pritiskala, vedno premalo.

Rekvizicije, ki jo je odred izvršil v Pristavi nad Vrhniko, kjer je prebivala grofica Greta von Scholmayer-Lichtenberg, smo se udeležili tudi nekateri od osebja bolnice. V kuhinji so ravno pripravljali palačinke za večerjo. Stara žena, očitno grofica, mi je ponudila krožnik palačink, ko je slišala, da sem zdravnik. S slastjo sem jih použil, vmes pa razlagal, da tako pač mora biti, vsak mora nekaj prispevati k našemu boju. Ni se pritoževala, čeprav je bila tujka in verjetno zelo bogata. Iz njenega obnašanja sem sklepal, da nas skuša razumeti.

V odredu je bil komandant Viktor Kraševac z Vrhnike. Bil je odličen strelec in borec. Imel je puško z daljnogledom in lovsko orožje, ki ga je prinesel s seboj v partizane. Ko je odred zaradi dobro organiziranega odpora v dolini le še stežka opravljal rekvizicije

pri belogardistih, je Kraševac hodil na lov in streljal divjačino. Tako smo ves november in december živeli v veliki meri od košut in srnjadi, ki nam jih je večinoma pripravil sam komandant. Zimske kože srnjadi so nam nadomestovale odeje in šotorska krila. Sam sem nosil stalno s seboj poleg majhne, tenke črne odeje, še posušeno srnino zimsko kožo. Zvečer, ko sem legel na mrzlo zemljo ali celo na sneg, sem jo razprostrl in legel nanjo. Bila je odličen izolator in prav nič nisem čutil mraza pod seboj. Tudi drugi so uporabljali srnino kožo v ta namen.

Nekega dne je prišel v Notranjski odred italijanski vojak. Bil je že prileten mož. Nisem znal italijansko, pa se z njim nisem mogel pogovarjati. Od drugih sem izvedel, da je nekje na Dolenjskem prešel k partizanom, ter da je sedaj na poti v Italijo. Bil je član komunistične partije Italije in naj bi organiziral odpor v domačem kraju. Ostal je nekaj dni z nami, medtem ko je čakal na zvezo z Italijo.

Gledali smo ga z zanimanjem. Bil je prvi človek iz sovražne vojske, ki sem ga videl, da je svojevoljno prešel na našo stran. Dejstvo, da gre v Italijo in da bo tam organiziral odporniško gibanje, nam je, polnim sumničenja, zbujalo dvojne občutke. V bolnici smo bili skoraj istega mnenja. Preveč zla so nam prizadejali okupatorji, zato nismo mogli kar tako verjeti. Zdelo se nam je malce neverjetno, da bi se našel med njimi kdo, ki bi se toliko žrtvoval. Kdo ve, kaj bo v resnici napravil. Morda se želi samo rešiti vojnih nadlog v naših krajih, saj če misli iskreno, bi se tudi z nami lahko boril. Ker pa so ga pošiljali iz našega glavnega poveljstva, je pač moral biti važnejša oseba. Tako smo se nekako pomirili.

Odred so obiskali tudi drugi ljudje, ki so sicer opravljali različne naloge v družbenih organizacijah, odborih OF, v partiji in drugod. O tem, kakšno funkcijo kdo opravlja, sem lahko sklepal samo po politični uri, ki jo je tisti imel z nami. Popolnoma naravno je bilo, da je vsak, kdor je prišel v odred, govoril borcem predvsem o našem političnem in vojnem položaju. Takih sestankov sem se vedno udeležil, kadar sem se zadrževal v enoti.

K meni v bolnico nikoli niso prišli, vse dokler sem bil v Loški dolini, to je tja do začetka januarja 1943. leta. Bolnica je bila pač premajhna in zato manj pomembna enota. Zaradi konspiracije mi je bilo to celo všeč. Na takem sestanku sem prvič slišal, da je Tito komandant narodnoosvobodilne partizanske vojske Jugoslavije. Z drugimi vred sem razmišljal: kakšna bo nova Jugoslavija, ali bo takšna, kot je bila stara, ko Slovenci nismo imeli istih pravic kot drugi itd.; bo nova Jugoslavija zgrajena bolje, kot je bila stara?

Dejstvo, da imamo sedaj svojo vojsko, da so naši komandanti Slovenci, nas je utrjevalo v prepričanju, da bo nova Jugoslavija drugačna, kot je bila stara.

Nekega dne v začetku oktobra, ko smo bili še blizu Šoškove lokvice, je bolnico obiskal tov. Ljubo (Alojz Mlakar), partijski funkcionar. Ogledal si je šotore, kjer so ležali ranjenci, se zanimal, kako živimo, in se pogovarjal s prisotnimi o različnih problemih, ki so nas trli. S Slavcem, ki je ležal ranjen pod šotorom, sta se nekaj časa sama menila.

Kmalu sem izvedel, da sta govorila tudi o meni. Ljubo me je poklical pod šotor in me že po nekaj besedah naravnost vprašal, če želim postati član partije. Nisem mu takoj odgovoril. Vprašanje je prišlo zelo iznenada. O partiji takrat nisem vedel mnogo. Tisti, ki so bili že člani ali kandidati, so svoje članstvo pred partizani, ki to še niso bili, skrbno skrivali. Kdo med nami je komunist in kdo ni, sem mogel sklepati samo po njegovem govorjenju, obnašanju in podobno. Ljubo mi je pravil, da so na okrožnem komiteju o meni razpravljali in bili mnenja, da sem zaslužil zaupanje, da me sprejmejo v članstvo partije. Spremljali da so moje obnašanje, odkar sem prišel v partizane, in se prepričali, da sem se v vseh situacijah dobro držal. To da jih je utrdilo v prepričanju, da sem iskren tovariš narodnoosvobodilnega boja.

Počasi sem se otesel pomislekov, ki sem jih imel: da bom namreč težko izvrševal naloge tako, kot bi od mene zahtevali. Na političnih urah so vedno poudarjali, da morajo biti komunisti zgled vsem drugim. O sebi nisem bil trdno prepričan, da bom mogel biti vedno za zgled.

Ljubo je rekel, da bo komiteju poročal o tem pogovoru. Slavcu pa je naročil, naj »dela«^z menoj do odločitve o mojem končnem sprejemu. Potem je odšel. Čez kratek čas sem prejel sporočilo, da sem sprejet v članstvo komunistične partije.

Med tem časom mi je Slavec, ki je bil, se mi zdi, v bolnici edini komunist, govoril o organizaciji KP v partizanih. Po Slavčevem odhodu sem ostal jaz edini komunist v bolnici. Niso me priključili v nobeno enoto. Tako je bilo poslej vse do zime 1944. leta.

Bolnica na Požarju

Jesen je že skoraj minila. Gozdovi, prej zeleni, so vsak dan neopazno bolj in bolj rumeneli, nato so postali rjavi. Različne jesenske barve so se prelivale v nešteti odtenkih. Zrak je postajal vse

hladnejši. Konec septembra je postalo že prav mrzlo. V oktobru so padle prve slane. Kmalu je bilo zjutraj vse belo, kakor da je zapadel sneg. Čez dan je še vedno toplo sonce raztopilo slano in bilo je prijetneje.

Prvi močnejši jesenski veter je ogulil drevje, da so le še gole veje širile svoje prste v krošnje sosednjih dreves. Z odpadlim listjem je plahnel tudi občutek varnosti. Vidljivost iz zraka je postala kar neprijetna. Kmalu pa smo se tudi temu privadili. Zasilni šotori bolnice so bili tako skromni in majhni, da so se skoraj izgubili med najrazličnejšimi odtenki tal, ki jih je pokrivalo jesensko listje. Uvidel sem, da skrb in strah pred jesenjo, ko bodo gozdovi ogoleli, ni bila potrebna. Z majhno kamuflažo smo se lahko prav tako dobro zamaskirali in se počutili varni kot prej. Sovražnik bi moral vedeti za naš položaj, da bi nas našel, sicer bi lahko odšel mimo nas, ne da bi nas opazil. Vendar smo kljub temu morali ostati previdni.

Vse do snega smo se v bolnici počutili kar dobro. Konec oktobra je zapadel prvi sneg. Že smo se pripravili, da se preselimo v pripravljeno brunarico na Požarju. Čez dan pa je sneg skopnel. Odločil sem, da se še ne bomo preselili. Ostali bomo, dokler se bo dalo. Tako smo ostali blizu Šoškove lokvice do srede decembra.

Mraza smo se branili tako, da smo si nabavili jelenovih in srni-nih kož. Bolniki in ranjenci so se tiščali večinoma okoli ognja. Spali pa so tesno drug ob drugem, da so se gregli. Šotore smo popravili in zadelali s praprotjo in listjem, da bi bilo čim topleje.

Tedaj smo zvedeli, da belogardisti vedo, da smo nekje blizu Županovega laza in da se pripravljajo za napad. Novico je prinesel Tine, ki je pogostoma obiskoval Babno polje. Vse do sredine decembra so nas pustili pri miru. V dolini se ni govorilo o kakšnih namerah, da nas napadejo. Belogardisti so »mirovali«. Zadovoljevali so se s tem, da so v dolini utrdili svoj položaj. Pričakovali smo, da tako ne more ostati. Prej ali slej bodo udarili po partizanih. Ko so se torej jele širiti govorice, da se »ta beli« pripravljajo na pohod, sem se odločil, da se premaknemo v brunarico na Požarju.

Prav na vrhu Požarja, tik za robom proti Leskovi dolini je stala že prej pripravljena, solidno grajena brunarica. Dolga je bila kakih 5—6 metrov, široka kake 4 m. Z vzhodne strani je imela iz desk zbita vrata. Eno okno je gledalo proti Otrobovcu, ki je bil za dober streljaj pod vrhom Požarja. Sredi barake je stal bencinski sod, preurejen v peč. Tu smo kuhali in se gregli obenem. Na golih tleh smo postlali s smrekovimi vejicami, jih prekrili z nekaj kožami

in si tako pripravili dobra ležišča. Ležali smo pomešani: ranjenci, bolniki in osebje.

V tem času sem imel nekaj novih ranjencev in bolnikov. Priključila sta se nam Viktor Frank in Jakob Prevec, dva od šestih bolnikov, ki so se zastrupili s hrano v času ofenzive. Drugi štirje so šli na svojo pest na Pogačo, velik gozd nad Ložem.

V baraki smo se dobro počutili. Po vodo smo morali hoditi zelo daleč do Otrobovca. Hrano smo prejeli v Notranjskem odredu, večinoma meso in krompir. Redkokdaj je bilo vmes tudi kaj moke, da smo pripravili krompirjeve žgance. Zmanjkalo je soli in maščob. Vsak dan smo jedli juho, velik kos mesa in krompir. Zaradi take hrane smo skoraj vsi dobili grižo. Ozdraveli bi hitro, če bi imeli ustrezno hrano. Te pa ni bilo.

Nekega dne, bilo je novembra, ko sem spet kot navadno obiskal Notranjski odred, sem naletel na skupino partizanov, ki so prišli iz Slovenskega primorja in bili namenjeni na Glavni štab. Med njimi je bil Boris Kraigher. Pripovedoval nam je, kako so ušli skozi¹ podzemni rov iz taborišča za internirance v Gonarsu in se prebili do partizanskih enot na Primorskem. Pripovedoval je, kako so ljudje na Primorskem z navdušenjem sprejeli Loški odred. Borce odreda, ki je zaradi priliva novih borcev domačinov močno narasel, povsod lepo sprejemajo. Hranijo jih zelo dobro, večinoma jedo golaž in polento, ne majka pa tudi riža in makaronov in celo vina. Same dobrote, o katerih si mi v Loški dolini po ofenzivi še sanjati nismo upali. Tudi vojaški položaj tam da ni slab, je pravil tovariš Kraigher. Govoril je z navdušenjem in prepričljivo. Naslikal je razmere v Slovenskem primorju tako vabljivo, da mi je postalo žal, da tudi jaz nisem že takrat šel z njimi. Odločil sem se in ga prosil, da posreduje na Glavnem štabu, da me čimprej pošljejo za Loškim odredom na Primorsko. Odločil sem se lahko, saj sedaj nisem imel nobene težkega ranjenca, ki bi mu bila moja pomoč neobhodna. Razen tega so razmere pod Snežnikom postajale vedno težje. Po odhodu Loškega odreda se nismo počutili tako varne kot prej. Vsak čas smo lahko pričakovali večjo aktivnost belogardistov. Ne vem, čemu je pripisati, da bela garda ni znala bolje izkoristiti položaja, ki je nastal z odhodom Loškega odreda. Morda so računali, da nas bo vzela zima. K sreči to leto dolgo ni bilo veliko snega. Šele o božiču se je začela prava zima. Kdo ve, kako bi bilo, če bi sneg zapadel že prej. Želel pa sem si proč od tam med tovariše, ki sem jih dobera spoznal v najtežjih dneh, v času velike ofenzive.

Tovariš Kraigher je obljubil, da bo poročal o moji prošnji Glavnemu štabu. Rekel je še, da bo to rad storil, ker ga je sam Bračič prosil, naj čimprej pošljejo zdravnika na Primorsko.

Da je bilo s hrano težko, da je bil to celo naš glavni problem, je dokaz tudi primer z novinci, ki so prišli s Primorske, da bi se priključili našim enotam. Na poti na Dolenjsko, kamor so bili namenjeni, so se ustavili v Notranjskem odredu, kjer jih je bilo treba nahraniti. Za to priložnost so v odredu zaklali kravo, ki je bila breja kakih sedem mesecev. Fantje, ki so prišli s Primorske, so bili od dolge hoje in pomanjkljive hrane tako sestradani, da so pojedli še nerojeno tele, čeprav smo jim to branili.

V bolnici na Požarju smo bili še vedno v glavnem isti ljudje kakor prej. V Notranjski odred je bil premeščen Tine, ne vem, iz kakšnega razloga. V baraki nam je bilo toplo, zato smo se v glavnem zadrževali v njej, le izvidnico smo postavili na najvišji greben, ki je bil tik za barako. Izvidnik je lahko udobno sedel na štoru, ali pa se premikal vzdolž grebena in opazoval v strmino podse. V dnu strmine, porasle z gostim gozdom, je bil majhen laz. Tam se je začela gozdna pot, ki je ostro zavijala navzdol po strmini. Vodila je do vzhodnega konca velikega laza, Otrobovca.

Nekega dne, bilo je prav na dan, ko so Italijani napadli begunsko taborišče v Šimenovi dolini, smo dolgo poležavali v baraki. Zunanaj je bilo zelo mrzlo in mokro vreme. Pihal je močan veter in nosil debele, mokre snežinke, pomešane z deževnimi kapljami. Nikomur se ni ljubilo vstati, še manj, da bi šel za barako na izvidnico. Vsak je našel kak izgovor, le da mu ne bi bilo treba na izvidnico. Zadnje čase, odkar smo se preselili na vrh Požarja, smo se počutili dovolj varne. Slabo, mokro in megleno vreme, ki je trajalo že nekaj časa, pa nam je ubijalo vsako voljo. Vsi smo bili slabo razpoloženi, vsak je nekaj razmišljal in topo zrl predse. Bila je že druga polovica decembra in vsak čas je bilo pričakovati snega, ki nam bo onemogočil gibanje po gozdu. Pravili so, da tod zapade dosti, tudi čez meter snega, ki se obdrži še dolgo v pomlad. Kako bomo prišli do hrane, kdo nas bo varoval? Doslej je za nas skrbel Notranjski odred. Ta pa je te dni odšel iz Loške doline nekam proti Loškemu potoku ali kam z namenom, da se pridruži večji enoti nekje na Kočevskem. Ostali smo sami: bolnica in begunsko taborišče. Z odredom je odšla še zadnja enota, ki je bila sposobna vsaj do neke mere držati belogardiste v dolini. Ob odhodu odreda smo se dogovorili, da nam bodo pustili nekaj hrane.

Bunker za zdravila blizu bolnice na Požarju pozimi 1942

Tine Mlakar z Babnega polja, slikan ob Šoškovi lokvici blizu Županovega laza. V bližnji vrtači je bila bolnica Loškega odreda v oktobru in novembru 1942

Otrobovec pod Požarjem, kjer so bila taborišča Loškega in Notranjskega odreda

Prav ta dan naj bi odšel jaz z nekaj tovariši po hrano na položaj, kjer jo je odred pustil za nas. Z nami sta bila Tone Prevec in Sigmund iz okrajnega komiteja, ki bi naj to hrano razdelila. Bilo je okoli desete ure dopoldne, ko smo se odpravili iz tople brunarice navzdol po strmini. Previdno kot navadno smo prišli do prvega malega laza. Še vedno je padal moker sneg v velikih kosih in se sproti topil. Kljub temu je zapadla že nekaj centimetrov debela plast mokrega snega in pokrila goste šope nepokošene trave na lazu. Hodili smo drug za drugim ob robu laza, kjer se začinja gozd, ki se spušča proti Otrobovcu. Tedaj je nekdo opazil nekaj stopinj v snegu, takoj so pritegnile njegovo pozornost. Bilo nam je jasno, da je tod že nekdo hodil. Sklonil sem se in si pobliže ogledal stopinje, ki jih je bilo toliko, da je nastala že prava gaz. Brez dvoma, Italijani so hodili tod in to malo pred nami. V mokrem snegu sem razbral odtise italijanskih čevljev, podkovanih z značilnimi žebli. Poznal sem te odtise še iz časov ofenzive. Previdno, po prstih smo nadaljevali pot in napeto oprezovali, če ni sovražnik kje v bližini. Že smo se spuščali po cesti, ki pelje proti osamljeni bukvi na Otrobovcu. Bili smo nekako na pol poti, ko je veter razpodil redko meglo. Pod bukvijo, kakih slabih 100 m pred seboj, sem zagledal grupo 8 ali 10 italijanskih vojakov. Nedaleč od te skupine so bili še drugi vojaki. Tudi ti so stali in mirovali, kot da nekoga čakajo. Do ušes ogrnjeni v kratke, zelene pelerine, da bi se tako obvarovali pred dežjem in snegom, ki ga je nosil veter, niso pazili na okolico. Malo dalje od njih so bili oboroženi civilisti s črnimi baretkami, nekateri pa kar s klobuki na glavah. Nekateri so kljub dežju sedeli na kupu hlodov, ki so bili že bog ve kdaj pripravljeni za odvoz. Drugi so stali v bližini. Vsi so bili oboroženi z dolgimi puškami. Kadili so in molče buljili predse. Brez dvoma, bili so belogardisti.

Niso nas opazili. Počasi smo se obrnili in se previdno oddaljili nazaj po poti, od koder smo prišli. Vrh strmine, takoj za robom smo se ustavili in dogovorili, da bo Milan takoj odšel nazaj in obvestil o dogodku tiste, ki so ostali v bolnici. Drugi pa bomo nadaljevali pot in skušali priti po drugi poti na dogovorjeno mesto. Razšli smo se vsak v svojo smer. Mi smo krenili v smeri proti Grajševki in nato zavili pod Otrobovec proti dogovorjenemu mestu.

Po poti sem razmišljal, kakšno srečo smo to pot imeli. Le malo je manjkalo, pa bi nas v brunarici vse polovili in pobili. Šli so tik pod robom, za katerim je bila naša bolnica. Če bi šli malo više, bi nas gotovo odkrili. Obvarovala sta nas strmina, slabo vreme in to, da niso našli nobenih sledov. Verjetno se jim ni ljubilo vzpenjati se

po strmem pobočju. Umaknili so se mu. Svojo malomarnost, ker ta dan nismo postavili izvidnice, bi lahko plačali z življenjem.

Grupa italijanskih vojakov in belogardistov, ki smo jih na srečo še pravočasno zapazili, pa ni bila ta dan edina skupina, ki je iskala partizane. Prav ta dan je druga skupina napadla begunsko taborišče. Ulovili so starega Milana ter oba dečka, Jožeta in Pavla, ki so pasli krave na Županovem lazcu.

Posebno srečo je imel ta dan Tone. Pred kakim tednom dni je padel in si nategnil nogo v kolenu. Koleno mu je močno oteklo, da je le težko hodil. Verjetno si je poškodoval meniskus. Ko smo se pred belogardisti in Italijani umikali nazaj v strmino in je bilo potrebno skočiti, se mu je koleno nenadoma izravnilo in poslej ga je mogel pregibati in hoditi kot prej. Obkladki in mirovanje, ki sem mu jih svetoval, očitno niso spadali v partizansko zdravstvo...

V bolnico na Požarju se nisem vrnil istega dne, pač pa čez kak dan ali dva. S Tonetom sva skušala priti do hrane še isti dan. Vendar nisva uspela. Dnevi so bili takrat zelo kratki. Zaradi dežja s snegom, ki ni prenehal padati ves dan, in goste megle, ki je ovila gozdove okoli Otrobovca, se je hitro stemnilo. Odločil sem se, da grem s Tonetom prek Loške doline na Pogačo, kjer so se skrivali drugi štirje bolniki, ki so se zastrupili z oljem. Hotel sem zvedeti, kakšno olje so jedli, in jih videti, v kakšnem stanju so. Nisem jih videl že od takrat, ko so odšli z Loškim odredom proti Sokolskim stenam. Kot že rečeno, so fantje živeli sami zase v improvizirani baraki. Terenci pa so skrbeli zanje. Sami so si včasih privoščili kakšno divjačino, ki jim je prišla pod puško zaradi neprevidnosti.

Ko sva prišla s Tonetom na Pogačo, so nama postregli z okusnim zrezkom, zraven pa še s kosom kruha in jabolki. Kuhar Viki me je gledal, kako s slastjo požiram kos za kosom mehko meso. Nato me je vprašal, če vem, kakšno meso sem pravkar jedel. Ugibal sem, morda telečje ali kaj. Ne, pravi, to je bil zrezek iz lisičjega mesa. Prejšnji dan je nekdo od njih ustrelil lisico, pa je bilo spet za nekaj dni mesa. Bil sem sestradan iz zraven še naveličan enolične vsakdanje hrane v bolnici, zato mi je zaradi novega okusa meso še bolj teknilo.

Zdravstveno stanje štirih zastrupljenцев se ni še prav nič izboljšalo. Še vedno so se le s težavo in s palicami premikali in vlekli za seboj ohlapne ude.

Tu sem izvedel, da niso samo oni oboleli, ker so uživali hrano, zabeljeno z oljem. Še šest drugih je zbolelo za enako boleznijo. Šest terencev iz Podložja je nekako odkrilo njihovo taborišče, potem ko

so ti po ofenzivi odšli v enoto na Babno polico. Terenci so si pripravili skledo žgancev in jih zabelili z oljem iz iste kante, kot so to storili oni, ki so prvi zboleli. Pred odhodom so kante z oljem in drugo hrano spravili za primer, če se bodo vrnili nazaj v gozdove na Pogači. Vseh šest, ki so jedli žgance, zabeljene s tem oljem, je že čez nekaj dni težko zbolelo. Nekega dne so jih iznenadili belogardisti. Le dva sta se rešila, druge so pobili. Niso mogli bežati, pa so jih belogardisti zlahka dosegli.

Bolnica pri Mrliču

Po nevarnem obisku belogardistov in okupatorskih vojakov, ko so nas skoraj odkrili v bolnici na Požarju, smo se za nekaj dni umaknili iz barake globlje v gozd v smeri proti Leskovi dolini. Nismo šli daleč, le toliko, kolikor smo mislili, da je potrebno, da bi bili varni, če bi Italijani morebiti le napadli bolnico.

Med tem časom se je dež, ki je padal spočetka, sprevrgel v suh sneg. Postajalo je hladneje in mokro vreme se je skoraj neopazno preobrnilo v pravo zimo. Debel sneg je pokril gozdove pod Snežnikom. Namesto, da bi se greti pri topli peči v baraki vrh Požarja, smo tičali v globokem snegu na prostem, brez strehe, brez koščka suhega prostora, kamor bi lahko legli.

Spravili smo se pod debelo košato smreko. Njene spodnje veje, dolge nekaj metrov, so segale skoraj do tal. Vse naokrog je bilo do kolen snega. Pod smreko ga ni bilo skoraj nič. Ko piščeta pod kokljo smo se spravili v zaklon, ki nam ga je prijazna narava sama ponudila. Po tleh smo razgrnili kože in odeje, ki smo jih imeli, pripravili ognjišče in si skuhalo nekaj krompirja in mesa. Naslednji dan sem šel z Milanom in Levčkom iskat pripravno mesto za bolnico. Nikomur ni bilo več do tega, da bi se vrnil v barako na Požarju, čeprav je belogardisti niso našli. Zaradi tega ker so šli tako blizu barake, smo bili prepričani, da so jo iskali, morda se bodo še vrnili. Na vsem obsežnem področju gozdov od Snežnika do Javornika ni bilo več partizanske enote, ki bi jim lahko preprečila tako namero. Naš položaj je bil tako slab kot še nikoli doslej. Potlej smo se mogli v resnici zanašati le še sami nase.

Našli smo primeren prostor na robu gostih, visokih smrek. Nekoliko stran od njih je stala prav taka smreka, kot je bila ona, pod katero smo se zatekli takoj po umiku iz barake. Le še bolj debela je bila in imela je še daljše veje, ki so se prav tako spuščale skoraj

do tal. Prostor je bil v majhni dolinici zaprt na vse strani. Goste smreke so vpijale svetlobo, ki jo je ustvarjal ogenj, ki smo ga morali kuriti noč in dan zaradi hudega mraza. Tovariši so vedeli za prostore, kjer so bila taborišča Notranjskega odreda. Tja so šli še po nekaj govejih in jelenovih kož, ki jih skrbni intendanti niso odmetavali, ampak obešali prek vej, da se posušijo. Morda nam bodo še prav prišle, so menili.

Res, zdaj so nam prav prišle. Iz njih smo si postavili kakih 5 m dolgo nadstrešnico, odprto proti smreki, kjer je bilo tudi ognjišče. Kož je bilo dovolj, da smo z njimi zaprli strani nadstrešnice in da smo z njimi pokrili ležišča ter se tako za silo obvarovali mraza, ki nam je pretel od tal. Ležali smo oblečeni vsi skupaj: ranjenci, bolniki in osebje. Tiščali smo se drug drugega kot sardine in se po povelju obračali zdaj na eno zdaj na drugi bok. Dežurni je bedel ob ognju in skrbel, da so bila drva vedno pripravljena. Ogenj ni smel ugasniti. Venomer smo se tiščali okoli njega in silili vanj, tako da nas je kar peklo. Na strani, ki je bila obrnjena od ognja, nas je pošteno mrzilo. Tudi tu se je bilo treba stalno obračati, sicer si se lahko spredaj spekel, zadaj pa zmrznil. Zaradi vročega zraka, ki ga je dvigal velik ogenj, je hitro pritekal od strani in od spodaj proti ognju hladen zrak, tako da nas je hladilo, kot da bi pihal mrzel veter. Res, sedeti ob ognju ni bilo bog ve kako prijetno. Živo srebro v termometru je moralo biti zelo nizko. Nekdo je prinesel vest, da je bilo tisti čas v dolini več ko dvajset stopinj pod ničlo. Straže ali izvidnice nismo postavili. Bili smo brez zimskega perila in slabo oblečeni. Mogli smo zdržati le pri ognju, ali če smo hodili.

Nadvse kritično je postalo s hrano. S Požarja smo prinesli dve veliki stegni in hrbet od krave, ki smo jih dobili še od Notranjskega odreda. Meso je viselo na drevesu že lep čas. Zaradi velike vlage in temperature nad ničlo, ga je prekrila debela sluzasta plast. Že smo se bali, da sploh ne bo več uporabno. Rešil ga je mraz, ki je pritisnil. Meso je skoz in skoz zmrznilo in poslej ni bilo več nevarnosti, da se nam bo pokvarilo. Razen mesa smo imeli še krompir. Še ko smo bili blizu Šoškove lokvice, so nam Babnopoljci pripeljali s konji nekaj voz krompirja, ki smo ga stresli ob robu Županovega laza v globoko kraško jamo in ga pokrili z vejami in listjem. Trdili so, da se bo tu dobro obdržal tudi v mrazu. Vsakih nekaj dni smo hodili tja po krompir.

Nekoč sem šel ponj tudi jaz z Levčkom in Stankom. Bilo je prvič, odkar je zapadel globok sneg. Od Mrliča smo se spustili proti Županovem lazu. Bil je lep, sončen zimski dan. Bilo je izredno hlad-

no. Zimska narava se je kopala v bleščeči belini. Snežno odejo je pokrivala trda skorja. Udiralo se je in pri tem votlo škripalo, da nas je bilo slišati daleč naokoli. Nismo šli naravnost, pač pa smo nalašč delali ovinke, hodili nekaj časa ritenski, prečkali stezo, ki smo jo že naredili, pa spet hodili po njej. To smo delali zato, da bi čimbolj zmešali sledi. Če bi prišli belogardisti, bi se morali zelo potruditi, da bi iz labirinta sledov izbrali pravo smer.

Hud mraz, ki je pritiskal, je najbolj prizadel Jakoba in Viktorja. Zaradi mraza so jima udje še bolj opešali, ostala sta skoraj brez moči. Le še po vseh štirih sta se lahko plazila okoli bivališča. Nista hotela biti nekoristna. Z velikim naporom sta žagala drva kleče v globokem snegu. Pomagala sta lupiti krompir in pogosto sta dežurala. Jezilo ju je, ker nista bila ranjenca, pač pa bolnika, ki ju pravzaprav ni nič bolelo, pa vendar si nista mogla pomagati.

Posebno je trpel Jakob. Bil je orjak, visok čez dva metra in težak prek 100 kg. Ni bilo misliti, da bi ga kdo nosil, bilo nas je premalo. Če bi nas odkrili belogardisti, njemu in Viktorju ne bi mogel nihče pomagati. Tega sta se oba zavedala. Zaradi tega sta bila v večnem strahu in vsaka novica o premikih belogardistov ju je močno vznemirila. Zlasti Jakob je bil zelo občutljiv. Morali smo biti previdni, kadar smo govorili o morebitni nevarnosti, ki nam je pretila iz doline. Sklenila sta, da se sama pokončata, samo da ne bi prišla v roke sovražniku.

Na božični dan je bilo v bolnici zelo žalostno. Zvedeli smo, da so tisti dan, ko smo se umaknili iz barake na Požarju ulovili Vidi-nega očeta Milana. Nič nismo vedeli, kaj je z njim, bili pa smo prepričani, da ga bodo ustrelili.

Zvečer smo kot navadno vsi sedeli okoli ognja. Nekdo je omenil, da je božični večer. Umolknili smo. Vsak se je spominjal svojcev, svojega doma. Sam nisem imel nobenih vesti o svojih niti oni o meni. Nekje v srcu sem bil vendarle srečen, da nisem v kakšnem koncentracijskem taborišču ali v internaciji, kjer bi moral trpeti lakoto, zraven pa še ponižanje in brezmočno čakati, ali bom preživel ali ne. Tu sem živel svobodno, čeprav slabo in v večni nevarnosti za življenje. Ni mi bilo žal zaradi tega. Prepričan sem bil, da sem izbral pravo pot.

Iz zatopljenosti me je zmotil pritajen jok. Jokala je Vida. Gotovo je zvedela za usodo svojega očeta. Po njenem licu, ožarjenem z rdečkasto svetlobo, ki jo je dajal ogenj, so drsele velike solze. Tedaj sem se spomnil, da imam v nahrbtniku kos kruha in nekaj jabolk. Dobil sem jih še pred dnevi, ko sem bil v dolini, in jih pri-

hranil, da z njimi razveselim prijatelje v bolnici. Razdelil sem kruh in jabolka, tako da je na vsakega prišlo nekaj grižljajev. Bilo nas je vsega kakih dvanajst, kruha in jabolk pa dosti premalo. Kruha že nekaj mesecev nismo videli, zato je bil to velik dogodek. Jedli smo ga s pobožnostjo, kot da je potica.

Počasi so se nam razvezali jeziki in pričeli smo se pogovarjati, kako bo vojne kmalu konec. Nemcem se je zataknilo pri Stalingu gradu. Nič več ne napredujejo kot prej. Vojna sreča se nagiba na našo stran. Še to zimo preživimo v gozdu, potem pa bomo šli domov.

Razpoloženje se je polagoma preobrnilo. Tudi Vida je potlačila žalost v sebi. Sedeli smo pozno v noč, nalagali na ogenj in se s pridušnim glasom pogovarjali o vsem mogočem, da bi se tako znebili more, ki nas je tlačila že vse dni, odkar smo se umaknili s Požarja k Mrliču.

Življenje v bolnici je postalo iz dneva v dan težje. Jedli smo le kuhano meso in krompir. Soli ni bilo, da je bilo vse skupaj kaj neokusno. Vsi smo trpeli za grižo. Bili smo lačni kljub polnemu želodcu. Skuhali smo enkrat na dan toliko mesa in krompirja, da je bilo dovolj za dva obroka. Zvečer si je vsak pogrel svojo juho s kosom mesa.

Sneg, ki je zapadel, nam je naložil nove naloge, ki smo jih morali izvrševati, če smo se hoteli obvarovati nenadnega sovražnikovega napada. Če smo hoteli živeti, smo morali iz bolnice po krompir na Županov laz in do drugih ljudi. Morali smo izvedeti, kaj se dogaja v dolini in okoli nas. Ostati na mestu skrit je bilo prav tako nevarno, kot gibati se okoli.

Morali smo patrolirati okoli bolnice. Sledov v snegu nismo skrivali. Ravnali smo tako, kot dela srnjad, ki se neprestano giba po gozdu in zapušča sledove v vseh smereh, da se zasledovalec le težko znajde, katera sled je prava. Zanašali smo se na to, da bo padel spet nov sneg, ki bo prekril sledove. Sledove smo speljali mimo bolnice v primerni oddaljenosti. Sledove od glavne poti proti bolnici pa je moral vsak za seboj skrbno zabrisati.

Prve dni januarja je prišlo prek terencev, s katerimi smo imeli stalno zvezo, sporočilo, naj se odpravim na pot v Glavni štab NOV Slovenije, ki je bil takrat v Polhograjskih Dolomitih pri Ljubljani. Bilo je 7. januarja 1943, ko sem se poslovil od tovarišev, s katerimi sem preživel zadnje mesece v bolnici pod Snežnikom. Poziv je prišel o pravem času. Novih ranjencev že lep čas nisem sprejel. Oni, ki so bili v bolnici še od prej, so bili že skoraj povsem zdravi. Najtežja pacienta sta bila Viktor in Jakob, ki pa jima tako ali tako nisem

mogel pomagati. Tako kot tiste dni res ni bilo mogoče več živeti. Zato sem bil kar zadovoljen, da na Glavnem štabu niso pozabili name. Za napore, ki me čakajo, se nisem menil. Bil sem prepričan, da slabše, kot sem živel tu, gotovo ne bom nikjer.

Slovo od dobrih tovarišev je bilo kratko. Rokovali smo se in si zaželeli skorajšnje svidenje. Z večino od njih se nisem videl nikoli več. Nekateri so padli, druge je povojni čas raztepel po svetu, da smo pozabili drug na drugega. Danes skoraj nihče več ne ve, da je bila partizanska bolnica tudi na kraju, ki so mu ljudje pravili pri Mrliču. Kljub strah vzbujajočemu imenu se je bolnica obdržala na tem mestu vse do spomladi 1943. leta. Sovražnik je ni nikoli odkril.

Z Levčkom sva se spuščala po strmem pobočju Otrobovca. Debelplast mehkega snega je ponoči prekrila staro, zmrzlo snežno odejo. Gole veje dreves so se šibile pod težo svežega snega, ki se je kdaj pa kdaj osipal, da se je zakadilo od drobnega pršiča. Pod nogami ni tako škripalo kot prejšnje dni. Hoja po mehkem pršiču je bila skoraj neslišna. Tudi mraza ni bilo toliko čutiti. Ozračje je bilo povsem mirno in tiho. V bližnji vrtači naju je milo gledala srna s svojimi velikimi očmi, pogreznjena do trebuha v sneg. Nisva se zmenila zanjo. Počasi sva rinila skozi sneg, zatopljen vsak v svoje misli.

Bil sem vesel in žalosten. V glavnem sem bil zadovoljen, da odhajam v kraje, kjer se baje partizanom mnogo bolje godi kot drugod. Kurirji, ki so prihajali iz Slovenskega primorja, so pripovedovali le dobro o odnosu prebivalstva do naše vojske. Govorili so o navdušenju, s katerim sprejemajo Primorci partizane in kako lepo skrbijo zanje. Belogardistov da tam ni. Kruha in drugih dobrih reči pa tam ne manjka. Take govorice so mi močno razvnmale domišljijo. Bil sem vsega potreben, hrane in dobrih besed. Vendar sem se tudi malo bal novih krajev, ki jih nisem poznal. Razen tega so kurirji, ki so prihajali v Loško dolino, poznali v glavnem le kraje okoli Brkinov. Severnejše predele Primorske, kamor sem bil namenjen, so poznali samo po govoricah. Kdo ve, če je tudi tam tako, kot pravijo kurirji. Sam sem bil dotlej samo enkrat prek meje v Italiji, ko sem še kot študent obiskal Postojnsko jamo.

Nobene prave predstave nisem imel o krajih, kamor sem bil namenjen, in tudi ne o ljudeh in razmerah, ki vladajo med ljudstvom. Zanimalo me je, koliko znajo še slovensko, kako govorijo. Spomnil sem se, kako nam je Bračič, ko se je vrnil s prve poti na Primorsko, zavzeto pravil, kako prijetna je govorica tam okoli

Gorice na Vogrskem. Črko »o« da izgovarjajo kot Rusi. Skrbelo me je, ko so govorili, da so na Primorskem manjši gozdovi kot tu in da so prepreženi z dobrimi cestami, ki so jih okupatorji zgradili ob bivši jugoslovansko-italijanski meji. Ta da je dobro zastražena, da ne bi mogli partizani prek meje v Slovensko primorje. Mučili so me številni problemi, ki jim nisem poznal razsežnosti in pravega pomena, vse dokler ne bom mnogih od njih preizkusil na lastni koži.

Pot naju je vodila mimo Babne police proti Racni gori do taborišča terencev. Tu sva se z Levčkom poslovila in nikoli več ga nisem videl. Levček se je vrnil pod Snežnik, jaz pa sem drugi dan s kurirjem nadaljeval pot mimo Loškega potoka v Zidarjev bataljon Šercerjeve brigade. Ta se je v začetku januarja 1943 zadrževal na področju Loškega potoka. Kurirske zveze za Glavni štab ni bilo.

Moral sem počakati nekaj dni v bataljonu. Tako sem bil priča bojem, ki jih je bataljon bil z Italijani in belogardisti okoli Retij in Malega loga. V bataljonu niso vedeli, kam z menoj, zato so me dodelili enoti, ki naj bi postavila zasedo ob cesti, ki vodi skozi gozd. Nismo še dospeli do položaja, ko je zagrmelo po nas. Vendar smo sovražnika kmalu pregnali. Belogardisti so se umaknili tudi iz Malega loga, kjer smo nato prenočili. Zaradi uspešnega boja, v katerem nihče ni bil ranjen, je bilo razpoloženje dobro. Celodnevno potikanje po snegu ni moglo zmanjšati partizanom volje do življenja. Po dobri večerji, kjer po dolgem času tudi soli ni manjkalo, sem se prvič po ofenzivi spet zleknil v izbi na klop pri peči, sezul čevlje in utrujen zaspal.

Pri Loškem potoku sem se prvič srečal z bojno enoto, kot je bila Šercerjeva brigada. Mi pod Snežnikom še nismo videli prave brigade, le slišali smo za nove vojaške enote, velike in dobro oborožene, ki se umaknejo pred sovražnikom le, če je premoč prevelika ali če bi iz drugih razlogov kazalo, da je umik koristen. Stalno napadajo in so že prisilili belogardiste in njihove gospodarje, da se vse bolj držijo svojih utrjenih gnezd. V taki enoti in med borci, ki so se vedli disciplinirano, po vojaško, sem se kar dobro počutil. V vsakem pogledu je bila velika razlika med to vojsko in med enotami, kakršne so bile še pred ofenzivo.

Zidarjev bataljon je imel tudi svojega bataljonskega bolničarja, ki me je zaprosil za nekaj pregledov. Šlo je za žuljave noge in prehlade. Opravil sem z nekaj tabletami in nasveti o tem, kako se je varovati žuljev na nogi, ki so lahko resna ovira pri hoji. »Pa noge si moraš umivati,« sem še rekel ožuljenemu. Pogledal me je z dolgim

pogledom, iz katerega sem razbral, da je tudi v brigadi dovolj higienskih problemov, ki jih je težko reševati.

Čez nekaj dni je prišel v štab kurir in naročeno mi je bilo, da bom šel z njim. Bilo je popoldne, pihal je mrzel veter, čeprav je bil sicer sončen dan. Šla sva skozi nenaseljeno, pusto zimsko pokrajino proti Ravnam. Bilo je še svetlo, zato sva se ustavila na robu gozda nad vasjo, da počakava, da se zmrači. Toploto, ki sem jo čutil ob hoji, je kmalu odpihal mrzel veter in pričelo me je hudo mraziti. Pošteno sem bil že premražen, stemniti pa se ni hotelo. Cepetal sem po snegu in si pihal v premrle roke, ki sem jih komaj še čutil. Če bo šlo tako naprej, kdo ve, kaj me še čaka, preden pridem na Primorsko, sem pomislil. Končno sva se o prvem mraku spustila v vas. Kurir me je popeljal v neko hišo, kjer sva večerjala klobaso z zeljem in čakala, da pridejo še drugi partizani, ki so bili prav tako namenjeni v štab Šerčerjeve brigade, ki je bil takrat na Mokrcu.

Kasno zvečer se je kolona odpravila naprej prek Bloške planote, mimo Runarskega proti Selu pod Mačkovcem. Začelo je snežiti. Hodili smo po globokem snegu, tako da sem kmalu začel pešati, poti pa ni hotelo biti konca. Pred očmi se mi je meglilo, da se mi je od teme in beljave zavrtelo v glavi. Nič nisem videl, kod hodim, gledal sem le naprej, da ne bi izgubil zveze z onim, ki je šel pred menoj. Pogostoma, kadar nisem pazil, kje se pot spušča, sem se valjal v snegu. Komaj sem se otresel nadležnega snega, ki je silil v oči, ušesa, usta, pod rokave in za vrat, že sem se zopet znašel v snegu.

Ne vem, kaj bi bilo takrat z nami, če bi padli v zasedo. Govorili so, da je na Bloški planoti več močnih belogardističnih postojank. Morali so čutiti našo prisotnost. Ko smo šli za vasjo, nas je spremljal besen lajež, iz bližnje postojanke pa se je vsul ogenj v gluho noč.

Hodili smo celo noč in enkrat dopoldne prispeli na Selo, kjer je bil bataljon Šerčerjeve brigade. Po dolgih mesecih partizanstva sem tu naletel na Brkina, ki je med tem že postal politkomisar bataljona. Le od daleč sva se videla. Hitel je nekam na sestanek.

Borci bataljona so bili razporejeni po hišah in vsak je imel svoje delo. V vasi je bilo živahno in ko so me še dobro nahranili, sem pozabil na utrudljivo, naporno hojo skozi snežni metež, si poiskal prostor v hiši na topli peči in zadremal.

Pot naprej na Mokrc je bila boljša. V teh krajih je bilo manj snega kot na Bloški planoti. Naprej čez Mačkovec proti Krvavi peči smo prišli kar podnevi. Tam okoli ni bilo nobene belogardistične po-

Borci 4. čete I. bataljona Severno-primorskega odreda na Pečinah na Šentviški planoti marca 1943

stojanke. Proti večeru smo dospeli na Mokrc v štab Šercerjeve brigade. Poslali so me v bolnico k dr. Tinetu, ki je bil v leseni, iz desk zbiti baraki, nekoliko stran od barake, v kateri je bil štab. Rekli so mi še, da bom moral verjetno dalj časa čakati na kurirsko zvezo proti Glavnemu štabu. Kurirjev z Ljubljanskega vrha nad Verdom že dalj časa ni bilo. Verjetno je bila zveza prekinjena. Tako sem ostal v brigadi do konca januarja, to je kakih 14 dni.

Tinetova brigadna bolnica je bila polna ranjencev, med njimi so bili zelo težki. Zaradi mraza v baraki so kurili noč in dan. Ranjenci so ležali na dveh pogradih. Na zgornjem pogradu smo na deskah ležali tudi mi, kar nas je bilo osebja. V baraki je bilo mračno, posebno ob deskah pri vzglavju, kamor svetloba, ki je padala skozi majhno okno, ni prodrla.

Zvečer, ko smo se odpravili spat in se je telo umirilo, so nas uši kar »nosile«. Namesto, da bi zaspali, smo se morali vsi neprestano praskati. Od uši ni bilo mogoče skoraj zatisniti očesa. Posebno so trpeli ranjenci, ki so imeli mavec na udih zaradi preloma kakšne kosti. Kmalu so se jim pod mavcem zaredile uši, ki jih ni bilo mogoče odstraniti na noben način. Nadležno srbenje so si lajšali na vse načine. Nekateri niso mogli vzdržati. Odstraniti smo jim morali mavec in narediti novega.

Poleg ranjencev so bili ločeno v drugi baraki partizani, ki niso bili sposobni za boj iz raznih vzrokov. Tu sem srečal bolničarko Milojko, ki me je zapustila že na Petelinjaku in odšla v enoto, ker ji bolničarsko delo ni ustrezalo. Skoraj je nisem spoznal. Prej cve-toča, lepa, mlada dekle, črne polti in skodranih las je bila sedaj videti dosti starejša. Nič svežine ni bilo na njenem obrazu. Potožila je, da že ves čas, kar je v partizanih nima redne menstruacije in da se tudi sicer ne počuti dobro. Velike napore je prestala, odkar se nisva videla. Tu je čakala, da jo spravijo nekam na teren kot teren-sko delavko, ker za napore v brigadi ni bila več sposobna.

Tu sem srečal tudi svojega bratranca Dušana (inž. Dušan Černe). Vedel sem, da je bil nekoč zelo bolan na ledvicah. Že pred leti je bil operiran, izrezali so mu eno ledvico. Zaradi prestalih naporov tudi on ni bil več sposoben za brigado. Ko sva se srečala, sem ga dobil v zelo slabem stanju. Vse naokrog je ležal globok sneg, on pa je bil brez čevljev. Noge je imel na debelo povite z vrečevino in vse skupaj povezano z žico. Na glavi je imel dva klobuka, enega vrh drugega. Njegov izgled je bil kaj žalosten. Skušal sem se pošaliti na račun naše revščine, toda šala je izzvenela kislo, neokusno.

Tudi drugi v tej enoti niso bili videti dosti bolje. A kaj bi gledal po drugih, sam sem bil prav tak. Na sebi sem imel modre hlače, ki sem jih dobil po neki rekviziciji. Segale so mi le nekaj čez kolena, okoli trebuha pa sem jih lahko dvakrat ovil. Pasu že dolgo nisem več imel. Namesto tega sem si zavezal hlače v pasu z debelo vrvjo. Zimski suknjič je bil prav tak, kot so jih takrat nosili naši železničarji. Pištolo sem nosil v žepu, obešeno okoli vratu za debelo vrv, s kakršno vežejo živino. Čevlji so bili močno izrabljeni, pošvedrani.

Nekega dne sva se s Tinetom dogovorila, da namesto njega obiščem »Krvavice«, kakor smo imenovali Bercetovo bolnico. Še danes so na tem mestu v strmem pobočju kanjona Iške skromne barake, ki so jih rekonstruirali po vojni, da bi tako ohranili ta zanimiv spomenik partizanske sanitete. Takrat barake niso bile preveč imenitne. Pod previsno skalo si se lahko splazil do ranjencev, ki so ležali po dva ali trije na dračju, prekitem s slamo in listjem. Prostor je bil ograjen z leskovimi palicami, zabodenimi v zemljo in prepletenimi s tankimi šibami. Takih prostorov je bilo več. V bližnji grapi je bila kuhinja, kjer su kuhali zelo dobro hrano.

Berce je sam prišel pome, ker je potreboval zdravnika, da bi pregledal ranjence. Sam ni bil zdravnik, pač pa je dolgo let delal na kirurškem oddelku vojne bolnice v Beogradu. Prisostvoval je operacijam in se je tam naučil dosti praktičnih stvari v zvezi z obdelavo rane in z zdravljenjem. Dokler je bil na Mokreu dr. Tine, mu je občasno pomagal, pregledoval ranjence in izvršil tudi kakšno operacijo, če je bilo potrebno. Berce je bil domačin, zato je teren odlično poznal. Njegove bolnice niso nikoli odkrili, čeprav so belogardisti večkrat hodili prav blizu nje.

Nisva šla naravnost v bolnico, ampak me je peljal najprej na Golo. Tu so me nahranili, dobil sem sveže perilo in dosti cigaret. Pri tem mi je Berce večkrat ponovil: če sanitejci ne bomo sami poskrbeli zase, se za nas nihče ne bo zavzel. Gotovo je govoril iz izkušnje, saj je že precej časa partizanal tam okoli. Sam sem kadil le pipo, vendar sem v večnem pomanjkanju tobaka kadil, kar je bilo, tudi suho bukovo listje ali korenine od tobaka. Zato sem se velikodušnega darila razveselil še bolj kot kruha. Če imaš cigarete pri sebi, ti v partizanih ne bo nikoli primanjkovalo drugih reči. Cigareta je bila velika stvar, zanjo si si mogel pridobiti celo naklonjenost takih, ki so bili sicer nezaupljivi do tebe.

Drugi dan sem pregledal ranjenca, ki bi ga moral operirati. Imel je močno otečeno desno koleno zaradi strela, ki ga je oplazil pod kolenom in mu deloma zdrobil glavo piščali prav blizu sklepa.

Rečeno mi je bilo, naj zarežem v sklep z obeh strani pod pogačico samo toliko, da bo gnoj, ki je napolnjeval kolenski sklep, lahko odtekal.

Ranjenec je ležal pod previsno skalo na slami. Čeprav je bilo dopoldne in je sneg pokrival strmine Iške, se v nizki luknji skoraj nič ni videlo. Berce je prižgal svečo. Oba sva se splazila k ranjencu po vseh štirih. Delo sem nato opravil v utrudljivem položaju kar kleče. Koleno je bilo močno oteklo, občutljivo je bilo za vsak dotik. Berce je že prej pripravil vse za operacijo. Prekuhal je nekaj orodja, ki sem ga potreboval, in tanko gumijasto cevko, ki bi kasneje služila za boljši odtok gnoja iz kolena.

Vedel sem, da operacija kolena ni majhna stvar, zato sem se branil, da tega ne bom zmogel. Še nikoli nisem opravil take operacije, sem se izgovarjal. Kaj, če prerežem kakšno aterijo? Berce me je nagovarjal, naj kar operiram, da bo gotovo vse v redu. Sam se je lotil narkoze. Ranjencu je dal udihniti etilklorid, ki je hitro učinkoval. Ker pa je ta vrsta narkoze le kratkotrajna, sem moral hiteti.

Dezinfeciral sem operativno področje z jodovo tinkturo in brž zarezal. Odprl sem sklep in iz kolena je pričea teči bistra, ne pa gnojna tekočina, kot sem predvideval. »Še drugo,« me je spodbujal Berce, ki je bil zelo vesel mojega uspeha. Tu pa se je zataknilo. Nisem takoj našel sklepa. Ko sem tipal v globino, sem prerezal arterijo. Kri je v tankem curku visoko brizgnila in poštropila okolico. »Nič hudega,« je rekel Berce, ki je bil takih primerov že od prej navajen. »Bomo že ustavili krvavitev.« Res, kmalu sva našla mesto, od koder je brizgnila, in podvezal sem arterijo. Dalje je šlo spet vse v redu in operacija je bila opravljena.

Pacient se je zbudil iz narkoze, malo stokal, nato pa zaspal. Berce mu je dal toplega čaja in ga dobro pokrtil. Popoldne še istega dne sem se vrnil na Mokrc.

Na operacijo bi povsem pozabil, če me ne bi na komisiji za ocenjevanje sposobnosti za vojno službo, ki je bila takoj po končani vojni na Bledu, vprašal eden od kandidatov, če se ga še kaj spominjam. Gledal sem ga, pa ga nisem mogel spoznati. Tedaj je vzdignil nogo in jo pričel pregibati v kolenu. Tedaj sem se spomnil, kdo je. Bil je ranjenec, ki sem ga operiral na »Krvavicah« pred skoraj tremi leti. Pohvalil se je, da mu koleno vse dotlej ni povzročalo posebnih težav. Nisem pričakoval, da bi mogla biti operacija v takih razmerah tako uspešna.

Nekega dne proti koncu meseca je štab brigade sklenil napasti Rob, kjer je bila utrjena postojanka bele garde. Štab se je premaknil v hišo nekje nad Robom. V akcijo sem šel jaz namesto Tineta, ki je imel dovolj dela s svojimi ranjenci na Mokrcu. To pot sem bil eden od članov štaba, saj sem bil v isti hiši, kjer so bili drugi člani štaba: politkomisar Janez Hribar, komandant Popović, ki je kmalu zatem padel, Milan Kilibarda in drugi. Po hiši so natresli slame in tu sem ves dan poležaval, ne vedoč, kaj naj pravzaprav počnem. Borci so bili razposlani naokoli v patrole, izvidnice, zasede.

V štabu je bilo le malo ljudi. Ta dan so prinesli članom štaba nove uniforme s pripadajočimi oznakami brigadnih funkcionarjev. Bile so iz lepega, sivega vojaškega blaga dobre kvalitete. Doslej so bili štabni ljudje oblečeni zelo različno, vsak po svojem okusu, ki so ga narekemale skromne možnosti. Sedaj so bili oblečeni kot pravi oficirji. Vsem so bile nove uniforme zelo všeč. Stara oblačila so razdelili svojim najbližjim spremljevalcem, kurirjem in drugim. Bila so seveda še dovolj dobra.

Ko smo se zvečer spravljali spat, sem bil tudi sam deležen nadnega blagostanja, ki je ta dan osrečilo štab. Tovariš Mile mi je odstopil svoje »čakšire«. Tako sem sedaj imel namesto prekratkih, modrih železničarskih hlač predolge, tanke jahalne hlače iz »štruka«, ki sem jih komaj nataknil. Mile je bil namreč Črnogorec, dolg in suhe postave, vsaj za dve glavi višji od mene. »Evo ti doktore,« je rekel. Bil sem zadovoljen zaradi boljših hlač, nisem bil pa v njih nič manj smešen kot prej v onih prekratkih. Svoje prejšnje hlače sem dal intendantu, da z njimi osreči kakega od onih, ki so imeli še slabše.

Ponoči je kolona krenila v napad proti Robu. Priključili so me Lukovemu bataljonu in že smo gazili globok sneg. Morali smo se menjati na čelu. Zadnji v koloni je zamenjal čelnega. Hodili smo dolgo v noč, vendar belogardistične postojanke nismo napadli. Zakaj, nisem zvedel ne tedaj ne pozneje.

Po akciji so me poslali iz štaba brigade nazaj na Mokrc v bolnico in naročili, da mora namesto mene priti dr. Tine.

Ostal sem še nekaj dni na Mokrcu. Prevezoval sem ranjence, sicer drugega opravila nisem imel. Zveze s kurirji na Ljubljanskem vrhu ni hotelo biti. Vsa brigada je bila v akciji. V taborišču je ostala le bolnica in redki partizani, ki so tu ostali zaradi raznih opravil. Dnevi, ki so tudi sicer le počasi minevali, so ob slabi hrani in skrbi, da se kljub vsemu ne pritihočajo v taborišče od nekod »ta beli«, postajali še daljši. Ostali smo brez prave zaščite. Brigada

sicer ni bila daleč in je odšla v akcijo na Rob z namenom, da bo odsotna le kratek čas.

Dr. Tine se je hitro vrnil. Pripovedoval je, da so jih napadli belogardisti prav v tisti hiši, kjer je bil štab, ko sem bil jaz tam. Prišli so tako iznenada, da so bili že na vratih, ko so nekateri člani štaba še skakali na drugi strani hiše skozi okna. Tisti dan je padel Popović, ki je komaj prišel iz Bosne na službeno dolžnost v Šercerjevo brigado.

Štab se je vrnil v taborišče in z njim prištabski deli. Zopet je postalo živahneje. Nekega dne smo zvedeli, da je stalingrajska bitka končno dobljena. Bolnico in celo taborišče je preplaval optimizem. Rdeča armada zmaga, fašizmu je pričela trda presti. Za nekaj časa je zopet posijalo sonce v našo mrzlo in sivo vsakdanjost, ki jo je izpolnjevala le večna skrb.

Nekega dne, prve dni februarja je prišlo sporočilo, naj se odpravim na pot proti Glavnemu štabu. Toda tudi to pot ni šlo gladko. Obtičal sem na kurirski karavli na Ljubljanskem vrhu. Nekdo je vedel povedati, da so boji v Dolomitih, zato se naprej ni dalo. Kurirji so mi svetovali, naj še malo počivam in se šele nato odpravim naprej. Razumel sem jih. Laže so hodili sami, kot da bi skrbeli še za popotnika, posebno kadar je zajela hajka področje, skozi katero so hodili. Ostal sem na karavli ne samo nekaj dni, pač pa zaradi gripe, za katero sem zbolel, še celih deset dni.

Karavla na Ljubljanskem vrhu je bila kaj skromna: samo ognjišče in morda še kaj polomljenih vej in nekaj shojenega prostora sredi gostih smrek med velikimi skalami. Takrat je sneg že pričel kopneti. Na južnih pobočjih so se našli tudi že predeli, kjer je bilo vse kopno. Kmalu bo pomlad, sem se veselil, ko sem zaradi visoke vročine ležal tik ognja na svoji srnini koži, ki sem jo nosil že od Snežnika, užival aspirin in čakal, da bolezen preide. Fantje so lepo skrbeli zame, vendar mi razen dobrih besed in lipovega čaja, kakega priboljška niso mogli nuditi.

Ko so šli nekoč na pot proti Mokrcu, so me pustili samega z enim od njih, ki je bil sicer domačin iz Borovnice. Zdi se mi, da mu je bilo ime Ambrož in da je prej služil pri nekem kmetu. Ko sva zvečer ostala sama ob ognju, je rad vrtel na prstu svojo pištolo, kot to delajo kavboji. Zraven mi je pripovedoval razne zgodbe iz doline. Kasneje sem izvedel, da so ga belogardisti ujeli.

Ozdravel sem. Položaj v Dolomitih se je izboljšal. Vreme je postalo toplejše in snežna odeja se je vedno bolj krčila. Nekega dne se je pojavil kurir Gams, ki je vzdrževal stalno zvezo med Ljubljan-

skim vrhom in Dolomiti. Nosil je pošto in vodil ljudi prek najnevarnejšega dela poti, ki ga je predstavljala proga pri Verdu.

Gams je bil pravi človek za to, previden in preudaren. Še na karavli, ko smo ga čakali, da pride iz Dolomitov, so govorili: »Kdor gre z Gamsom čez progo, je lahko prepričan, da bo prišel varno čez.« Kdo ve, kolikokrat je že do takrat sam šel čez progo ali pa vodil cele skupine ljudi. Nikoli se ni zgodilo, da ne bi koga varno pripeljal čez progo, ki je bila na gosto posejana z bunkerji in so ob njej stražili vojaki, ki so pogostoma streljali kar tako v zrak, da so si preganjali strah.

Gamsova pojava je v resnici bila taka, da si mu moral zaupati. O tem sem se hitro prepričal. Ko sva prišla po že kopni cesti do proge nedaleč od verske postaje v smeri proti Logatcu, sva najprej dolgo oprezovala in poslušala. Na Gamsu nisem opazil nemira in napetosti, ki sta dušila mene. Ko se mu je zdelo, da je dovolj, sva šla čez progo, kot da to ni niti tako nevarno. Tu sva si spet obula čevlje, ki sva jih malo pred progo sezula, da ne bi preveč ropotala, ko sva šla čez progo po debelem, robatem kamenju. Kmalu pod progo je bila še ena velika prepreka: glavna cesta. To sva v varstvu mraka hitro prečkala in že sva se spuščala za Staro Vrhniko proti Razoru.

Hoja je bila zelo naporna. Morala sva daleč naokoli obiti vsa naselja. Včasih je padel strel kje v bližini. Gams je menil, da strelja kakšna belogardistična patrola, ki je na obhodu. Ker ni bilo naših enot, so belogardisti tudi ponoči lazili okoli in postavljali zasede v bližini vasi. Biti sva morala še bolj previdna kot prej, ko sva šla čez progo.

Kako je bilo vroče takrat v Dolomitih, sem se prepričal, ko sva prišla do neke hiše v Razoru, kjer je bila javka. Zvedela sva, da so prav ta dan belogardisti napadli bunker, v katerem so bili terenci. Cene Logar, partijski funkcionar, nam je svetoval, naj se raje odpravimo čimprej naprej.

Nismo se dali prositi. Ko se nam je priključilo še nekaj ljudi, smo nadaljevali pot, ki ni bila več toliko naporna, bila pa je tudi manj nevarna. Kmalu smo se dokopali do osvobojenih hribov Polhograjskih Dolomitov in dopoldne prispeli na Selo blizu Dobrove.

Povsod je bilo polno ljudi: na hlevih, na skednjih, po hišah. Tu so me kurirji »oddali«. Bil sem spet v enoti in počutil sem se kar dobro. Hrana je bila dobra in ljudje so bili prijazni. Poznalo se je, da smo v bližini Ljubljane. Laže sem prišel do tobaka in še do

Skrb za osebno higieno v taborišču 1. čete I. bataljona Severno-primorskega odreda na Šentviški planoti 3. aprila 1943

marsičesa. Ostal sem tu kak teden ali več, dokler me niso dodelili četi partizanov, ki jo je vodil Svarun (Ivan Hribernik) in ki je šla prek meje v Slovensko primorje po mobilizirance, ki so jih pošiljali s Primorske, ker tam ni bilo dovolj orožja zanje.

Nekega dne so me obvestili, da me bo sprejel tov. Boris Kidrič. Moja pot na Primorsko torej le ni bila tako vsakdanja in brezpomembna, če me bo sprejel in se z menoj pogovarjal komisar Glavnega štaba naše vojske! Razmišljal sem, kaj želi zvedeti od mene. Jaz sem le eden redkih partizanskih zdravnikov, ki opravlja svoje naloge tako, kakor pač ve in zna. Kaj bi ga le utegnilo zanimati, mi je rojilo po glavi, ko sem čakal, da me pokličejo na pogovor.

Nekega večera pride pome kurir. »Grega«, mi pravi, »kličejo te na štab«. Ni povedal, na kateri. Tu nekje je bil namreč tudi štab Dolomitskega odreda, pa sem sprva mislil, da me potrebujejo tam. Svojo skromno opremo sem pustil v hiši in odšel z njim v noč. Po poti sem skušal ugotoviti, kam me pelje.

Nisva šla daleč, le do neke hiše nad cesto. Vstopil sem v majhno kmečko izbo, osvetljeno s slabo svetlobo. »Tu boš počakal na tov. Kidriča,« mi je rekel. Tukaj torej je Glavni štab, sem pomislil. Nihče ni vedel, kje je, čeprav je bil takorekoč med nami. Bilo mi je jasno, da je bolje, da ve čim manj ljudi, kje se zadržujejo voditelji slovenskega naroda. Zato mi je bila konspiracija sama po sebi razumljiva.

Iz razmišljanja so me zmotili koraki. Vrata so se naglo odprla in zagledal sem Kidriča. Takrat sem ga videl prvič. Neka odločnost je žarela iz njega. Tudi njegove kretnje in vse vedenje mi je govorilo, da stojim pred človekom, ki v vsakem trenutku ve, kaj hoče. Mahoma me je prevzel občutek spoštovanja do njega. Z njim je vstopil še dr. Marijan Breclj, ki sem ga takoj spoznal. Videl sem ga že nekoč junija meseca, ko je prišel na Petelinjak in nato nadaljeval pot na Glavni štab na Dolenjsko. Dr. Marijan Breclj je bil takrat odgovoren za saniteto pri Glavnem štabu.

Pozdravili smo se in že je stekel pogovor. Kidrič je želel, da mu pripovedujem o tem, kako sem živel v enotah, kjer sem bil doslej, in kakšne možnosti sem imel za opravljanje svojega zdravniškega poslanstva. Povedal sem po pravici, da mi je najtežje, ker ne vem, kam spadam. Štabi, v katerih sem doslej bil, me niso toliko upoštevali, kolikor bi me morali zaradi nalog, ki sem jih opravljal. Kadar so planirali kako akcijo, nisem o njej nič vedel, pa tako nisem mogel pripraviti, kar bi sicer lahko: previjališča, prenosa ranjencev in po-

dobnega. Imel sem le naloge, na odločitve štaba, tudi kar se sanitetne službe tiče, pa nisem mogel vplivati.

Poslušal me je. Ko sem končal, je rekel: »Peter, ti si član štaba enote, v kateri delaš. Tvoje mesto je v štabu. Vse ukaze, ki jih boš napisal, mora podpisati razen tebe tudi komandant.« Tako sem slišal iz njegovih ust to, kar je bilo zame logično, da je namreč referent sanitete neke enote tudi član štaba te enote. Mislim, da je bil to glavni vzrok za nezaupanje, ki so ga bog ve zakaj mnogi gojili do mene. Kdo ve, kaj jim je rojilo po glavi, kadar so se spomnili na zdravnika. Sami so imeli lastnosti, ki sem jih dostikrat občudoval.

Tudi zaradi tega je bil začetek partizanstva težak. Medsebojni človeški odnosi so v težkih življenjskih razmerah pogostoma stopali v ospredje z ostrino, ki je zdaj enega zdaj drugega močno prizadela.

Ob tej priložnosti mi je Kidrič izročil pismo za komandanta III. operativne cone Bračiča. Obenem mi je povedal, da je tudi v pismu napisal, kakšen naj bo moj položaj v štabu cone. Ves čas pogovora me je pazljivo ogledoval in preden sem se poslovil, je še naročil: »Oglasi se pri intendantu Polhu, tam boš dobil novo obleko in vse, kar potrebuješ za pot na Primorsko.« Verjetno je nanj vplival moj bedni izgled. Bil sem slabo oblečen in obut.

Takoj drugi dan sem poiskal intendantco Glavnega štaba in se oglasil pri Polhu. Ko je Polh slišal, da me je poslal tov. Kidrič, je bil sila prijazen z menoj. Takoj je vzel v roke beležnico in svinčnik in pričel beležiti predmete, ki sem mu jih našteval. Potreboval sem novo obleko, čevlje, nogavice, perilo, triglavko in morda še kaj malega. Ni me prekinjal, ko sem naštel kar dolg spisec od začetka. Pri vsaki postavki je dodal: »Tega nimamo, tega nimamo, tega nimamo.« Že sem mislil, da bo prebral ves spisec in končal s »tega nimamo,« toda na koncu je vprašal: »Kaj pa vezalke za čevlje, si pozabil?« »Ne. Toda verjetno jih nimate.« »Da, te imamo, lahko jih takoj dobiš!« Nisem mogel drugega, kot da sem se sladko zasmejal. Vseeno nisem mogel verjeti, da je njegova intendantca takšna reva. Odšel sem na Primorsko v svojih capah, ki so mi že doslej služile, čeprav mi je obljubil, da bo storil vse, kar bo mogel, da mi nabavi najpotrebnejše stvari.

V tem času sem obiskal bolnico, ki jo je imel pod Toškim čelom Cedrik (dr. Rudolf Obračun). V ozki, iz desk zgrajeni baraki je bila bolnica s kakimi desetimi ranjenci. V globoko grapo je le redko posijalo sonce. Bolnica je bila prav dobro opremljena, hrana je bila dobra in sanitetnega materiala ni manjkalo. Bolnici in ranjencem se je poznala bližina Ljubljane in velika skrb zdravnika,

da jim v vsakem pogledu olajša trpljenje. Moj obisk je bil zelo kratek. Zanimalo me je, kako on rešuje problem v zvezi z varnostjo bolnice. V primeri z bolnicami, ki sem jih videl doslej, je bila ta predvsem zelo dobro opremljena, približno tako, kot so bile bolnice pred ofenzivo.

Medtem ko sem čakal na zvezo s Primorsko, sem imel dovolj prostega časa. Partizani enote, v katerih sem se zadrževal, me niso potrebovali, pa sem se kmalu pričel dolgočasiti. Snega ni bilo več, le v višjih legah in po senčnih plateg so se belile zaplate snega, ki ga sonce še ni stopilo. Ozračje je postajalo toplejše in travnike je že pokrilo sveže, mlado zelenje. Na južnih sončnih pobočjih so se pojavile prve znanilke pomladi: trobentice.

Hodil sem od hiše do hiše, kjer so bili nastanjeni partizani, in se z njimi in z ljudmi iz hiš pogovarjal o tem in onem. Fantje so imeli dovolj opravka z vsakdanjim patroliranjem in postavljanjem zased v smereh, od koder je bilo pričakovati napad belogardistov ali italijanske vojske. Tako sem bil na tekočem, kaj se dogaja okoli nas. Že lep čas, še pred mojim prihodom so imeli mir pred sovražnikom, vendar smo vsi vedeli, da tako ne more več dolgo trajati. Res so se začeli širiti glasovi, da se belogardisti in okupatorji pripravljajo na hajko. Preprečiti hočejo partizanom, da bi se še nadalje »šopirili« prav pred vrati Ljubljane. Take govorice so me vznemirjale in želel sem si čimprej stran od tod. Bil sem zelo vesel, ko smo se končno v torek odpravili na pot. Kurirji s Primorske so prinesli vest, da je komandant Vojko ranjen, pa je bilo treba čimprej na pot, da bi mu nudil zdravniško pomoč.

Kolono kakih 20 do 25 partizanov je vodil Svarun. Ni se bilo bati presenečenja. Fantje so radi šli na Primorsko, zato so bili zelo razpoloženi, bili pa so tudi dobro oboroženi. Hodili smo mimo Horjula in Podlipe, mimo Rovt do bivše jugoslovansko-italijanske meje. Celo noč smo hodili po krajih, kjer niti prej niti pozneje nisem več hodil.

Do meje pri Tratah smo prišli srečno brez strela. Tam nekje smo se spustili prek meje v ozko in globoko grapo pod Medvedjim brdom, kjer smo mirovali v nekem mlinu ves dan. Mlinarjeva družina nam je bila naklonjena; partizani so se tam pogostoma ustavljali. Čez dan so nam skuhalii nekaj hrane in s prvim mrakom smo se odpravili prek Veharš v dolino Zale in cesto v črnovrške gozdove. Naš cilj je bil Vojkovo taborišče na Brinovem griču pri Koševniku. Po poti so fantje vriskali, da je odmevalo med hribi. Svarun je ho-

dil ves čas na čelu čete in bodril fante: »Le vriskajte, zdaj smo na Primorskem, naj vsi slišijo, da so tudi tu partizani!«

Po 56 dneh potovanja sem tako končno prišel izpod Snežnika mimo Ljubljane do Črnega vrha. Odšel sem, ko je bil tam še globok sneg, in prišel na Primorsko, ko se je narava začela buditi v pomlad.

Na Brinov grič smo prišli v četrtek, 4. marca ob sončnem vzhodu. V taborišču je bilo že vse živo. Partizani so se odpravljali na razne naloge. Kuharji so pripravljali zajtrk, drugi so pregledovali orožje in podobno. Oblečeni so bili zelo različno. Nekateri so nosili še svoje obleke, drugi so imeli na sebi dele italijanske uniforme. Živahno so se pogovarjali med seboj o tem in onem. Med njimi je bilo dosti neoboroženih novincev, po katere je prišel Svarun s svojo četo.

Pozdravil sem se s komandantom Južno-primorskega odreda tov. Kajtimirom. Od njega sem zvedel, da je Vojko, ki naj bi mu jaz nudil zdravniško pomoč, 22. februarja umrl. Ranjen je bil v trebuh v borbi v Strugi, v soteski, ki vodi iz Idrije v Belo. Živel je še cel teden. Verjetno je nastopilo gnojno vnetje trebušne mreže, ki je nastalo zaradi ranjenega črevesja. Skoraj nič ni jedel. Vendar so ga drugi nagovarjali, da mora jesti, sicer da bo izgubil vso moč. Ponujali so mu in mu celo dajali klistir z jajci, da bi mu tako čimprej povrnili moč! Niso vedeli, da je za ranjenega v trebuh bolje, da nekaj časa ne jé.

Zaradi njegove smrti so bili vsi zelo potrti. Videlo se je, da so ga zelo cenili. Pravili so mi o njegovih neverjetnih junaških podvigih. Bil je še zelo mlad in šele nekaj mesecev v partizanih, pa so se o njem spletale zgodbe, ki so mejile že na legendo.

Tov. Kajtimir mi je svetoval, naj takoj odpotujem s kurirji naprej proti naslednji kurirski postaji, ki je bila blizu Mrzle rupe, 5—6 ur hoda od taborišča na Brinovem griču. Tako se bom izognil hajki, ki jo baje pripravlja sovražnik na to taborišče. Kasneje sem zvedel, da je sovražnik res že čez nekaj dni napadel taborišče na Brinovem griču.

Umaknil sem se hajki na Brinovem griču in padel v drugo, verjetno še hujšo hajko. Na karavli pod Mrzlo Rupco so me sprejeli

kurirji, s katerimi sem že naslednjo noč odšel dalje proti postaji, ki je bila na Malih Vršah. To noč smo se ustavili na Planinici pod Gačnikom v Trebuških hribih. Priključili smo se patroli, ki je šla po novince, ki so se tu zbirali iz raznih krajev in so jih neoborožene nato od tod peljali naprej v Slovenijo. Sredi noči smo prispeli do edine hiše. Partizani so polegli po seniku in stajah. Kurirjem in meni so pripravili prostor v edini izbi, ki je bila nad hlevom. Rečeno je bilo, da bomo nadaljevali pot naslednji večer. Dolgo v noč smo se ob ognjišču pogovarjali o partizanstvu v krajih, od koder sem prišel, dokler nas ni premagala prijetna utrujenost. Legel sem na klop k peči in zaspal.

Zgodaj zjutraj smo že bili pokonci. Obetal se je lep, čeprav hladen dan. Pihal je mrzel veter in vodo v koritu je pokrivala tanka plast ledu. Gospodinja mi je postregla s črno kavo iz kumine. Nikoli še nisem pil take kave niti nisem vedel, da se tudi iz kumine lahko pripravi okusen napitek. V teh krajih raste kumina divje po planinskih travnikih, ljudje jo nabirajo, sušijo in pečejo kot ječmen in iz tega pripravljajo zdravo in okusno pijačo.

Srkal sem redko dobroto počasi in z užitkom. Bil sem zadovoljen; kar dobro se mi godi, sem pomislil. Naenkrat zaropota strojnica pod hišo. Takoj za tem se prične pred hišo streljanje in vpitje. Kar nas je bilo v hiši, pograbimo svoje reči in tečemo prek čistine v strmo pobočje, le tu pa tam poraslo z grmovjem.

Italijani so bili že za robom in so streljali po nas. Tekli smo v hrib in polegli v zaklone. Tisti, ki so imeli puške, so streljali po Italijanih in jih tako ustavili. Redki partizani, ki so bili oboroženi, so streljali le, če so koga od vojakov dobili na muho. Morali so varčevati z municijo. Večinoma so bili oboroženi z avstrijskimi puškami tipa manlicher. Kasneje so pravili, da so imeli municije povprečno po 20 komadov na puško.

Že smo mislili, da smo sovražnika pod nami prikovali na zemljo, ko se je oglasilo streljanje tudi iz zgornje strani nad nami. »Nazaj, na rob!« je nekdo zaklical. Umaknili smo se prav na greben, za katerim je bil teren strmo odrezan. Naprej ni bilo mogoče. Umika ni bilo več. Tu smo ležali v zaklonih in odgovarjali na streljanje nasprotnika. Italijanski vojaki niso rinili bog ve kako energično za nami. Polegli so v zaklone in se zadovoljili s tem, da so streljali po nas zdaj s tega zdaj z onega pobočja. Nekajkrat so poskusili pridobiti na zemljišču, vendar niso imeli uspeha. Borba z relativno redkim streljanjem je tako trajala vse do kasnega popoldneva.

STAB PRIMORSKE OPERATIVNE ZONE
SNOV INPO OBNOVOVA
VOJŠKE IN PARTIZANSKIH ODRADOV
St. 11

Na položaju, 14. marca 1943.

P R O P U S T N I C A

Za tov. Dr. Petra, zdravnika Primorske operativne zone SNOV inPO, ki ima pravico dostopa v vse partizanske taborišča na sektorju te zone. Dr. Peter ima pravice do oboroženega spremstva, ki ga mu morajo nuditi na razpolo-
go vse enote pri katerih se trenutno nahaja. Vse enote naše zone morajo povzgo
in v vsakem slučaju nuditi svojo pomoč.

Smrt fašizmu- svoboda narodu!

Za Štab Primorske operativne
zone SNOV inPO

Komandant:

Marko Bizjak

*Prepustnica za dr. Petra, ki jo je podpisal komandant primorske
operativne cone narodni heroj Mirko Bračič 14. marca 1943*

Pozno popoldne so se umaknili v dolino in odšli nazaj, odkoder so prišli. Ne vem, koliko jih je bilo. Gotovo pa je, da jih je bilo nekaj sto. Mi smo imeli le kakih 15 pušk in razen tega prav malo municije. Na srečo Italijani niso imeli s seboj minometalcev. V tem primeru bi bilo po nas. Naša prednost je bila v tem, da smo bili nad njimi, pa nam tako samo z ognjem iz pušk in strojnic niso mogli do živega.

Ko se je zmračilo in smo se spet zbrali pri hiši, smo lahko ugotovili, da ni bil nihče ranjen. Hišo, kjer sem zjutraj srkal kavo iz kumine, so zažgali in ljudi odpeljali s seboj. Oboroženi partizani so odpeljali novince naprej proti Trnovskemu gozdu, jaz pa sem s kurirji počakal do noči, nato pa smo se spustili proti globeli po isti poti, po kateri so odšli popoldne Italijani.

Vse do štaba cone sem imel potlej mir pred sovražnikom. Kasneje sem slišal, da nas je ta dan napadlo sedem tisoč Italijanov. V celodnevni borbi je padlo 30 sovražnih vojakov, 70 pa je bilo ranjenih. Take in podobne so govorili ljudje o tej borbi. Bilo je očitno, da so močno pretiravali. Morda zato, da bi tako tudi naš uspeh bil videti čim večji. Skupina partizanov, ki je bila nad nami blizu Gačnika, je baje imela tri mrtve, eden pa je bil ranjen. Kar se naših tiče, so se ta dan res izvrstno držali. Prepričal sem se, da so to bili dobri, hrabri borci.

V Tolminske Lome na Banjški planoti sem prispel čez štiri ali pet dni. Hodili smo le ponoči po neznanih globokih in temnih grapah, prek strmih pobočij tolminskih hribov vse do mesta, kjer je bil štab III. operativne cone.

Na poti od Malih Vrš proti Banjški planoti smo se ustavili pri Maražovcu v Vratih v Čepovanski dolini. Bil sem presenečen, ko so mi ponudili, da se skopam in preoblečem v sveže perilo. Takoj so mi pripravili v škafu toplo vodo in kos mila. Rekli so mi, da se pri njih vsi, ki hodijo mimo, lahko skopajo in preoblečejo. Zadovoljstvu ni bilo kraja, ko so nam pripravili za večerjo še dobro mineštro. Od vsega dobrega smo začeli še peti in takrat sem prvič slišal špansko revolucionarno pesem: »Na oknu glej obrazek bled...!« Bil sem zadovoljen kot že dolgo ne. Takega odnosa si skoraj nisem mogel zamisliti. Kasno ponoči smo se poslovili in nadaljevali pot v temo.

Sredi noči me je na javki pod Velikim vrhom nad Grudnico pričakal sam komandant cone Bračič. Pozdravila sva se kot stara znanca. Medtem ko sem mu predal pismo, ki mi ga je dal za štab cone tov. Kidrič, sem bolj mrmljal, kot govoril tudi to, kar so mi

naročili v Glavnem štabu. Bil sem prepričan, da me bo Bračič pozval, da mu sledim v štab cone, ki je bil takrat nekje na Banjši planoti v podzemnem bunkerju; mislim, da so ga imenovali »podmornica«.

Komandant je spravil pismo v žep, da ga prečita kasneje, meni pa naročil, naj grem naprej s kurirjem, ki me bo peljal na varno mesto. Tam naj počakam, dokler mi ne bo javil, kako in kaj bo z menoj. Obenem naj razmislim in koncipiram odredbo, s katero bo štab primorske operativne cone NOV in POS organiziral zdravstveno službo v svojih enotah. Nato je s kurirjem odšel.

Ostal sem sam s kurirjem, ki me je odvedel na določeno mesto v gmajni nekje v tolminskih Lomih. Nagrebel sem listja in legel, da pričakam dan, ki že ni bil več daleč. Sonce je kmalu pozlatilo naravo okoli mene. Ugotovil sem, da sem v gostem grmovju na kotanjestem kamnitem zemljišču, ki ga je tu pa tam pokrivala tenka plast listja. Debelo kamenje in zidne gmote so pričale, da sem na okopih, ki so bili še iz prve svetovne vojne.

Kurir je odšel po hrano. Ostal sem popolnoma sam sredi Banjške planote v krajih, kjer še nikoli nisem bil. Ogledoval sem se, da bi se nekako orientiral, kam bi se bilo najbolj umakniti, če bi me presenetili Italijani. To sem vedno storil, kadar sem prišel na novo mesto. Posebno je bilo to potrebno sedaj, ko še prav nikogar nisem poznal. Vedel sem le iz kurirjevega pripovedovanja, da so ljudje zelo dobri in da se nimam česa bati. Vendar mi je bilo tesno, ko sem ostal tako čisto sam v popolnoma neznanem kraju.

Bil je hladen dan in prek planote je pihal mrzel veter. Spravil sem se na rob globeli in pričel koncipirati prvi štabni dokument, odkar sem bil v partizanih. Nisem bil preveč spreten za take reči, zato sem se precej namučil, preden sem po nekaj urah napravil osnutek tako, kot sem mislil, da bo najbolje. Pisal sem s težavo tudi zato, ker so mi zaradi vetra prsti kar otrpnili. Štab cone je osnutek sprejel in na tej osnovi izdal odredbo štaba cone št. 3.

Tretja operativna cona (Sl. primorje) je bila takrat sestavljena iz dveh odredov: Južno in Severno-primorskega, ki sta imela vsak po dva bataljona. Tako sem tudi koncipiral odredbo. Medtem pa sta se že začeli formirati iz obeh odredov dve brigadi: V. brigada Simona Gregorčiča in VI. brigada Ivana Gradnika. To je vplivalo na to, da smo kasneje konspirativne bolnice, to je tako imenovane sanitetne postaje, formirali na drug način, kot je bilo v odredbi zamišljeno. Niso jih namreč ustanavljali štabi bataljonov, pač pa kurirske karavle.

U. D. R. S. J. A.
Štaba Primorske operativne cone Slovenske narodne osvobodilne vojske in
partizanskih odredov z dne, 18. III. 43.

Zaradi bližnjosti Partizanske ofenzive je nujna potreba, da se v vseh
naših enotah organizirajo sanitetne postaje. Te morajo postati prvo linijo naših vojakov
ranjenom partizanom v prvem vrstnem redu in možnosti daljšega zdravljenja. Zato Štab
Primorske operativne cone

U. D. R. S. J. A.

I. v vsaki četi je treba določiti najmanj po dva bolničarja. Če je dočnost
je treba določiti tovariša ali tovarišice, ki imajo spisek za bolničarsko
delo ali pa imajo že nekaj bolničarskega znanja, bodisi da so v vojski služili
ali kot bolničarji ali da so obiskali kak bolničarski tečaj. Četni bolničarji
imajo v oskrbi sanitetni material s katerim četa razpolaga, skrbijo za higijeno
v četi/ prekuhanje perila, ustvarjanje čistega /zdravilnega /zdravilnega
mesta in obolenih tovarišev. Vsi bolničarji naj nosijo na levem rokavu rdeči
križ.

II. V vsaki bataljoni je treba določiti bataljonskega bolničarja. Njegove na-
loge so:

1. Poročevanje in strokovna pomoč četnim bolničarjem.
2. Nabava sanitetnega materiala za četni bolničarje in bataljske
sanitetne postaje.
3. Skrbna organiziranje in funkcioniranje bataljskih sanitetnih
postaj.
4. Organiziranje transporta težjih ranjenikov in bolnikov iz čet v bat.
sanitetne postaje.

III. Bataljonski štabi morajo organizirati na svojem področju vsaj eno sani-
tetno postajo. Postaja se mora nahajati na skritem in varnem kraju, kjer je
v bližini voda in možnost prehrane. Sanitetne postaje morajo biti skrbno za-
konspirirane. Zveza z njimi mora biti izključno preko javke. Za sanitetno
postajo je odgovoren zato določen vrstnik. Za oskrbo ranjenikov je treba
določiti potrebno število zanesljivih tovarišev. Na vsaki postaji naj bo rezerva
hrane in rezervni sanitetni material.

IV. Odsled morajo določiti štabi v vsaki svoji vojski poročiti tudi o
izvajanju prišujajočih odredb, o zdravstvenem stanju v četah ter o šte-
vilu in oskrbi ranjenikov. Kontrola nad izvajanjem te odredbe bo vršil sani-
tetni referent pri našem Štabu tov. Br. Peter. On bo tudi v vseh enotah
organiziral bolničarske tečaje in nudil težjim ranjenikom potrebno pomoč.

Smrt fašizmu - svoboda narodom!
Za Štab Primorske operativne cone
SROV in VO

Sanitetni referent:
Br. Peter l.r.

Komandant:
Mirko Brodič l.r.

Odredba št. 3 štaba primorske operativne cone SNOV in POS z dne 18. marca 1943, s katero so bile dane osnove organizaciji sanitetne službe v enotah cone

S komandantom cone sva se dogovorila, da bom svojo dolžnost opravljal najprej v Južno-primorsko in nato še v Severno-primorskem odredu. Vrnil sem se torej po isti poti proti položaju Južno-primorskega odreda, ki je bil takrat v Trnovskem gozdu nekje v bližini Mrzle Rupe.

Hodil sem že več kot teden dni po 5—6 ur na dan in to le ponoči, zato sem bil močno utrujen. Na kurirski karavli, ki je bila v duplini pod previsno skalo pod vrhom hriba, kjer so Male Vrše, sem se ustavil za kak dan, da si odpočijem. Prostor, kjer je bila karavla, se mi je zdel sila romantičen. V duplino si prišel po ozki stezi čez skoraj navpično strmino. Naprej ni bilo mogoče zaradi visokih sten, ki so se spuščale globoko v ozko dolino proti Spodnji Trebuši. Teren je bil tako strm, da se mi je zavrtilo v glavi, ko sem gledal proti globeli, skriti v gostem, takrat še brezlistnem grmovju. Sicer pa mi položaj karavle z vojaškega vidika ni bil všeč. Če bi Italijani skri-vališče odkrili, se ni bilo mogoče umakniti nikamor. Toda kurirji so zagotavljali, da je vsako presenečenje nemogoče, ker bi jih ljudje iz Malih Vrš in drugi pravočasno obvestili. Italijani so že bili na Vršah, iskali so nedaleč od njih in nad njimi, vendar jih niso odkrili. Zato so se tu počutili kar varne. Zapomnil sem si ta položaj, bil je primeren za partizansko bolnico.

Kakih 10 dni je preteklo, odkar sem prišel na Primorsko. V borbeni enoti sem bil samo kratek čas, ko sem se ustavil v taborišču na Brinovem griču in ob hajki na Planinici. Največ časa sem prebil s kurirji. Ti so se na svojih poteh ustavili v marsikateri hiši. Tako sem imel priložnost, da že takoj od začetka obiščem nekaj kmetij, kjer so se kurirji najraje ustavili, si odpočili, kaj pojedli in pokramljali o tem, kakšen je vojaški položaj v bližnji okolici in podobno. Na poti z Brinovega griča proti Mrzli Rupī smo se tako ustavili pri Viki v Beli; pri Ipavcu pravijo po domače. V Mrzli Rupī smo se ustavili pri Ognjekarjevih. Na poti do Banjše planote smo se ustavili še v mnogih hišah na Velikih in Malih Vršah, na Vratih in v Grudnici.

Povsod so nas lepo sprejeli. Videl sem, s kakšnim velikim zaupanjem gledajo ti zavedni hribovski ljudje na nas partizane. Čutil sem, da so pripravljeni marsikaj žrtvovati za svojo svobodo. Pravili so mi, koliko so pretrpeli pod Italijo: poniževali so otroke v šoli, prepovedali slovensko govorico, zavedne ljudi zapirali in preganjali. Da, vsak izmed njih je na lastni koži doživel kaj takega, da se je zaklel, da bo storil, kar bo mogel, samo da bi Lahe odnesel vrag. Tako sem se lahko sam prepričal že takoj po prihodu na Primor-

sko, da so razmere tu docela drugačne, kot so bile v Loški dolini. Po vseh krajih, kjer sem doslej hodil, so bile organizacije OF ki so nabirale orožje, hrano, obleko in druge potrebščine za partizane. Domačini so mi pravili, da so bile razmere 1942. leta za partizane izredno težke. Okupator je takrat imel še več moči kot sedaj. V vsaki vasi so bili orožniki in v večjih krajih, kot so Idrija, Spodnja Trebuša, Cerklje in drugod, je bilo vse polno vojaščine. Ta je bila vedno pripravljena, da se hitro znajde na mestu, kjer bi se pojavili partizani. Dobre ceste, speljane do zakotnih vasi in na vrhove Trnovskega gozda, tolminskih in cerkljanskih hribov so jim to omogočale. Ob vsaki taki ofenzivi so požigali in strahovali ljudi. Dosti so jih odpeljali v internacijo.

Bilo mi je jasno, zakaj sta propadla oba poskusa naše enote, da iz Loške doline prodre na Primorsko še pred ofenzivo 1942. leta. Okupator teh krajev ni hotel izgubiti, bil je prisiljen držati Primorsko močno zasedeno s številnimi enotami. Prek teh krajev so vodile najbližje poti proti Balkanu in dalje proti vzhodni fronti.

Iz prvih izkušenj, ki sem jih dobil, ko sem hodil v temnih nočeh po grapah in strminah in se pogovarjal z ljudmi, mi je bilo jasno, da sem, tudi kar zadeva teren, prišel v kraje, kjer bodo napori izredni. Nositi ranjenca po kozjih stezah in še ponoči se je zdelo skoraj nemogoče. Podnevi se ni bilo mogoče gibati. Gozdovi niso še ozeleneli. Če te je zalotil na poti dan, je bilo najbolje ostati kar na mestu in počakati do prvega mraka. Šele tedaj je bilo mogoče spet naprej. Uvidel sem, da ranjencev ne bo mogoče nositi daleč. Prav tako jih ne bo več mogoče puščati po hišah, kot je bila doslej navada. Ljudje so največkrat skrivali ranjenca v listnjaku, na senu, v raznih skritih prostorih. Največkrat v zelo nezdravem okolju, samo da bi bili varni pred zasledovalci. Dobri ljudje so jih prevažovali in zdravili, kakor so vedeli in znali. Dostikrat ni bilo govora o potrebnih čistoči pri prevezovanju, da o sterilni oskrbi ran niti ne govorim. Ranjence bomo morali zdraviti sami. Večje, čeprav še tako konspirativne bolnice, kjer bi se zdravilo večje število ranjencev tudi iz bolj oddaljenih krajev, ne bo mogoče zgraditi. Položaj se je izboljšal šele po razpadu Italije, ko je IX. korpus osvobodil velik del ozemlja med Trnovskim gozdom in tolminskimi hribi.

Tako sem kar kmalu prišel do spoznanja, da sem prišel v kraje, kjer bo življenje in delo še neprimerno težje, kot je bilo v Loški dolini. Velika sovražnikova premoč v vsakem pogledu, težak gorski teren z globokimi grapami in strmimi pobočji, poraslimi bolj z grmovjem in nizkim drevjem kot s pravimi gozdovi, ki smo jih bili

vajeni v Loški dolini, vse to mi je vzbujalo skrb, kako bom mogel v takih razmerah sploh kaj narediti za ranjence.

Pravzaprav pa sem doslej videl samo majhen del področja, kjer so bile naše partizanske enote. Na Tolminskem, kjer je bil Severno-primorski odred, še nisem bil. Kot so pravili, so bile razmere tam še težje.

Ob takih mislih mi je postalo kar težko. Stožilo se mi je po Loški dolini. Res, težko nam je bilo v snežniških gozdovih, trpeli smo veliko pomanjkanje in strah pred belo gardo, toda tam so sedaj že brigade, ki strahujejo okupatorja in belo gardo. Gotovo je medtem tudi Loška dolina že osvobojena, kot je bila vse do ofenzive konec julija 1942. Take misli so me trle. Prišel sem seveda do sklepa, da od tod ne morem nikamor več, predvsem pa ne nazaj. Moral bom ostati in čeprav sam, brez vsaj še enega zdravnika, skrbeti za enote Južno in Severno-primorskega odreda, raztresene po krajih od Nanosa do Kanina. Edino, kar je bilo pri vsem tem razveseljivo, je bilo dejstvo, da so tu ljudje tako dobri in za našo stvar tako vneti. Povsod, kamor sem doslej prišel, najsi bo v partizansko enoto ali pa v kakšno kmečko hišo, so me lepo sprejeli.

Drugega dne po mojem prihodu na karavlo na Vrše so kurirji, ki so prihajali iz Mrzle Rupe, prinesli sporočilo, naj se čimprej oglasim v taborišču blizu Idrije. Sporočilo je potrebovalo 8 dni, da sem ga prejel, kot sem videl iz datuma. Sporočili so mi, da so imeli pri napadu Italijanov na taborišče na Brinovem griču nekaj ranjencev. Moja pomoč da je nujna.

Pohitel sem, da bi čimprej prišel v Južno-primorski odred, ki je bil pod Mrzlo Rupo ob izviru Idrijce. Nisem mogel takoj do ranjencev. Nihče ni natanko vedel, kam so jih spravili. Moral sem počakati na zvezo. Medtem je sovražnik še naprej delal obširne očiščevalne akcije. Kakor hitro je kje začutil partizane, je brž napadel.

Nisem še dobil zveze z ranjenci, ko smo se morali premakniti s položaja v gozd v Nadrto za Črnim vrhom. Tu so me končno našli kurirji. Moral sem z njimi do ranjencev, ki so bili skriti nekje blizu Idrije. To so bili moji prvi ranjenci na Primorskem. Zdelo se mi je, da bi okoli Idrije morali imeti majhno konspirativno bolnico, kamor bi pošiljali ranjence s tega področja. Namenil sem se, da tod organiziram prvo sanitetno postajo.

S patrolo, v kateri so bili še Rafael (Franc Rupnik) iz Koševnika ter Veljko in Viktor Lampe, sem odšel iz Nadrta proti Beli. Pri Ipavcu v Beli smo zvedeli, da prihajajo vojaki iz Idrije in tudi ponoči postavljajo zasede pri mostu blizu Fužinarjeve hiše. Tudi to

prepreko sva z Rafaelom srečno prešla ter nadaljevala pot proti Čekovniku.

Hodila sva po strmem, z gozdom poraslem zemljišču in se izogibala poti, po katerih ni bilo tedaj niti ponoči varno hoditi. Ni čudno, da sva se izgubila. Morala sva se ustaviti in počakati dneva. Proti jutru, ko se je začelo daniti, me je zbudil rahel šum v neposredni bližini, ki ga je povzročil lep srnjak s kosmatimi rogovi. Zavohal naju je in prišel prav od blizu pogledat, kdo ga moti v njegovem kraljestvu. Zbudil sem Rafka in nadaljevala sva pot k ranjencem.

Na prostoru, imenovanem »Za gladkimi skalami«, oddaljenem za slab streljaj iz Idrije, so ležali ranjenci v listju pod šotorskim krilom. Presenetilo me je, da so ostali tako blizu mesta. Brž so me prepričali, da je tu še najbolj varno.

V bolnici je bilo nekaj ranjencev, od katerih sta bila dva težko ranjena: Drejče (Franc Oblak) v prsi, Kunca pa je drobec ranil v hrbtenico. Drugi so bili le lažje ranjeni. Lahko sem jih samo povezal s sterilno obvezo, kaj več pa jim nisem mogel pomagati, saj so bili ranjeni že pred kakimi tremi tedni. Rane so se že pričele celiti. Toliko časa je minilo, da sem prišel do njih.

V bolnici je vladal strog red. Govorili so lahko le šepetaje in nihče se ni smel oddaljevati. Italijani, ki so takrat stalno očiščevali okolico Idrije, se niso zanesli, da bi se mogla skupina partizanov zadrževati tako blizu mesta.

Gozd, kjer so se ranjenci nahajali, je spadal še v območje mesta. Zaradi pomanjkanja drv so ljudje tod nabirali suhljad. Nekoč, ko smo tako ležali pod šotorom, je prišel deček, star kakih 12 let. Že od daleč smo ga opazili. Hodil je med drevesi in gledal proti vrhovom smrek. Očividno je iskal sušico. Res je našel suho smrekico in jo posekal. Bil je le kakih 15 do 20 m od nas, pa nas ni opazil. Budno smo pazili nanj. Prizadevali smo si, da bi ujeli vsak njegov gib ali pogled, ki bi ga izdal, da nas je opazil. V tem primeru bi se seveda morali z ranjenci umakniti kam drugam, kar ni bilo tako lahko. Teren je bil namreč zelo strm in težko prehodен.

Izkoristil sem svoje bivanje med temi ljudmi, ki so si izbrali neposredno bližino Idrije kot najbolj varen kraj za bolnico, tudi zato, da bi navezal stike z idrijskim zdravnikom (dr. Ivan Hribernik). Po Klemenovi (Felix Kosmač) ženi sem ga poprosil, da mi pošlje kak terapijski priročnik. Po julijski ofenzivi sem namreč ostal brez vsake strokovne literature. Tudi za sanitetni material sem ga prosil. To sem delal vedno, kadar se mi je ponudila priložnost, tako

*Bolničar 1. bataljona Severno-primorskega odreda Radko Kovačič
na Dabru 3. aprila 1943 (Šentviška planota)*

tudi to pot. Poslal mi je italijanski diagnostični priročnik. Kmalu sem s pomočjo priročnika razumel toliko italijansko, da mi je to pomagalo posebno ob razpadu Italije in kasneje, ko so bile v našem sestavu tudi italijanske enote.

Pravili so mi o golgoti, ki so jo morali prestati ranjenci, preden so jih spravili na prostor »Za gladkimi skalami«. Težko ranjenih borcev odred ni mogel nositi s seboj. Morali so jim poiskati primeren skrit kraj, kjer bi bilo dovolj miru in ne nevarnosti, da jih odkrijejo Italijani. Najprej so spravili ranjence na levi breg Idrijce, nato pa v skalno votlino blizu samotne kmetije pri Miklajču v Čekovniku. Domačini so skrbeli za hrano in varnost ranjencev.

Lahi so tiste dni že skoraj dnevno čistili predele okoli Čekovnika. Vsa gmajna je bila zelena od njihovih uniform, vendar ranjencev niso našli. V takih razmerah se je Drejčce, ki je bil ranjen skozi prsi, še kar dobro popravil, drugi ranjenec Matjaž pa je nekega dne nenadoma umrl. Šele takrat so ugotovili, da mu je krogla prebila lobanjo vrh glave in obtičala v možganih. Lahko je hodil, govoriti pa ni mogel. Storil je vse, kar so mu rekli. Zjutraj so našli mrtvega. Zakopali so ga na zapuščenem kopišču pod veliko smreko v Kajm-ski dolini.

Takrat sta za ranjence skrbela Ludvik in Pavle (Ludvik Gnezda in Pavle Majnik). Prav ko so se umikali iz skalne votline na nov položaj, so Italijani spet prišli. Vse polno jih je bilo po čekovniških senožetih. Na robu gmajne jih je zagledal italijanski oficir, vendar se je naredil, kot da jih ne vidi. Ranjenci so se komaj vlekli v hrib v strahu, da jih bodo zdaj zdaj ujeli. Za Drejčeta je bilo to preveč, ni mogel naprej. Zaradi strela v prsi ga je dušilo in le s težavo se je držal na nogah. Že je segel po pištoli, da si vzame življenje in se tako reši prehudega trpljenja. V zadnjem trenutku je to nekdo opazil in mu orožje s silo odvzel.

Italijani so ta dan zažigali celo gozdove, da bi tako pregnali skrite partizane. Edina stvar, ki jim je še preostala, je bil umik proti Idriji. Tako so končno po silnih naporih prišli na prostor »Za gladkimi skalami«, kjer so končno imeli mir. Tam se jim je pridružil še Klemen (Feliks Kosmač). Tam sem jih našel tudi jaz in z njimi preživel nekaj dni.

Nekega dne sem šel s Klemenom na njegov dom, ki stoji tik pod gozdom, vendar že v sami Idriji. Tja je hodil Klemen vsak dan po hrano in jo nosil ranjencem. Poslušali smo vesti iz Londona, kjer so nas še vedno imeli za četnike in naše uspehe pripisovali čet-

nikom. Bilo je posebno doživetje po tolikem času poslušati vesti ob skromni, a gostoljubni domačinovi postrežbi.

Terenci v Idriji so za zdravnika, ki ga sicer nihče ni poznal, dobro poskrbeli. Nekega dne so mi poslali nekaj sanitetnega materiala, tablet proti glavobolu in obvez, vmes pa še dežni plašč in dosti cigar. Zvedeli so, da kadim pipo, pa so me hoteli s tem razveseliti. Bil sem seveda zelo vesel, ko sem videl, da mi posvečajo toliko pozornosti.

Kljub stalni nevarnosti, ki nam je pretila zaradi bližine Idrije, sem se v tednu dni, kolikor sem jih prebil v bolnici, kar dobro počutil. Skrb ljudi v Idriji za zdravnika-partizana me je navdajala z zaupanjem. V tem času sem dodobra spoznal tovariše: Lada (Franc Benčina), Klemen, Ludvika, Rafka (Franc Rupnik), Vikija (Viktor Tratnik) in Pavleta. Prepričal sem se, da bodo tudi v bodoče tako skrbeli za ranjence in storili vse, kar je v njihovi moči, da jih sovražnik ne bo odkril.

Bližal se je čas moje vrnitve v enoto. Poklical sem na stran Klemen, Ludvika in Vikija. Povedal sem jim, da pričakujem od njih, da bodo še naprej tako skrbeli za ranjence, kot so doslej. S svojim dosedanjim delom so pokazali, da zaslužijo polno zaupanje. Pojasnil sem jim osnovne reči v zvezi s prevezovanjem ranjencev. Še posebno sem poudaril, da je najvažnejša varnost ranjencev. Klemen sem določil za komandirja, Ludvika za varnost in kurirsko službo, za spremstvo ranjencem, Viki pa naj bi opravljal bolničarsko delo in bil obenem kuhar. Branili so se teh dolžnosti, češ da niso zanje sposobni. Menil sem, da bodo svojo nalogo gotovo dobro opravili, če bodo složno pomagali drug drugemu in si medsebojno zaupali. Javko za ranjence in pošto smo določili pri Ipavcu v Beli.

Tako sem formiral prvo sanitetno ustanovo na Primorskem, ki se je imenovala sanitetna postaja št. 1. Mudilo se mi je nazaj v enoto. Obljubil sem tovarišem, da jih, brž ko bo mogoče, spet obiščem. Odšel sem proti položaju Južno-primorskega odreda, ki je medtem že postal V. SNO (slovenska narodnoosvobodilna) brigada »Simona Gregorčiča«.

Nisem smel izgubljati časa, zato sem v brigadi takoj organiziral bolničarski tečaj, ki je trajal šest dni. Doslej so po enotah opravljali zdravstveno službo partizani sami. Prava sreča je bila, če se je med njimi našel kdo, ki je kot bolničar odslužil vojaški rok v italijanski vojski. S formiranjem brigad so potrebe po bolničarjih postale še večje. Predvidevali so, da bo nova brigada ob partizanski

pomladni ofenzivi bila boje v večjem obsegu. Zato bo tudi ranjenecv in drugih zdravstvenih problemov več.

Prvega takega tečaja se je udeležilo 5 prostovoljcev. Bilo pa bi potrebno organizirati vsaj tri tečaje. Težko sem prišel do ljudi, ki bi hoteli postati bolničarji. Večinoma so se javljale ženske, od moških le redki in še to tisti, ki so že bili bolničarji v italijanski vojski. Tisti od moških, ki so naredili tečaj, so službo bolničarja kmalu opustili. Vzroki za to so bili različni. Največkrat ta, da je bilo lažje biti navaden borec kot pa bolničar. Bolničarji v enotah so morali opravljati iste naloge kot drugi borci, zraven pa še nuditi pomoč obolelim in ranjenim, skrbeti za higieno v taborišču itd. Poleg svoje opreme in orožja so morali nositi še bolničarsko torbo s sanitetnim materialom. Razumljivo je, da so se te dodatne obremenitve kmalu naveličali. Le ženske so vztrajale dlje.

Prvi tečaj sem opravil v taborišču za Klavži pod Mrzlo Rupo, kamor se je medtem iz Nadrta premaknil JPO. Bodoče bolničarje sem učil prve pomoči in samopomoči in nekaj praktičnih stvari iz higiene v partizanskem taborišču, o garjah, ušeh, kožnih gnojnih boleznih, žuljih na nogah in krvavi griži. To so problemi, s katerimi sem se srečeval že od začetka svojega partizanstva. Drugega tečaja že nisem uspel končati, ker smo se prej umaknili na nov položaj.

Med bolničarji v Južno-primorskem odredu, ki so to postali še v italijanski vojski, je bil zelo sposoben Jelko (Vladko Gregorič iz Volče drage). Kot mnogih drugih je pred časom prišel iz vojske na dopust. Ni se vrnil v italijansko enoto, ampak je v svoji modri letalski uniformi prišel v partizane. Dosti je vedel o bolničarskem delu, pa tudi sam se je zanimal zanj, čeprav ga drugi v partizanih niso preveč cenili. Izbral sem ga za svojega pomočnika. Poslej me je stalno spremljal na vseh naših pohodih in se potil pod težkim nahrbtnikom, polnim zdravil, ki sem jih dobil kmalu po prihodu na Primorsko.

V začetku aprila je brigada v temni noči krenila s položaja v Trnovskem gozdu mimo Mrzle Rupe in Gačnika pod Vojšico proti Oblakovemu vrhu. Bilo je temno ko v rogu in dež nas je spremljal vso pot. Počasi in s težavo smo se pomikali skozi temo. Že se je daniło, ko smo dospeli do ceste, ki pelje čez Oblakov vrh. Ko smo se naglo vzpenjali po strmi cesti proti Šebreljskim hribom, je bil že dan. Hiteli smo. Bilo je nevarno, da nas odkrije sovražnik. Čez cesto bi morali še pred dnem.

Mokri in upehani smo nazadnje prispeli do mesta, kjer naj bi se odpočili in skuhalı zajtrk. Za taborišče je komanda izbrala se-

verno strmino hriba Rzela nad Oblakovim vrhom. Kraj je bil porasel z gostimi smrekami. Na vrhu hriba se je gozd nehal in pričental se je travnik. Kuharji so že zakurili ognje in nastavili kotle, da skuhaajo mineštro. Partizani so poglobili v gosto, mokro vresje, da si privoščiyo malo spanja po naporni celonočni hoji. Straže so bile na svojih mestih in patrole razposlane v okolico. Počutili smo se varne kot vedno, kadar smo prišli na nov položaj. Italijani so navadno zvedeli za nas kasneje. Tako smo imeli vsaj nekaj ur, če že ne več dni, mir pred njimi.

Toda to pot ni bilo tako. Naenkrat je zagrmelo in gost ogenj se je vsul po nas. Nekdo je zakričal: »Prevrni kotel, nazaj, na položaje!« Bil sem blizu kuhinje ob ognju in se grel. Ni mi bilo do spanja, bil sem ves premočen. Hotel sem se najprej malo posušiti in šele nato poiskati primeren prostor, kamor bi legel. Ko je zaropotalo, sem le še z žalostjo pogledal na mineštro, ki se je cedila po bregu, ko so kuharji hiteli prazniti kotle, in že sem jo ubral poprek po strmini, kamor so bežali tudi drugi.

Nekaj partizanov, med njimi naš mitraljezec Janko, njegov pomočnik Stanko in še drugi borci, se je pognalo v smer, od koder so letele dumdumke, ki so nas z glasnim in rezkim pokanjem begale, da nismo vedeli, iz katere strani pravzaprav prihajajo. Streljanje ni trajalo dolgo. Odpor naših borcev, ki so se hitro znašli, je Italijane hitro pregnal. Vendar nas je njihov napad močno presenetil. Padla sta mitraljezec Janko iz Šempetra pri Gorici in njegov pomočnik Stanko iz Pliskovice na Krasu. Ko je nekdo zakričal, da je Janko ranjen, sem pohitel do njega. Ležal je ob svoji strojni puški. Njegovo lepo lice je vse bolj bledelo in postajalo rumenkasto. Še nekajkrat je vzdihnil, nato pa se je za vedno umiril. Stanko, njegov pomočnik, je bil takoj mrtev. Pravili so, da sta padla ponesreči. Stanko je vrgel ročno bombo, ki je priletela v vejo in se odbila nazaj med njiju, ki sta ležala ob težki breidi. Ob tej nesreči je bil ranjen še en borec. Drobec iste bombe ga je zadel v vrat.

Težko je bil ranjen še stražar, ki je stražil pot, po kateri smo prišli v taborišče. Italijanski vojak se mu je toliko približal, da mu je vrgel ročno bombo na nahrbtnik. Bomba ga je težko ranila. Ko sem ga pregledal, je bil še živ. Bledlo se mu je in stalno je ponavljal: »Sneži, sneži!« Bilo je očitno, da ne bo preživel. Še preden smo nadaljevali pot, je umrl.

Drugih ranjencev nismo imeli. Padle smo skrili v neko kotanjo in jih pokrili z dračjem, da jih kasneje pokopljemo. Ni bilo časa

*Vladimir Gregorič-Jelko iz Volčje Drage, bolničar in spremljevalec
dr. Aleksandra Gale-Petra*

izkopati jam zanje. Še isti dan so jih našli Italijani in jih odpeljali s seboj.

Po mnenju komande tu nismo smeli več ostati; morali smo se premakniti. Patrole, ki smo jih razposlali, so ugotovile, da nas je napadla močnejša patrola, ki se je takoj po našem odporu umaknila proti Krnicam.

Pričakovati je bilo napad močnejših sil. Hitro se je bilo treba odločiti. Kolona se je obrnila in odšla nazaj, od koder je prišla: proti Oblakovemu vrhu in Gačniku. Ura je bila enajst dopoldne. Dež je ponehal in pihal je mrzel veter, da je nosil oblake z veliko hitrostjo proti jugu. Hiteli smo čez cesto na Oblakovem vrhu. Po tej cesti bodo gotovo kmalu priropotali sovražnikovi kamioni. Če se nam posreči neopazno priti prek ceste, bodo udarili v prazno.

Manever se nam je ponesrečil. Bili smo visoko nad cesto v skalah nekje pod Vojšnico nad Oblakovim vrhom. Poiskali smo si zaklone, kajti od tu naprej ni bilo več mogoče. Patrole so povedale, da je ta dan sovražnik tudi za našim hrbtom na področju Vojskega. Ostati smo morali tu in čakati, kaj bo prinesel dan. Položaj je bil za nas zelo kočljiv.

Nismo čakali dolgo, ko smo zaslišali hrup kamionov globoko v dolini. Kmalu so bili prvi avtomobili na cesti pod nami. Vojaki so poskakali z vozil in se pognali v nasprotni hrib, na katerem je še malo prej bila naša enota. Rešeni smo, sem pomislil. Danes nas ne bodo napadli. Srečno smo se izmuznili iz obroča. Vse do poznega popoldneva smo nato ležali na skalnih policah in poslušali streljanje in kričanje vojakov, ki so »čistili« gozdove pred nami. Tudi sovražne enote, ki so prišle verjetno iz Idrije na Vojsko, nas niso začutile. Tako se je brigada srečno izognila težki borbi, ki bi jo morala sprejeti, če bi nas odkrila ena ali druga sovražnikova kolona.

S položaja, kjer smo bili, se je lepo videlo proti Dolenji Trebuši. Globoko pod nami je bilo že vse zeleno. Beli madeži na svežem zelenju so pričali, da tam že cveti glog, prvi znanilec pomladi, morda tudi že češnje. Pomlad je že prišla v niže ležeče kraje ob Idrijci, nas pa je še vedno obdajala sivina brezlistnega grmovja, ki je šele komaj kazalo prve poganjke. Po dolinah je bilo že topleje, nas pa je še vedno pestila zima.

Kasno popoldne so se Italijani spet zbrali, poskakali na pripravljene kamione in se odpeljali. Oddahnili smo se. Napetost, ki smo jo čutili ves dan, je popustila. Bili smo zadovoljni, da se je vse tako srečno izteklo. In če doslej ni nihče čutil posebne lakote, se je

tedaj pričela oglašati z vso silo. Toda na večerjo še ni bilo mogoče misliti. Hiteli smo proti Gačniku in nazaj v Trnovski gozd.

Spet se je začela hoja skozi temno oblačno noč, ko nisi videl ničesar pred seboj in si le po šumu mogel sklepati, da hodi nekdo pred tabo. V Gačniku smo se ustavili, da si skuhamo obrok. Cel dan nismo ničesar zaužili.

Zgodaj zjutraj smo bili spet v Trnovskem gozdu na položaju ne daleč od Mrzle Rupe. Tu je brigada ostala več dni in med tem večkrat menjala svoj položaj, da nas sovražnik ne bi mogel tako hitro odkriti. Taborišča, ki smo si jih postavili, so bila zelo primitivna, nič boljša kot v Loški dolini po ofenzivi.

Vreme je bilo vseskozi deževno. V začetku aprila nas je nekoč presenetil celo sneg. Padlo ga je 15—20 cm, vsa sreča, da ni dolgo obležal.

Življenje med napornimi nočnimi marši prek strmih idrijskih hribov in v kratkih postankih je bilo zelo revno. Kuhali smo navadno dvakrat na dan, včasih pa tudi samo enkrat nekakšno mineštro iz fižola, kislega zelja in govejega mesa. Hrano so intendanti nabavljali na bližnjih kmetijah prek gospodarskih komisij. Rekvizicij tu ni bilo, vsaj ne spominjam se nobene. Ker se je enota največ zadrževala ravno okoli samotnih vasi Vojskega in Gorenje Trebuše, smo rezervo hrane, ki so si jo pripravili ljudje teh pasivnih krajev za svoje potrebe, že močno izčrpali. Naša hrana je postala enolična in kalorično slaba. Če ne bi bilo fižola, bi nam bilo še huje. Tako nas je rešil lakote ravno »general« fižol, kot smo mu rekli. Po hrano v Vipavsko dolino pa verjetno zaradi snega ter dolge in nevarne poti takrat partizani niso hodili.

Razen pomanjkljive in slabe hrane so nas spremljale običajne nadloge: griža, ušivost, garje, prisadne pike, boleznι torej, ki so partizane sicer stalno spremljale in so se razbohotile prav posebno pozimi, ko so bile razmere za vzdrževanje osebne higiene še težje kot poleti, čeprav nam vode ni primanjkovalo.

Na srečo je večina partizanov naše brigade preživljala te izredno težke prilike relativno kratek čas, saj so pričeli prihajati v partizane šele, ko je bila najhujša zima že mimo. Tako so obolevali le manj odporni, telesno slabotnejši. Večina je napore še kar dobro prenašala. Zaradi bolezni se nisem vznemirjal, saj so se naglo bližali toplejši dnevi.

Ranjencev v brigadi nisem imel, težkih bolnikov tudi ne. Tistim, ki se niso dobro počutili, in teh je bilo vedno nekaj, ni bilo treba patrolirati, stražiti in opravljati drugih težjih opravil. Ostajali so

»doma«. Kadar je bil premik, so morali seveda z nami in prenašati napore kot drugi. Oproščeni so bili le obveznosti, ki jih je nalagalo življenje v taborišču.

Zdravil in obvezilnega materiala sem imel za silo. Dobil sem ga kmalu po prihodu v Južno-primorski odred prek kurirjev. Kasneje sem ga dobil še več s pomočjo terencev iz Idrije, Vipavske doline in drugih krajev. Kmalu sem razpolagal s tabletami proti prehladu, glavobolu, z injekcijami za razne potrebe, z dosti jodove tinture, različnimi posipi za rane in mastmi. Dosti, zelo dosti je bilo injekcij kalcija, ki so jih mnogi bolniki zelo cenili. Nekateri pa so me spravljali v slabo voljo, ko so želeli injekcije kalcija zaradi prehlada in podobno. Nisem jih mogel prepričati, da jim kalcij pač ne more pomagati. Trdili so, da so jim prej vedno dajali injekcije kalcija in da so se po njih zelo dobro počutili in hitro ozdraveli. Moral sem popustiti, sicer bi kdo mislil, da jim nalašč nočem pomagati.

Kmalu ko sem prišel na Primorsko, sem skušal organizirati stalen dotok zdravil prek terencev v Idriji in prek intendantov Južno-primorskega odreda. Nabavljali naj bi jih iz Gorice in Trsta. Večje količine zdravil bi potem pošiljali na Glavni štab, kakor sva se dogovarjala s tov. Cedrikom, vendar se mi vse do razpada Italije to ni kdove kako posrečilo.

V brigadi je bil partizan, ki je bil baže sifilitik. Kako so drugi za to izvedeli, ne vem. Kmalu so to vedeli vsi v enoti in so se ga začeli izogibati. Bali so se, da se ne bi okužili. Jaz pa o tem nisem nič vedel, vse dokler me ni nekdo iz štaba povprašal, ali je tisti kot človek zares nevaren za okolico ali ne. Pregledal sem ga. Nobenih znakov za sifilis nisem našel. Sam je trdil, da se je s to boleznijo okužil že pred leti, ko je bil vojak v Afriki, vendar da se je zdravil in da je od takrat zdrav. Bilo je očitno, da so partizani pretiravali s strahom pred boleznijo. Šele kasneje sem izvedel, da sem s svojim mnenjem borcu rešil življenje.

Svoje dolžnosti nisem opravljal le v enoti. Nekoč so mi sporočili, da se en bolnik in menda dva ranjenca nahajata nekje v stenah pod Poldanovcem nad Gorenjo Trebušo. Prosili so me za takojšnjo pomoč. S kurirjem sem se odpravil na pot. Z menoj je šel še bolničar Jelko. Taborišče brigade je bilo takrat pri Krekovčah. Šli smo prek Hudega polja in Poslušanja, dalje po robu Trnovskega gozda nad Gorenjo Trebušo skoraj vse do Poldanovca. Dež je lil kot iz škafa. Noč nas je dohitela nekje na Poslušanju. Ni bilo več mogoče naprej. Stisnili smo se drug k drugemu, da smo se greli, in zaspali za nekaj ur.

Ponoči je dež ponehal. Zjutraj, ko smo se zbudili, je le rahlo pršelo in redke meglice so se dvigale iz globine pod nami. Hodili smo po gozdu, kjer ni bilo pričakovati sovražnika, zato smo se počutili varne.

Kraj je bil lep, celo divje romantičen pa izredno naporen za hojo. Strmo pod nami v dolini je bilo videti redke kmetije, raztresene po pobočjih Gorenje Trebuše, ki se spuščajo proti rečici Trebuši, ki se izgublja globoko v globeli. V daljavi se je svet odpiral proti čepovanskim hribom in Šentviški planoti. Debeli oblaki so zakrivali obzorje, da ni bilo videti Julijcev, ki jih je še pokrival sneg. Hodili smo molče, se vzpenjali v strmino in spuščali, dokler nismo kasno popoldne prispeli do zapuščene oglarske kočice, ki je bila v pečevju pod robom Trnovskega gozda. Nad nami se je dvigalo strmo skalovje severnih sten Poldanovca.

V baraki so bili štirje partizani, eden med njimi je bil laže ranjen, drugi trije so bili le oslabei in so imeli visoko temperaturo. Tu so že nekaj dni brez vsake pomoči poležavali in prezebali v koči, ki je prepuščala dež. Sami so si kuhali in čakali, da ozdravijo. Le stari Ličer iz Gorenje Trebuše jih je občasno obiskal in jim prinesel kaj hrane in morda malo mleka, fižola ali krompirja in zelja.

Bilo mi je jasno, da sem prišel v skrivališče, ki so ga ljudje ustanovili iz nuje. Pritisk sovražnika je bil takrat še vedno tako hud, da si ljudje niso upali imeti doma bolnega partizana, četudi bi bil njihov lastni sin. Bolnica je bila težko dostopna. Iz Trebuše se je do nje lahko le priplezalo čez navpične pečine, porasle z redkimi bori. Takoj sem opustil misel, ki me je prej obhajala, da bi namreč tu formiral konspirativno bolnico. Bila bi na preveč nedostopnem kraju. Če pa bi Italijani zvedeli zanjo, bi jo še preveč lahko dosegli iz Trnovskega gozda, odkoder je bil dostop dosti lažji.

Od tam ni imelo smisla pošiljati bolnikov v že organizirano sanitetno postajo št. 1 v Idrijo. Zato sem jih pustil kar tam. Dal sem jim nekaj zdravil in navodila, kako naj se zdravijo. Naročil sem jim, naj se po ozdravitvi priključijo najbližnji enoti. Do enote bodo lahko našli, saj so bili vsi domačini. Če pa bo kdo šel po svoji poti in se ne bo vrnil v partizane, ga bomo imeli za dezerterja. Takega čaka kazen, ki jo redko kdo »prenese«, sem še rekel. Kasneje sem zvedel, da so se po kakih štirinajstih dneh vsi iz »bolnice« razšli po enotah. Med njimi ni bilo omahljivca.

Z Jelkom in kurirjem smo se vrnili v brigado, ki se je med tem že premaknila dalje v Jelenov dol blizu Mrzlega loga. Tako je bilo v taborišče brigade nekaj ur hoda več kot prej. Kurir Vojko

Partizanski bolničar prevezuje ranjenega tovariša nekje na Šentviški planoti maja 1942; prvi z leve je Stanko Pervanje

naju je pripeljal, hodili smo le ponoči, do javke »Pri treh bratih«. V Trnovskem gozdu stoji še danes na tem mestu redka jelka, kjer iz enega debla že pri dnu rastejo tri debele jelke — »trije bratje«. Svoje vrhove so pognale visoko v nebo. Tu sva se pridružila kurirjem iz brigade in prispela v taborišče, ko je že vse spalo.

Tiste dni v prvi polovici aprila naša enota skoraj ni imela miru. Nenehoma smo se selili iz kraja v kraj, kar nas je vse močno izčrpalo. Malo hrane in še manj počitka mi je jemalo voljo do vsega. Komaj smo dobro prišli na mesto, kjer naj bi se brigada odpočila, že je naslednjo noč ali pa še podnevi krenila dalje. S takimi manevri smo se izogibali borbam, katerih izid bi bil za nas verjetno poguben. Sovražnik je takrat držal velike sile v teh krajih. Bil je pripravljen, da vsak hip udari proti nam, kakor hitro bi nas kje zasledil. Zato smo morali biti nadvse mobilni. Tako stanje je trajalo vse v drugo polovico aprila in še naprej.

Nekoč, ko je bila brigada blizu Mrzle Rupe, sem se dogovoril s štabom brigade, da obiščem konspirativno bolnico na Oblakovem vrhu, ki je imela oznako sanitetna postaja št. 2. Z Jelkom sva se odpravila v grapo pod Mrzlo Rupo. Pri starem mlinu je bila kurirska javka. Bilo je temno ko v rogu. Sedela sva v bližnjem grmovju in čakala, da se pojavita kurirja, ki sta vzdrževala zvezo z Oblakovim vrhom. Okoli desete ure zvečer sta se izvili iz teme dve postavi. Bila sta kurirja. Hudo se jima je mudilo. Z Jelkom sva ju poslušala in bila pripravljena takoj oditi. Ko sta povedala, kako se bo treba obnašati po poti in predvsem hitro hoditi skozi noč, je najprej eden, nato še drugi odšel iz mlina. Mislil sem, da sta šla opraviti potrebo, ker se nista poslovila. Z Jelkom sva čakala še naprej. Toda zaman, kurirjev ni bilo več. Odšla sta v gluho noč in naju pustila v mlinu.

Zaradi tega nesporazuma nisva šla v sanitetno postajo št. 2, ampak sva se vrnila v brigado. Kasneje me je pot zanesla na Oblakov vrh, vendar šele po razpadu Italije, ko sem na Rupi organiziral okrevališče št. 2 za potrebe rekonvalescentov in lahkih ranjencev centralne vojne bolnice.

Aprila 1943 je domačin iz Krnic Janez Magajna zgradil podzemni bunker v gmajni blizu hiše na Hribu. Vhod v skrivališče je bila majhna odprtina, zakamuflirana s smreko. Italijani so pogosto obiskali Krnice in okoliške hribe. Kmalu po ustanovitvi bolnice so baje celo zvedeli zanjo in jo iskali, vendar je niso odkrili. V bolnici se je zdravilo le nekaj ranjencev in je prenehala delovati že precej pred razpadom Italije. Po odhodu brigad na Tolminsko, pa tudi

kasneje so se enote bolj malo zadrževale na področju Oblakovega vrha in tako ni bilo novih ranjencev.

Tisto leto je bila velika noč konec aprila. Gregorčičeva brigada je bila še vedno v Trnovskem gozdu. Vreme se je medtem izboljšalo, postalo je topleje. V nižjih legah so se gozdovi obarvali s svežo, blede zeleno barvo mladega listja. Pomlad je že močno pritiskala tudi v višje lege, bliže k nam. Snežene zaplate, ki so še pred kratkim prekrivale severna pobočja, so tudi od tam izginile.

Trpeli smo vsakovrstno pomanjkanje. Kar je bilo Vipavcev med nami, so si želeli bliže k Vipavi. Tam nam ne bo manjkalo kruha, so govorili in nam s tem burili domišljijo, ki je ni bilo moč kar tako potolažiti. Ni čudno, da je v brigadi zavladovalo pravo navdušenje, ko se je zvedelo, da se bomo premaknili proti Vipavi.

Odpravili smo se na dolgo pot proti Benečiji. Iz gozdov ob izviru Idrije smo se umaknili prek Golakov in Kozjih sten v gozdove prav za Kucljem. Tam naj bi ostali kak dan, je bilo rečeno. Pihala je burja in kmalu razpihala redke meglice, ki so se še podile od severa. Kmalu je bilo ozračje čisto. Napravil se je lep dan.

V taborišču je vladalo dobro razpoloženje. Morda je na nas dobro vplivalo tudi to, da je bila velikonočna nedelja. Še spomnil se ne bi na to, toda še preden smo prišli na položaj, je štab brigade poslal v Vipavo patrolo, sestavljeno iz domačinov, ki so dobro poznali razmere v vaseh po dolini. Poleg novic so prinesli mlečnega kruha, pirhov in pršuta. Vsak izmed nas je dobil košček rumenega kruha pa eno trdo kuhano jajce in košček pršuta. Vsega je bilo malo, premalo za toliko ljudi. V brigadi, sestavljeni iz dveh bataljonov, nas je bilo blizu dvesto. Pozornost ljudi v dolini, da obdarijo svoje borce s skromnimi dobrotami, je še bolj dvignila praznično razpoloženje, ki nas je že tako zajelo zaradi bližine Vipave.

Nekdo mi je predlagal, naj si ogledamo Vipavo. Razgled s Kuclja je bil edinstven. Zaradi lepega vremena je bila vidljivost odlična. Stal sem na vrhu hriba, skrit za grmovjem, da me ne bi od daleč kdo opazil, in užival v prečudovitem razgledu. Globoko pod menoj je zelenela Vipavska dolina, nekje daleč čez Kras se je belila gladka površina Jadranskega morja. Lepa, zelo lepa pokrajina. Dejstvo, da jo moram gledati skrivoma, me ni mnogo motilo, kmalu bo prišel čas, ko bo tudi Kuclj svoboden in z njim vsa naša zemlja, kjer živijo naši ljudje. Ta čas ni bil več daleč, le še nekaj mesecev nas je ločilo od končnega razpada Italije. Do takrat pa je bilo potrebno še marsikaj prestati.

Popoldne na velikonočno nedeljo so kuharji skuhali za cel bataljon borno kosilo, ki me je vrnilo v vsakdanjost. Povsem sem se spet zavedel položaja, ko se je popoldne brigada razporedila v kolono in se odpravila dalje. Redko doživetje je trajalo le kratek čas. Nismo si še odpočili od naporene nočne hoje in že smo bili spet na maršu proti tolminskim hribom.

S Čavna smo krenili kmalu popoldne. Kolona se je vila skozi gozd proti severu. Morali smo hoditi kar se da neslišno, ker smo se bližali kasarni, ki so jo imeli tedaj Italijani še sredi Trnovskega gozda na Malih Laznah. Bilo je še dan, ko so predhodnice javile, da vidijo vojake, kako opravljajo razne dolžnosti. Po njihovem vedenju ni bilo opaziti, da bi nas začutili. Hodil sem na začetlju kolone. Blizu mene je bil partizan Tonček. Na glavi je imel poveznjen velik, 60-litrski kotel, v katerem so kuhali hrano za bataljon. Izpod velikega kotla se je videlo samo njegove kratke noge. Kotel je imel zavit v odejo, kar se mi je zdelo čudno. Vprašal sem ga: »Mar se bojiš, da se bo prehladil ali kaj, da si ga ovil z odejo?« »Molči, doktor,« mi pravi, »to je zaradi konspiracije«. Res, ko smo hodili skozi gozd, so veje tolkle po kotlu, da je odzvanjalo. Kotel je navadno nosil eden od kuharjev ali kdo od partizanov, ki je bil zaradi česa kaznovan. To pot pa je komandant bataljona odločil, naj ga nosi tisti, ki ga je postrgal. Tako je ta neprijetna naloga zadela Tončka.

Hodili smo počasi, vsakih nekaj korakov se je kolona ustavila. Nekdo je rekel, da se moramo srečati z Gradnikovo brigado. Zakaj, tega nihče takrat ni vedel. Le štab brigade je vedel, da je srečanje s VI. brigado potrebno, ker bosta obe brigadi skupaj nadaljevali pot proti Benečiji.

Ustavili smo se na Poldanovcu, da se brigada odpočije. Borci so tiho ležali na položajih v zaklonih cel dan, da bi se tako branili, če bi nas napadli Italijani. Nič se ni zgodilo. V mraku smo bili spet na poti prek Velikih Lazen proti hribom med Čepovansko dolino in Trebušo.

Proti jutru je pričelo rostiti. Počasi smo se pomikali v reber proti Grudnici in Velikemu vrhu na robu Banjške planote. Borci so zavzeli položaje in kuharji so v plitki globeli za robom kuhali kosilo. Vreme je bilo mrzlo, veter je razpihal deževne megle. Kazalo je, da se bo vreme popravilo.

Partizani so si še pripravljali zaklone, ko se je začelo. Pričakovati je bilo, da nas Italijani ne bodo pustili pri miru. Toda napad je bil vseeno nenaden. Boj je trajal vse do kasnega popoldneva.

Ležal sem med skalami ter poslušal streljanje in pripravljen čakal, da nudim pomoč ranjencem, če me bodo poklicali. Kljub hudemu ognju iz sovražne strani nihče od naših ni bil ranjen. Kasno popoldne je streljanje prenehalo, sovražnik se je umaknil.

Zvečer se je brigada premaknila čez Idrijo na Šentviško planoto in nato nadaljevala pot prek Knežkih Raven in dalje proti Benečiji. Z Jelkom nisva šla z brigado. S štabom brigade sem se dogovoril, da obiščem sanitetno postajo na Malih Vršah. Komandir bolnice Svarun, domačin iz Vrat, mi je že pred časom poslal pošto, naj se oglasim pri njem. Zanimalo me je, kako je organizirana bolnica, kje se nahaja, če je ustanovljena po navodilih, ki sem jih napisal pred časom, in podobno.

V to odločitev so me silile ramere, ki so zahtevale, da se čimprej ustanovijo konspirativne bolnice — sanitetne postaje. Po dosedanjih izkušnjah je bilo jasno, da je pričakovati težkih borb in s tem tudi več ranjencev. Naša brigada je na lastni koži izkusila odločnost sovražnika, da se z vsemi močmi upre razvoju partizanstva na Primorskem. Zasledoval nas je in napadal, kjerkoli smo se pojavili. Doslej nam je prizadejal že dosti izgub.

Naše enote so morale biti pripravljene za hiter manever, za kar pa so bili sposobni le zdravi borci. Vse onemogle in ranjene je bilo treba čimprej spraviti iz borbenih enot in jih zdraviti na primernem mestu. Nič več ni bilo mogoče puščati ranjencev po hišah, kot je bilo to še pozimi. V svojih očiščevalnih akcijah se je sovražnik usmerjal ravno na samotne kraje. Zažigal je kmetije in odganjal ljudi v internacijo. Za ranjence, skrite po takih kmetijah ni bilo več varno. Razen tega jim je bila nujno potrebna strokovna pomoč. Tako bi hitreje ozdraveli in se vračali v svoje enote. Bilo je tudi nevarno, da se ranjenci na samotnih kmetijah ne porazgube, ali da se iz teh ali onih razlogov ne vrnejo več v enoto.

Sanitetna služba se je morala v vsem prilagoditi načinu bojevanja partizanskih enot. Partizanska saniteta ni mogla niti pomisliti na ustrežnejše pogoje za zdravljenje ranjencev po načelih sodobne medicine. Varnost in relativen mir sta bila najvažnejše, kar se je moglo nuditi ranjenemu partizanu. V takih razmerah je skromna medicinska pomoč mnogo pomenila. Partizani so vedeli, da ranjenih ne bomo zapustili, ampak jih bomo negovali in oskrbovali, kolikor bomo v težkih razmerah mogli.

V brigadi, ki sem jo zapuščal, je bila sanitetna služba že kar dobro organizirana. Vsak bataljon je imel svojega bataljonskega bolničarja, v četah pa sta bila po eden ali dva četna bolničarja. Ve-

činoma so bili iz vrst partizanov, ki so opravili kratek bolničarski tečaj.

Svoje naloge so tako četni kot bataljonski bolničarji kar dobro opravljali. Skrbeli so za snago v četi ali bataljonu in za osebno higieno borcev. Kljub temu pa so bili še vedno zelo ušivi in garjavi; imeli so veliko gnojnih kožnih bolezni, posebno pa ožuljenih nog, saj so bili borci skoraj nenehno na nogah. Marsikaterega borca sem moral poslati v sanitetno postajo, ker so se mu žulji na nogah zagnojili, da skoraj ni mogel več hoditi.

Lahke ranjence, ki so bili gibljivi in jim ni bila potrebna kakšna posebna pomoč, so obdržali kar v četi. Skrbeli so za njihovo prehrano, za ležišče in drugo. Težke ranjence in bolnike so predajali bataljonskim bolničarjem, ki so jih nato evakuirali v najbližjo konspirativno bolnico.

Naloge četnih bolničarjev niso bile lahke. Medtem ko so borci počivali po napornem maršu in borbi, so morali bolničarji najprej poskrbeti za svoje ranjence in bolnike. Nekoliko jim je bilo delo olajšano s tem, da jim ni bilo treba v patrolo in na stražo, česar pa jim komanda često iz objektivnih vzrokov ni mogla priznati. Podobne naloge so imeli tudi bataljonski bolničarji.

Tako je bilo stanje zdravstvene službe v Gregorčičevi brigadi, ko sem se zadnje dni aprila ločil od nje. Nič nisem vedel, kakšno je v tem pogledu stanje v Gradnikovi brigadi. Vedel sem o njej le to, da je nekje na Tolminskem in da je bila napadena na planini Golobar nekje za Krnom. Govorili so, da je takrat padlo dosti partizanov in da so jih fašisti mrtve vlačili skozi vasi. Črtu, ki sem ga poznal še iz Loške doline, so baje odrezali glavo, jo nasadili na bajonet in jo razkazovali po dolini, da bi tako čimbolj preplašili ljudi.

Neprestana sovražnikova ofenziva na naše enote, ki je trajala že od zgodnje spomladi, je terjala že dosti žrtev, mnogo je bilo tudi ranjenih. Zaradi izrednih naporov se je tudi število bolnikov zaradi izčrpanosti zelo povečalo. Odpravil sem se, da ugotovim, kako je s sanitetnimi postajami in da predvsem težjim ranjencem nudim zdravniško pomoč.

Kasno zvečer se je brigada spustila v dolino in proti šentviški planoti. Z Jelkom sva ostala sama. Namenjena sva bila v sanitetno postajo št. 3, ki je bila nekje v strmini hriba okoli Malih Vrš. Čakala sva na kurirje, da nas popeljejo do javke, saj so samo oni vedeli, kako se pride do nje.

Sovražnik je že pred več urami odšel in počutila sva se varno. Napotila sva se do bližnje hiše v ozki dolini pod Velikim vrhom. Ljudje so bili še preplašeni od popoldanske borbe, ki jo je bila naša brigada z Lahi prav blizu hiše. Niso se naju upali spustiti v hišo.

Zunaj je bilo mrzlo in tanka ledena skorja je pokrivala od dežja razmočeno zemljo. Kurirska javka je bila prav blizu hiše. Ni nama preostalo drugega, kot da prezebava in čakava na kurirja ali pa se skrivaj spraviva v hlev na toplo. Izbrala sva drugo. V hlevu je bilo temno, da niti opazil nisem, da sem legel prav na kup gnoja, ki je bil v kotu. Močan smrad in čudno, premehko ležišče me je spravilo pokonci, da sem si poiskal primernejši prostor. Te nerodnosti sem se še dolgo spominjal, saj sem še lep čas smrdel po hlevskem gnoju, čeprav sem bil vedno zunaj na svežem zraku.

Proti jutru, bilo je 1. maja, sta prišla po nas kurirja in še tisti dan smo prišli do bolnice. Pravzaprav smo se najprej ustavili pri Cirilu Kogoju na Robu, kjer je bila javka za bolnico. Od tam naju je odpeljal v bolnico nekdo od osebja, ki je bila takrat v »Lukčevih robeh«¹ nad Skopico. Ranjenci so ležali v gostem grmovju na listju in suhi travi, ki so si jo nabrali v bližini. Nekateri so imeli šotorska krila, drugi so si napravili streho kar iz vej. V bolnici je bilo kakih 8 bolnikov in ranjencev. Zanje sta skrbela Svarun iz Grudnice in Medved (Polde Mrak iz Vrat) ter verjetno še kdo, čigar imena se ne spominjam več.

Osebjje in nekateri ranjenci ob odkritju spomenika na »Visokem vrhu« pri Idriji, kjer je bila sanitetna postaja št. 1 od marca do sredine novembra 1943. Od leve stojijo: Ludvik Majnik, Feliks Kosmač-Klemen, komandir sanitetne postaje, Franc Oblak-Drejče; sedijo: Franc Rot-Žagar, Franc Benčina-Lado, za njim Marjan Poljanšek, dr. Aleksander Gala-Peter in Viktor Tratnik

Domačija Feliksa Kosmača-Klemena blizu Idrije. Nedaleč od hiše je bila za »Gladkimi skalami« in na »Visokem vrhu« sanitetna postaja št. 1, ki jo je vodil Klemen

Bolnica, sanitetna postaja št. 3, je bila na zelo romantičnem, težko dostopnem mestu. Na prostor tik pod vrhom strmega pobočja, ki se dviga v kotu nad sotočjem Idrijce in Trebuše, je bi dostop možen le z ene strani, tj. od Malih Vrš. Ni čudno, da so se tja zatekli že ranjenci iz prvih partizanskih borb na tem področju. Včasih so se preselili, vendar ne daleč, morda za nekaj sto metrov na vrh »Črč«, od tam spet nad Skopico pod Košutnikom, pa v »Učjo jamo« na Vršah, kjer je bolnica dočakala razpad Italije. Zadostovala je izvidnica, postavljena na primerno skrit rob, pa jih sovražnik ni mogel presenetiti. Italijani so ob velikih očiščevalnih akcijah natančno pregledali tudi te kraje, vendar jim ni uspelo odkriti najmanjše sledi za bolnico. Malo pred razpadom Italije, ko sem bolnico drugič obiskal, so mi pravili, da so italijanski vojaki s trebuške strani večkrat patrolirali po vrhu hriba nasproti Skopice. Nekoč so prišli prav blizu bolnice, vendar je niso našli. Rešila jo je skrbna konspiracija. Komandir bolnice je vedno odhajal prvi in se poslednji vračal v bolnico, pri tem je skrbel, da ni nihče zapustil kakšne sledi, ki bi lahko pripeljala sovražnika v postojanko.

V maju, kmalu po mojem odhodu iz postojanke, je bolnica preživljala morda najbolj kritičen čas. Patrola kakih 27 vojakov je že navsezgodaj prišla na Rob z namenom, da gre proti Skopici, kjer je bila bolnica. Prišli so tako iznenada, da so kurirji, ki so imeli tu javko, še bežali iz hiše, ko so Italijani že trkali na vrata. Nekdo od Kogojevih iz hiše na Robu je Italijane pregovoril, da so šli namesto na Male Vrše proti Velikim Vršam. Vedeli smo namreč, da tam ni partizanov. Kljub temu je bila Cirilova žena Marija v skrbeh, da Lahov le ne bo zaneslo po vrhu hriba še na Male Vrše. Nataknila je ovci okoli vratu vrv, kot da jo pelje na pašo ali k ovnu, in odhitela na Male Vrše obvestiti partizane, naj se umaknejo v skalovje.

Spočetka so se v bolnici zdravili ranjenci in bolniki, kasneje smo pošiljali sem le telesno in duševno izčrpane: vojne psihonevrotike.

Medved, komandir bolnice, bivši rudar iz belgijskih rudnikov, kjer si je nakopal težko naduho (silikoza), je bil zelo hladnokrven in duhovit možakar, star nekaj čez 40 let. Prav zaradi naduhe ni bil sposoben za izredne napore neprestanih maršev v partizanski enoti. Bil pa je kot nalašč za voditelja postaje, kjer so se zdravili telesno in predvsem duševno izčrpani partizani. S svojo besedo in ponašanjem je zelo pomirjevalno deloval na svoje nemirne ter od naporov in borb trajno preplašene varovance.

Nekoč mi je pripovedoval zgodbo, ki je sicer smešna, je pa tudi dokaz, do kolike duševne izčrpanosti so borce privedli izredni fizični in psihični napor. Neke julijske noči se je vračal s takim bolnikom iz doline. Oba sta bila oprtana s košem, polnim hrane. Ozračje je bilo mirno, spokojno. Sovražnikove bližine tiste dni ni bilo čutiti. Nebo je bilo pokrito z redkimi oblaki.

Nenadoma se je izza oblakov prikazal mesec in razlil svojo srebrno svetlobo po strmem, z grmovjem poraslem pobočju nad Vrati proti Malim Vršam. Ko je obenem še zapihal blag vetrič in je završalo v vrhovih grmovja in redkih dreves, je zaslišal za seboj močan šum. Hitro se je ozrl in videl le še koš, ki se je kotalil po strmem pobočju. Spremljevalca — bolnika ni bilo nikjer več. Čakal je, pritajeno požvižgal, da bi priklical preplašenca, toda o njem ni bilo več ne duha ne sluha.

Šele drugi dan ponoči se je ta vrnil in povedal, kaj vse je doživel. Pravil je, da je nekaj zaškripalo in da je v tistem trenutku videl neke sence, ki so se premikale od grma do grma. To ga je v trenutku tako zmedlo, da se je pognal v beg in se zavedel šele, ko se je pričelo daniti. Ko se je prepričal, da ga nihče ne zasleduje, se je malo pomiril, vendar se podnevi ni mogel več vrniti v taborišče. Cel dan je lačen in žejen preležal v gostem grmovju, oprezoval v okolico in šele zvečer se je mogel vrniti v postojanko.

Medved je vso stvar trezno analiziral in je prišel do zaključka, da je verjetno zaškripal koš na njegovem hrbtu, ko je nerodno stopil. Sence, ki jih je določeno videl preplašeni, pa so bile sence grmovja in dreves, ki so se umikale pred mesečevo svetlobo, ki so jo preganjale hitre meglice. Njegovo predstavo o strahovih je prav gotovo dopolnil še vetrič, ki je v medli lunini svetlobi premikal vejevje grmovja in dreves, kar je napravilo še pošastnejši vtis. Medved in drugi so se temu dogodku sladko smejali.

Medved je znal pravilno ravnati s svojimi varovanci. Nekako instinktivno je slutil, da jih mora iztrgati iz mračnih misli. Saj so neprestano govorili o svojih doživljajih iz borbe. Omislil si je delovanje. Delali so majhne košare, izrezovali kuhalnice, lesene žlice in podobno. Materiala za delo je bilo dovolj, saj si samo stegnil roko, pa si odrezal bukovo, nagnojevo ali leskovo vejo. Svoje proizvode so poklanjali terencem, ki so jih bili zelo veseli.

V bolnici se nisem dolgo zadržal, mogoče tri ali štiri dni. Kurirji so mi prinesli sporočilo, naj se oglasim na oblastnem komiteju za Slovensko primorje, ki je bil takrat v bunkerju nekje pod Velikim Vrhom v strmini nad Idrijo. Z Jelkom sva se odpravila na pot, ki

Stanko Pervanje na straži pred bolnico, sanitetno postajo št. 4, na Šentviški planoti poleti 1943

sem jo sedaj že dobro poznal, saj sem tam hodil že tretjič. Zgodaj zjutraj sva bila na javki. Od nekod se je pojavil Polde, kurir, ki je vzdrževal zvezo z oblastnim komitejem.

Nismo se spuščali dolgo po strmini, pa smo prišli do oblastnega komiteja, ki je takrat živel in delal v tesnem, podzemnem skri-vališču.

Tovariši iz oblastnega komiteja dr. Bebler in drugi so imeli dosti dela. Zato se nismo kaj več pogovarjali. Objasnili so mi položaj, v katerem smo se nahajali: potem smo govorili o tem in onem iz partizanskega življenja; seveda tudi o mojem dosedanjem delu v Loški dolini in posebno na Primorskem. Bil sem zadovoljen, ko sem spoznal, da se zanimajo za moje delo. Videl sem, da živijo v težkih razmerah, kot smo takrat želeli tudi mi. Tudi njih so teple partizanske nadloge, pa naj bodo to prehrana, stanovanje, osebna higiena in podobno.

Že drugi dan sva se Jelko in jaz odpravila s kurirjem naprej za brigado, ki je krenila čez Šentviško planoto in Bačo v Knežke Ravne. Bila je nedelja in lep sončen dan. Kurir, domačin iz Slapa ob Idrijci, je bil mnenja, da je situacija povsem čista. Daleč naokoli ni bilo sovražnika. V varstvu grmovja bi se lahko mirno spustili proti dolini vse do Idrijce. V hiši, ki je stala ob vodi, je bil kurir doma, zato nam bi tam lahko postregli s kosilom in nato bi zvečer nadaljevali pot čez bližnji most na drugo stran proti šentviški planoti.

Vendar ni bilo tako. Previdno smo se spuščali po strmini. Na lepem smo skoraj vsi trije hkrati zagledali italijanskega vojaka, ki se je ravno pokazal izza grmovja kakih sto metrov levo od nas. Gledali smo nekaj hipov in ugibali, od kod se je vzel. Previdno smo se umaknili bolj v desno in nadaljevali pot proti hiši v dolini.

Nad hišo smo se poskrili v košato grmovje. Kurir je dal onim v hiši dogovorjeni znak, da je v bližini in da naj prinesejo kosilo. Ni trajalo dolgo, že se je majhna deklica vzpenjala v hrib s košem v rokah. Ležali smo za grmovjem na toplem soncu in uživali ob dobri mineštri.

Tedaj se je izza vogala zagnal v strmino pes. Tekel je po kamen, ki ga je nekdo vrgel ravno v smeri proti nam. Zgrabil ga je in ga odnesel gospodarju. Šele tedaj sem opazil, da sta se za psom prikazala dva karabinjerja. Ustavila sta se natanko pod nami, slabih 100 m daleč. Gledala sta v strmino in metala kamenje zdaj eden zdaj drugi. Pes je veselo tekal po kamen in jima ga nosil. Karabinjerja sta bila ves čas obrnjena proti grmu, kjer smo tičali, tako da že nismo vedeli, ali sta nas opazila ali ne.

Na srečo nas nista videla. Počasi sta odšla za hišo in se izgubila. Izkoristili smo trenutek in se jeli urno vzpenjati nazaj v hrib. Z Jelkom sva prišla že do ceste in jo mahnila kar po njej proti Vratom, da se nekje na primernem mestu potegneva v gosto grmovje nad cesto. To sva storila ravno v zadnjem trenutku. Bila sva 15 do 20 m nad cesto. Zastopla sva se spustila na tla, da si odpočijeva.

Tedaj se izza ovinka prikaže najprej dolga puška z nasajenim bajonetom in nato italijanski vojak v srajci z zavihanimi rokavi in s čelado na glavi. Napravi še nekaj korakov, nato se ustavi in zre v strmino nad seboj v smer, kjer sva bila midva. Obnemela sva in čakala, kaj bo. Vojak sede na obcestni kamen in še vedno nepremično gleda v strmino ter naenkrat zakriči: »Viglacchi venite giu!« Že sem bil prepričan, da naju je opazil. Vendar sva ostala nepremična. Le vsak za svojo bombo sva zgrabila in čakala, kaj bo. Toda to je bil le trik, kot se je pokazalo že v naslednjem trenutku. Zaokrožil je nekajkrat z levico, kot da nekoga kliče k sebi. In res, čez nekaj hipov je zaropotala pod nama cela kolona. Bilo je dvesto vojakov, do zob oboroženih in z mulami, natovorjenimi z minometalci in težkimi strojnicami. Mimo naju so šli naveličani vojaki, kar sva sklepala iz tega, da se niso zanimali za okolico. Opazovala sva jih z olajšanjem.

Kasneje smo zvedeli, da so prišli ta dan na Grudnico; verjetno so še vedno iskali brigado, ki je pa že lep čas ni bilo več tu.

Kasneje sva tudi zvedela, kdo je bil tisti »vojak«, ki smo ga zjutraj samega srečali nekje pod Grudnico. Bil je kurir Stanko, doma z Grudnice. Z bratom Julijem sta vzdrževala zvezo z oblastnim komitejem. Do takrat ga še nisem poznal in ker je bil oblečen v italijansko uniformo, smo ga zamenjali za sovražnega vojaka.

Zvečer sva z Jelkom nadaljevala pot. Kurir naju je peljal čez most na Idrijci, kot da ni bilo nič. Rekel je, da je zdaj še bolj varno, ko so bili Lahi tu. Prepričali so se, da partizanov ni več v okolici, zato bomo tudi mi varneje hodili.

Vso pot do kurirske karavle na šentviški planoti naju je močil dež. Bil je že dan, ko smo prišli v karavlo, ki je bila tik nad kasarno v Kneži. Vsa mokra sva se spravila pod improviziran šotor in legla k počitku brez spanja. Tiščala sva se drug drugega, da bi pregnala mraz in mokroto, da se je kar kadilo od naju. »Kako morete živeti tako blizu kasarne?« sem vprašal enega od kurirjev: »Mar se nič ne bojite?« »Tu smo še najbolj varni,« mi je zatrjeval. Bili so že na mnogih mestih, pa so se morali umakniti iz tega ali onega

razloga. »Tu pa nas ne bodo iskali.« Razločno je bilo slišati ropotanje in druge glasove iz kasarne.

Od kurirjev sem izvedel, da je tudi na Šentviški planoti pripravljena konspirativna bolnica, sanitetna postaja št. 4. Nahajala se je blizu Pečin v Žlebih, v strmini nad desnim bregom Idrijce. V njej je bilo prostora za kakih 15 ranjencev. Doslej je še niso uporabili, ker Šentviško planoto zelo pogosto kontrolirajo Lahi. Nekaj ranjenih partizanov so odnesli v varnejšo sanitetno postajo št. 5, ki je bila pod Liscem v globoki grapi pod Nemškim Rutom.

V začetku julija, ko sem se vračal skozi te kraje, je bila ustanovljena druga postojanka za to področje. Vodil jo je Nace (Ignac Prvanja), takratni referent sanitete v VI. brigadi Ivana Gradnika. Nahajala se je pod previsnimi skalami blizu Praprotnega brda, na kraju, imenovanem »Pod krogom«. Takrat se je zdravilo v njej 8 bolnikov in 1 ranjenec. V začetku avgusta so jo ukinili.

Ker v bolnici ni bilo ranjencev in tudi ni bilo preveč varno hoditi po Šentviški planoti, sem se ob prvi priložnosti pridružil kurirjem, ki so šli proti Knežkim Ravnam.

Še vedno je padal dež, ko smo se z Jelkom in kurirjem še isti večer spuščali proti Kneži. Tu je bilo treba prečkati progo, vodo Bačo in cesto.

Bilo je že jutro, ko smo prispeli do karavle. Kurirjev ni bilo nikjer. Šele čez čas se je pojavil eden, ki je prišel v karavlo zaradi zveze. Povedal je, da je bila prejšnji dan v Prodih borba med alpini in Gregorčičevo brigado in da je bil pri tem ranjen Iztok (Ivan Turšič), komisar brigade. Za ta dan pričakujejo ponoven napad s še večjimi silami. Italijani bodo skušali obkoliti brigado. Zato se je karavla začasno premaknila na drugo stran grape v strmino pod Vogel. Šele zvečer me bodo lahko odpeljali na javko za bolnico, sanitetno postajo št. 5, ki ni bila daleč od tam.

Spet smo se vzpenjali po skoraj navpičnem pečevju, poraslem z grmovjem in nizkim, krivenčastim drevjem. Bolj plezali smo, kot hodili. Ko smo bili dovolj visoko, smo se spravili v gosto grmovje in zajahali vsak svoje deblo, ki so kot kljuke rasla iz strmine. Noge so mi bingljale v praznoto, s hrbtom sem se naslonil na strmino, poraslo z gostim vresjem. Končno malo počitka! Še od Vrš sem se nisem pošteno naspal. Zato me je premagal spanec za kako uro. Okoli osme zjutraj je bilo opaziti pod nami kolono in slišati streljanje. Ostali smo na mestu, dokler se sovražnik ni izgubil v strmini proti Kobilji glavi.

Šele kasno popoldne, ko je sovražnik odšel, so se nam razvezali jeziki in pričeli smo se meniti to in ono. Močnik, ki je prišel z Gorenjske, je pravil, kako naporna je pot prek teh hribov proti Gorenjski in da je na Gorenjskem hudo za partizane. Nemci so dosti bolj načrtni od Italijanov. Stalno preiskujejo gozdove in samotne kmetije. Represalije nad nedolžnimi ljudmi so strahotne.

Zvečer naju je kurir odpeljal na javko, kjer sem spoznal bolničarja Karla (Karel Čufar) in še starejšega tovariša, ki je skrbel za hrano in varnost v bolnici. Odšli smo najprej v Lisec, kjer je bil eden od obeh doma. Kljub hajki, ki je bila tod okoli skoraj vsak dan, so nas lepo in brez strahu sprejeli. Nahranili so naju z mlekom in žganci. Bili so zadovoljni, da Italijani v teh dneh niso vasi požgali. Kdo ve, iz kakšnih razlogov so prizanesli vasi, čeprav je bila prav blizu prizorišča boja.

Domači niso še videli partizanskega zdravnika, zato so si želeli ogledati me. Otroci so se stiskali ob mrzli peči in me gledali z velikimi očmi in napol odprtimi usti. Starejši so želeli vedeti čim več o borbi drugod po Sloveniji. Dolgo v noč smo se ob ognju na skromnem ognjišču pogovarjali, kako je sedaj in kako bo po vojni, ko bomo svobodni. V teh skromnih ljudeh sem čutil nek nezadržen ponos, ki jih je vse izpolnjeval, ker so čutili, da gre to pot zares tudi za njihovo svobodo. Vsak je po svojih močeh želel kaj doprinesti.

Zgodaj zjutraj, še pred dnem, smo po kozjih stezah prispeli v bolnico, sanitetno postajo št. 5. Bila je to improvizirana lesena, iz močnih letev zbita nadstrešnica, pokrita s slamo. Tik skupnega ležišča iz vej in slame, na katerem je ležalo kakih 10 ranjencev in bolnikov, kjer je bilo prostora za vsaj 15 pacientov, je tekel bister plinski potok. Malo niže je voda padala v slapu kaka dva ali tri metre globoko. Grapa je bila zaraščena z gostim grmovjem, da je sonce le za kratek čas prodrlo do vode. Ležišča, kjer so ležali ranjenci, so bila vedno v senci. Bil je začetek maja in природа je že bujno ozelenela. V postojanki pod Leskovcem je bilo varno, kajti dobrega dohoda v grapo ni bilo, oziroma je bil izredno težaven, pa še to samo z ene strani. Zaradi možnosti umika je kasneje Karel premestil bolnico više v strmino hriba na kraj, imenovan »Pod orehi«, kjer je bila potem vse do konca avgusta. Prve ranjence je sprejel Karel v začetku aprila. Vse do razpada Italije je bilo v bolnici stalno 10—15 pacientov.

Ko sem bolnico obiskal, sta se v njej zdravila tudi Iztok (Ivan Turšič) in Taras (Cvetko Martelanc), ki sta bila ranjena prejšnji dan ob napadu na Gregorčičevo brigado. Prvi je bil ranjen v nogo,

Blizu Lisca v Knežni grapi je bila pod previsno skalo bolnica, sanitetna postaja št. 5, od maja do razpada Italije

ko ga je oplazil strel skozi podplat, drugi. Taras je bil teže ranjen, dobil je strel skozi peto. V postojanki je seveda vladal popoln mir in tišina. Ranjenci, ki so se lahko gibal, so posedali po skalah in slečeni do pasu željno lovili redke sončne žarke. Drugi so ležali na svojih ležiščih in se šepetaje kaj pogovarjali. Razpoloženje v bolnici je bilo dobro, za to je poskrbel Iztok, ki je bil vedno poln raznih domislic. Tako nama je čas, ki sva ga z Jelkom prebila v bolnici, kar hitro minil.

Bolničar Karel in njegov pomočnik sta se zavedala velike odgovornosti, zato sta si močno prizadevala, da je bilo vse v redu. Karel mi je pravil, kako so ga pred časom poklicali na Šentviško planoto. Kurirji so mu javili, da je na planoti ranjenec, ki ga ne morejo spraviti v bližnjo sanitetno postajo št. 4, ker se bojijo, da je izdana. Radi bi ga spravili v njegovo postojanko »Pod Leskovcem«.

Odpravil se je na nevarno pot proti Šentviški planoti in našel ranjenca, ki je bil negibljiv. Kako ga bo spravil po kozjih stezah v Baško grapo in nato prek Kobilje glave v še bolj strmo grapo pod Lisec? Izogibati se je moral znanih stez. Kako bo po takih poteh nosil težkega ranjenca? Vajen težkega koša, brez katerega si ni mogoče zamisliti življenja v strmih tolminskih hribih, si je Karel oprtal na hrbet ranjenca, privezanega na stol. Sam ga je nosil vso pot. Znoj mu je curkoma lil s čela. Ure in ure je trajalo, preden ga je po dveh dneh v varstvu noči prinesel v bolnico.

Eden od ranjencev je bil ranjen v glavo. Krogla mu je prebila obraz pod levim očesom in obtičala v glavi. Bil je brez zavesti, iz rane se je cedil gnoj. Kaj takega še nihče ni videl. Nekdo je izrazil misel, da mora biti to kakšna posebna bolezen, ki je gotovo nalezljiva in zaradi tega nevarna tudi za druge ranjence. Težki ranjenec je bil v bolnici že nekaj dni. Stanje se mu ni nič izboljšalo, nasprotno, iz dneva v dan je bilo verjetneje, da ne bo prenesel. Zelenkasta tekočina, pomešana s sokrvcio, je tekla iz nosa in rane. Dušilo ga je, da je glasno pokašljeval. Očividno se je zelo mučil, saj je le z velikim naporom dihal. Nekdo je menil, da je nevarno, da okuži še druge ranjence ali pa jih izda s svojim kašljem. Kaj če jih napadejo Italijani, kdo ga bo rešil? Vendar je skorajšnja smrt ranjenca pomagala rešiti vse take skrbi. Pokopali so ga blizu potoka, nedaleč od bolnice pod Liscem.

V tej postojanki so se zdravili ranjenci in bolniki iz Baške grape in Knežkih Raven, sem pa so poslali tudi nekaj ranjencev iz Šentviške planote. Življenje v bolnici je bilo seveda skromno. Kuhali so tri obroke na dan. Zjutraj je bilo navadno mleko s kruhom ali

žganci, opoldne mineštra ali mesna juha s krompirjem, zvečer golaž ali zelenjava s krompirjem. Težki ranjenci in bolniki so dobivali še po nekaj orehov ali nekaj hrušk. Proti hrani v bolnicah v Loški dolini je bila tukaj hrana v vsakem pogledu odlična.

Po treh dnevih, ko sem pregledal in prevezal vse ranjence, dal Karlu navodila, kako se sterilno prevezuje ranjence, zdravi bolnike od prehlada, griže in gnojnih prisadnih pik po koži, sva se z Jelkom odpravila naprej na pot v sosedno postajo št. 6. Bila je v kanionu Tolminke pod Čadrgom.

Nad Ravnami za Kobiljo glavo sva naletela na alpine, ki so prav ta dan spet obiskali severno stran hriba. Na srečo je kurir, ki naju je vodil, odkril svežo sled v visoki travi na robu gozda pod planino. Pomladanska trava je bila močno shojena, kar je lahko storilo le dosti nog. Po sledovih sodeč, so morali hoditi tod prav pred kratkim. Če pa bi hodila brigada, bi to gotovo zvedeli že prej od terencev.

Ni nam ostalo drugega, kot da se do mraka potuhnemo v gosto grmovje in kasneje nadaljujemo pot. Storili smo prav, kajti kmalu je bilo čutiti nad nami streljanje in kričanje vojakov.

Ta dan smo namreč odšli s kurirji že popoldne z njihove javke, da bi še do večera prišli nad Lom in se nato spustili po strmini proti Tolminki. Razen naju z Jelkom sta bila še dva kurirja. Eden naj bi naju peljal v bolnico ob Tolminki, drugi pa nadaljeval pot na karavlo na Mrzlem vrhu.

Kasno zvečer smo prispeli na sedlo nad Lomom, kjer smo se ločili in kot že tolikokrat drug drugemu zaželeli »Smrt fašizmu!« Pod nami v temi je ležala ozka in strma dolina s koritom Tolminke. V to temo smo se spuščali, prešli viseči most in se znašli v Zadlazu v hiši, kjer je bila javka za bolnico. Komandir bolnice Janez, domačin iz te vasi, kasnejši komandant prve Primorske linije (kurirske zveze), naju je nato odpeljal v sanitetno postajo št. 6.

Bolnica je bila kakšno uro hoda nad Zadlazom v smeri proti Tolminki. Dohod v postojanko je bil prek podrtega drevesa, ki je viselo kakih osem metrov čez previsno skalo tik nad strugo Tolminke. Pod to skalo je bil velik prostor, kakih 10 m dolg in primerno širok, dovolj, da je Janez postavil že konec maja lesene pograde in jih z deskami in vejami za silo zaščitil pred debelimi kapljami vode, ki je počasi curljala od stropa. Na improviziranih ležiščih je bilo prostora za kakih 10—12 bolnikov in lažjih ranjencev. Zaradi težkega in nevarnega dohoda Janez ni sprejemal težkih ranjencev, ampak jih je pošiljal h Karlu na sanitetno postajo št. 5 ali pa v bolnico

pod Krn. Jasno je, da je bilo mesto, kjer se je bolnica nahajala, zelo skrito, baje je zanj vedel le stari očanec, ki je živel nekoliko više v bajti in ki je kot pastir preživel celo svoje življenje ob Tolminki in po planinah okoli Bogatina. Poznal je vsak kamen, vsako duplino, vsako značilno drevo ali grm. Tu v tej bolnici so se zdravili partizani od ustanovitve bolnice v začetku maja vse do razpada Italije.

Kot sem kasneje izvedel, so Italijani prvič odkrili bolnico čisto po naključju. V začetku junija, kmalu po mojem odhodu naprej v bolnico pod Krnom, so Italijani izvedeli, da se nekje ob Tolminki nahaja partizanska tehnika. V resnici je bila daleč od bolnice. Za nevarnost so v bolnici izvedeli zadnji trenutek po hrupu, ki so ga delali vojaki, ko so se niže doli prebijali skozi kanjon Tolminke. Posrečilo se jim je umakniti se pred sovražnikom tako rekoč pred nosom.

Umaknili so se v gosto grmovje nad izvirom Tolminke v strmino pod Rdečim robom. Tam so potlej živeli v miru vse do zadnjega julija. Takrat, kot se je dobro spominjal komandir Janez, so jih spet napadli. Prejšnji dan je bila namreč na Krnu borba partizanov s fašisti. Naslednji dan so vojaki preiskovali teren okoli prizorišča boja, da bi partizane znova napadli. Tako se je bolnica naenkrat znašla v obroču. Toda tudi to pot ni bilo vse izgubljeno. Sovražnik jih je opazil, vendar za njimi ni rinil. Zadovoljil se je s tem, da je streljal po njih. Janez, ki je bil zelo hladnokrven, miren človek, ki je dobro poznal teren in možnosti umika, je s spretnim manevriranjem in uporabljanjem naravnih zaklonov srečno izpeljal vse ranjence iz obroča in jih tako rešil. Nikogar niso ujeli niti ni bil nihče izmed njih ranjen. Tudi to pot so Italijani odkrili bolnico po naključju.

Ko sem prispel v bolnico, je bilo v njej nekaj ranjencev in več bolnikov. Janez je dobro skrbel zanje. Hrane jim ni primanjkovalo. Le kadar se je vojaški položaj poslabšal in se ni moglo do hiš, je bilo s hrano teže. Takrat so lovili različne zlate tolminske postrvi, ki jih je bila Tolminka polna. Plaha planinska reka, široka na tistem mestu le kak meter, je vrezala v živo skalo kakih 5 m globoko korito. Voda je bila tako bistra, da se je videl pesek na dnu, v njej pa je bilo polno postrvi. Tudi sam sem lovil ribe na trnke iz buck, ki smo si jih sami naredili. Ulov je bil navadno dober, posebno če je bilo vreme oblačno. Ko smo jih naložili dovolj za vse, smo jih skuhali in pojedli. Večini niso šle bogve kako v slast. Preveč enostavno so bile pripravljene.

Izkoristil sem čas v bolnici tudi tako, da sem za vse prisotne, zdrave in bolne, priredil bolničarski tečaj, ki je trajal kake tri dni. Ker smo imeli dovolj časa, sem jim nekaj ur na dan govoril o dolžnostih četnih bolničarjev in jim pokazal, kako se previjajo posamezni deli telesa.

Nekega dne sva odšla z Janezom do očanca, ki je sam prebival v bajti ne daleč od bolnice. Takrat mu je bilo že blizu 80 let ali celo več. Razgovor z njim je bil zanimiv. Vprašal me je, če poznam dr. Tumo, katerega da on dobro pozna, ker ga je večkrat obiskal in se zanimal pri njem za slovenske izraze, ki jih poznajo samo v alpskem svetu. Z velikim spoštovanjem je govoril o svojem učenem znancu in pri tem ni skrival ponosa.

Ob večerih smo sedeli v bolnici v temi in se pogovarjali o tem in onem. Luči ni bilo mogoče uporabljati, tudi ni nihče čutil potrebe po njej. Vstajali smo z dnem in če nismo šli na pot, smo šli tudi spat z dnem. Navadno smo zaspali šele kasno ponoči, saj so ranjenci nestrpno čakali, da se tisti, ki so šli po hrano in na javko, vrnejo z novicami. Kadar je kdo odhajal, so se tovariši poslavljali od njega z željami, da se gotovo vidijo po končani vojni. Dogovorili so se tudi za kraj in celo čas, kje se bodo našli, ko bo svoboda, prav tako, kot smo delali to že mi v Loški dolini. Trle so nas iste težave, pa smo se zato tudi enako obnašali.

Teh nekaj noči, ki sem jih preživel ob Tolminki, je bilo nepozabnih, enkratnih. Bil je maj. Življenje ob vodi, v gostem zelenju, med skalovjem, ki je s svojimi brezštevilnimi skrivališči nudilo varno zavetje raznim nočnim živalim, pticam in drugim, je prekipevalo od bujnosti. Ko je padel mrak, je vsa priroda mahoma oživila. Brez števila kresnic se je vsulo bogve od kod, da je vse žarelo od hladne, neslišne svetlobe. Vmes se je poganjalo mnoštvo netopirjev in čuki so s svojimi globokimi, kratkimi in otožnimi klici vabili svoje neveste. Oponašali smo jih in marsikaterega speljali na led, da se ti je prav približal. Šele ko je opazil prevaro, se je z glasnim prhutanjem umaknil, da kje drugje poizkusi srečo.

Idilično doživetje v bolnici ob Tolminki je imelo še večjo vrednost v tistih sivih dneh krute vsakdanjosti, ko nisi nikoli vedel, kaj te doleti že naslednji dan, da celo že naslednji trenutek. Vplivalo je na človeka, da je lažje prenašal tegobe. Bilo mi je žal, ko sem moral po nekaj dneh nadaljevati pot. Kmalu pa se je pokazalo, da je svet okoli Krna še lepši od krajev, ki sem jih doslej spoznal. Prišel sem v Gregorčičev planinski raj pod Krnom, čudovit zaradi pomladi in upornega duha ljudi tega kraja.

Pod Krn sem lahko prišel le po kurirski poti, ta pa je vodila prek Kobilje glave navzdol proti Poljubinu in čez Tolminko spet v hrib proti Mrzlemu vrhu, kjer je bila karavla. Čeprav bi mi bilo do karavle bliže kar čez Mrzli vrh, takrat ni bilo poti čezenj. Baje je bila pot prek visokega hriba preveč nevarna. Sovražnik je hrib stalno obiskoval in postavljajl zasede. Tako sva se morala z Jelkom vrniti nazaj mimo Loma, tam počakati kurirje in šele nato sva nadaljevala pot.

Kasno zvečer naju je spremljevalec pripeljal na sedlo nad Lomom, kjer smo počakali kurirja. Sedeli smo vrh hriba in počivali. Pod nami se je odpirala Soška dolina s Tolminom na desni. Nebo je bilo posuto s tisočericimi zvezdami. Vse naokrog je vladal mrak, le v dolini je bilo videti luči. Kurir je pojasnil, da je to kasarna v Poljubinu. S prstom je kazal skozi mrak, kje približno bomo šli mimo kasarne in proti Tolminki, ki jo je treba prebresti.

V daljavi pred nami so se videli obrisi hribov. Pihal je prijeten, topel vetrič. Užival bi, če bi ne bili taki časi. Kljub vsemu je spokojna narava v meni vedno budila mir. Kurir nam je razlagal, kje smo, kateri hribi so okoli nas. Tako sem zvedel, da je Mrzli vrh na desni za Tolminom. Tja gremo, tam je kurirska karavla. Pod hribi na levem bregu Soče vodi stranska pot proti Kobaridu in gornji Soški dolini. Prav pred nami je Kolovrat in čisto na levi Šentviška planota. Od kurirjev smo tudi izvedeli, da so ljudje v Tolminu za nas in da poskusi ustvariti belo gardo tod niso imeli uspeha, čeprav je bilo nekaj izdaj naših ljudi. V Tolminu da je močna posadka, ki kontrolira okoliške hribe, vendar doslej niso imeli večjega uspeha, razen ko so na veliko noč napadli partizane na planini Golobar nad Kobaridom.

Precej časa smo se tako pogovarjali. Zvedel sem marsikaj, kar me je zanimalo o teh krajih, ki sem si jih doslej lahko predstavljal le v domišljiji in s pomočjo slik teh krajev, ki sem jih videl še pred vojno pri kakih znancih, ki so pribežali iz Italije v naše kraje, da se izognejo fašističnemu terorju. Vedno ko sem prišel v nove kraje, so me najbolj zanimali podatki, ki so mi koristili, da sem se čimbolje orientiral, kje sem in kje so stalne partizanske postojanke, kot so bile takrat kurirske karavle. Bil pa sem previden. V partizanih nikoli ne veš, kaj te čaka v naslednjem trenutku, zato taka previdnost ni bila nikoli odveč. In tudi to pot je bilo tako.

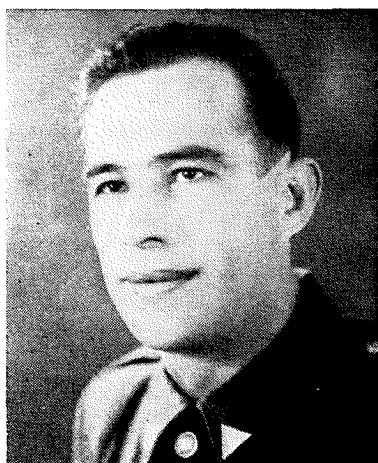
Previdno smo se spuščali po strmem hribu proti Poljubinu. Mimo kasarne v varni razdalji ni bilo težko priti in že smo bili vsi znojni pri najnevarnejši in najtežji prepreki: na strmem bregu Tol-

minke. Bila je seveda noč, tako da še danes ne vem, kje smo jo pravzaprav prekoračili. Kurir nas je bodril: »Nič ne skrbite, voda je sicer mrzla, ni pa globoka, gotovo ne bo čez kolena in tudi široka ni na tem mestu.« Zaradi teme ni bilo mogoče oceniti, kje je drugi breg, le slutil sem, da ni tako blizu. Slekli smo se do spodnjih hlač in se v primerni razdalji drug za drugim spustili v vodo. Počasi smo napredovali. Mrzla voda je postajala vse globlja. Bolj proti sredini je tudi tok postajal močnejši, da je kar spodnašalo. Zaradi zelo mrzle vode, pravzaprav snežnice, saj se je takrat še močno topil sneg v gorah, kmalu nisem več čutil nog. Najprej je bilo čutiti ostro bolečino, kot da nekaj reže v noge, nato pa je občutek minil in le še mehanično si prestavljal noge. S težavo sem se obdržal na nogah in lovil ravnotežje že do trebuha v vodi. Krilil sem z rokami visoko nad glavo, da ne bi zmočil čevljev in obleke, ki sem jih imel v rokah. Končno sva bila z Jelkom na drugi strani. Kurirja in spremljevalca še ni bilo čez. Brž sva se oblekla in pomaknila malo više v breg, da počakava še druga dva.

Tedaj zagledava v polmraku na drugi strani njive, porasle z žitom, temne sence; druga za drugo so se molče premikale vzdolž njive. Očitno so bili vojaki, šli so v smeri proti vodi. Najbrž sva se srečala z italijansko patrolo, ki je prišla k vodi postavljat zasedo, sem pomislil. Kdo ve, če naju niso opazili, ko sva šla čez vodo in naju žele sedaj ujeti? Morda zato še niso streljali? Le bližali so se počasi, sključeno. Ni bilo več časa čakati na tovariša. Z Jelkom sva morala čimprej proč. Brž sva se spustila v nasprotno smer in proč od reke. Umaknila sva se za kakih dvesto metrov, polje se je končalo in pričel se je travnik. Sedla sva, da razmisliiva, kaj sedaj. Ostala sva sama sredi krajev, kjer še nihče od naju nikoli ni bil in to še sredi noči. Za nama doli pri vodi je padlo nekaj strellov. Morda so čutili ona dva ali sta celo padla v zasedo. Spričo znane spretnosti in previdnosti kurirjev sem v kaj takega komaj verjel.

Nisva utegnila čakati. Na vzhodu se je že polagoma pričelo svitati. Ugotovila sva, da se nahajava nekje pod Mrzlim vrhom, tako da je Tolmin za nama. To je bilo dovolj, da sva se znašla, ne da bi vprašala koga, kje so partizani.

Že se je zdanilo, ko sva prišla mimo hiš v gmajno nad vasjo. Ni bilo več mogoče doseči gozdnatega predela Mrzlega vrha, ki se je začenal kak kilometer od kraja, kjer sva bila. Morala sva takoj v hrib in se skriti kje, čeprav v redkem grmovju v pečevju Mrzlega vrha. Cel dan sva prežдела v planini in pazila na cesto pod seboj, če bi se pojavila kakšna sovražna patrola.

Karel Čufar-Drago, vodja sanitetne postaje št. 5

*Franc Klobučar-Nanos, iz Prapetna pri Tolminu, vodja bolnice pod Krnom (sanitetna postaja št. 7).
Umrli leta 1947*

Franc Uršič-Jožko iz Kobarida, vodja sanitetne postaje št. 9 na Matajurju, kasneje komandant Gregorčičeve brigade, težko ranjen v boju na Krnu, ujet in ustreljen v tržaških zaporih malo pred koncem vojne

Časa sem imel dovolj, da sem razmislil, kako se bom dokopal do karavle, ki ni mogla biti več daleč. Kasno popoldne sva se odpravila po hribu proti predelu, kjer sem mislil, da je karavla. Nisva smela čakati noči, ker bi tako ne mogla odkriti steze, po kateri so hodili kurirji, ko so se spuščali iz karavle v dolino. Plazila sva se od grma do grma, dokler nisva prišla do gozda. Tu sva se že bolj brezkrbno gibala, dokler nisva naletela na stezo, ki je vodila iz hriba navzdol. Šla sva navzgor po njej in kmalu srečala kurirje, ki so prišli k studentu po vodo. Že so vedeli za naju in veselo smo se pozdravili. Da sva se srečno izognila Lahom, jim je povedal kurir, ki naju je pripeljal do Tolminke. Pravil je, da sta tudi onadva srečala Lahe, vendar sta se jim umaknila.

Kak dan ali dva sva počivala pri kurirjih. Dobro so naju nahranili. Pravili so mi, da je pred kakšnim dnem odšla brigada na drugo stran Soče. Kdo ve, kako se bo izteklo, če so jo Italijani začutili. Gotovo bo prišlo do boja. Že drugi dan sem bil priča boju Gregorčičeve brigade z nadmočnimi sovražnikovimi silami pri Fonih na Kolovratu. Cel dan smo spremljali borbo, saj je Kolovrat nasproti Mrzlega vrha, kjer je bila karavla. S strahom in v skrbeh smo poslušali močan ogenj, ki se je slišal s položajev brigade, da je cel dan odmevalo po dolini. Nič nismo vedeli, kaj se je zgodilo.

Zvečer sem se odpravil s kurirji v dolino z namenom, da se oglasim na sanitetni postaji št. 9, ki je bila nad Sočo pri Doblarju. Kljub boju, ki je bil ta dan pri Fonih, smo srečno prispeli čez Sočo. Oglasili smo se na javki v seniku nad cesto, da počakamo kurirje, ki naj bi nas odpeljali naprej proti karavli na desni strani reke, odkoder v bolnico ni bilo več daleč. Zaman smo čakali. Šele kasneje sem zvedel, zakaj nismo mogli naprej in kaj se je zgodilo s to bolnico, v katero nisem nikoli prišel.

Začetki konspirativne bolnice, sanitetne postaje št. 9, sežejo še v februar 1943. leta. Takrat je bilo po borbi pri Čiginju troje ranjenec: komisar III. bataljona Soškega odreda Janez Učakar, Bernard (Stojan Gregorič) in še eden s kompliciranim strelom v roko. Bolnico je formiral štab bataljona, ker je postalo nevarno puščati še naprej ranjence po hišah in senikih brez prave oskrbe. Komandir te prve postojanke je bil Mitja (Tone Leban), ki je bil bolničar že kot italijanski vojak v Abesiniji. Skrbel je za varnost in nabavljal hrano za bolnico.

Prvi položaj bolnice je bil v lapornatih policah pod naseljem Gomile nad Doblarjem. Hrano so nabavljali po bližnjih kmečkih hišah. Bolnica je bila od vsega začetka strogo konspirativna. Vanjo

se je prišlo samo prek javke z zavezanimi očmi. Ranjenci so ležali na improviziranih ležiščih, postlanih z listjem in slamo, v duplini pod previsno skalo. Mimo bolnice je tekel majhen potoček, tako da jim vode ni primanjkovalo. S položaja bolnice je bil lep razgled čez Sočo proti Banjški planoti. Kasneje je bolnica služila za potrebe enot na področju od Livka do Brd. Po borbi na Fonih je bilo v bolnici kakih dvanajst ranjencev. Namesto Mitje je prevzel bolnico Silvester iz Avče, ki je dotlej pomagal komandirju bolnice. Bolničar je postal eden od rekonvalescentov in ostal zato v bolnici.

Konec aprila je bolnica ostala sama. Enote so odšle, da bi se pridružile novo formirani brigadi. Bolnico so preselili v bukovje pod vas Avško. Bila je na podobnem terenu kot prej. Junija je bila bolnica izdana karabinerjem v Ročinu. Izdala jo je domačinka, ki je hodila z enim od karabinerjev. Sovražnik je prodiral po potoku »Perila« in naletel na stražarja, ki je bil le malo oddaljen od bolnice. Stražar je ustrelil proti Lahom, nato pa zbežal mimo bolnice proti gozdu. Silvester se ni takoj znašel, pa je bil sovražnik hitro v bolnici. Ubili so dva ranjenca, ki se nista mogla premikati, in Silvestra. Eden od ranjencev, tisti s prelomom nadlahti, ni mogel zbežati zato, ker so mu roko fiksirali kar na bližnjo vejo, pod katero je ležal. V sili se ni mogel ločiti od veje, na katero je bil privezan, in ga je tako doletela smrt, čeprav bi se sicer lahko rešil, saj je imel noge zdrave. Četrty je skočil čez polico proti strugi potoka in padel po strmini. Nikoli ga niso našli.

Glavna zveza z bolnico in javko je bila pri Marički (Marija Kočar). Po hajki so jo ujeli in pretepali, da bi izdala še druge »bandite«. Prisilili so jo, da si je sama skopala grob, vendar je niso ustrelili. Zvečer so jo izpustili, sami pa so se odpravili v dolino. Kljub vsemu je hrabra žena še dva dni iskala po pečinah ranjence, ki so se ob hajki razbežali, jih našla in poskrila na primerno mesto. Po tem napadu je sanitetna postaja prenehala delovati.

Preskrba bolnice je bila dobra v vsakem pogledu. Zdravila so nabavljali celo pri italijanskem zdravniku v Mostu na Soči.

Tako je pripovedoval o bolnici Janez Učakar, ki se je nekaj časa zdravil v tej ustanovi.

Zaradi celodnevnega boja na Fonih nekaj časa ni bilo kurirske zveze z Mrzlim vrhom. Ko pa je bila spet vzpostavljena, sem bil že daleč proč v drugem kraju. Nisem utegnil čakati na zvezo. Sicer pa je bilo vseeno, kam se obrnem. Drugod so prav tako čakale bolnice in v njih ranjeni in bolni partizani, potrebni zdravniške pomoči.

Odločil sem se, da obiščem bolnico pod Krnom, sanitetno postajo št. 7.

Še prej so me kurirji peljali pregledat bolnika v pravcato delavnico bomb in min. Bila je nedaleč od kurirske karavle v strmini Mrzlega vrha. Kot vse takrat je bila tudi ta ustanova strogo konspirativna in ne bi nikoli izvedel zanjo, če ne bi nekdo izmed njih zbolel. Na majhni zaravni visoko v pobočju je bila postavljena iz cerade velika nadstrešnica 3×2 m. Bila je dovolj visoka, da si lahko stal pod njo. Tu je prebivalo nekaj nadvse zanimivih ljudi. Čudil sem se jim, ko so mi razlagali, kako lahko naredijo težko ali lahko ročno bombo ali mino, ki jo bodo kmalu uporabili minerji za miniranje proge in mosta pri Kneži, sovražnih bunkerjev in drugih objektov. Bili so izkušeni nabiralci bomb, min, artilerijskih granat in podobno. Še pred to vojno so pobirali po področju bivše Soške fronte te nevarne predmete, jih odpirali, eksploziv uničevali, železo in druge kovine, ki so jih tako dobili, pa prodajali italijanskim oblastem. Vsi so bili iz krajev, kjer je nekoč potekala Soška fronta, zato so dobro vedeli, kje morajo iskati, da bodo našli municijo, ki je ostala še neuporabljena iz prve svetovne vojne.

Vrh Krna, kjer je bila fronta v prvi svetovni vojni, so odkrili bogato nahajališče neuporabljenih granat, ročnih bomb in podobnega. Težke eksplozivne predmete so valili prek robov krnskih vrhov, da je odzvanjalo po skalah. Nositi jih iz vrha Krna nekaj ur niže v strmino Mrzlega vrha, kjer so imeli delavnico, ni bilo mogoče. Marsikatera mina se je razletela, ko je priletela ob skalo, in dragoceni eksploziv trotil (TNT) se je raztresel po skalah. Pri tem delu ni nikoli nobena bomba eksplodirala. Mine, težke po 40 in več kg in manjše, so nato znosili v delavnico.

Tu se je začelo najnevarnejše delo. Da bi prišli do trotila, bi morali mino razstaviti. To ni bilo mogoče, ker za to niso imeli nobenih priprav. Zato so iznašli bolj enostaven način, vendar pa neprimerno nevarnejši. Tisti, ki je moral odpreti bombo, se je priporočil »materij božji« in pričel v grapi, nekoliko stran od delavnice, žagati bombo z žago za železo. Nevarno je postajalo, ko je zažagal blizu eksploziva. Takrat se je potil in previdno vlekel za žago in čakal na eksplozijo kakih 30 ali več kg trotila. Drugi so odstranjevali vžigalnike in eksploziv iz zarjavelih, nasekanih ročnih bomb, jih ponovno polnili in namesto neuporabnih vžigalnikov stavljali vanje vžigalne vrvice z glavicami vžigalic na koncu. Včasih so namesto takih bombnih lupin uporabili kot ovojnico navadno vodovodno

cev, jo tesno zaprli na obeh straneh in vstavili vžigalno vrstico. Vse to so delali za potrebe vojnih enot.

Vprašal sem enega od njih, če so kdaj doživeli kakšno nesrečo. »Ne še,« mi je zatrdil. Le enkrat, ko je z lesenim klinom nabijal eksploziv v železno lupino ročne bombe, se je trotil vnel, naglo zagorel in ker je imel svobodno pot skozi odprtino, skozi katero je nabijal, mu je iztrgalo klin iz rok in ga z vso močjo potisnilo navpično v zrak. Letel je s tako silo, da je napravil gladko luknjo skozi cerado. Sreča, da je bil pri delu nagnjen dovolj nazaj, sicer bi mu preluknjalo glavo.

Take in podobne stvari so mi pripovedovali hrabri fantje, ki so vsak dan v najtežjih razmerah opravljali svoje delo, da bi bila udarna moč partizanske vojske čimvečja.

Še bi se pogovarjali o tem in onem, toda nekdo je prinesel vest, da se vzpenja italijanska kolona na Mrzli vrh. Italijani so baje izvedeli, da se tam nahajajo partizani, pa so se pripravili, da jih preženejo in uničijo. Fantje so že dalj časa pričakovali kaj takega. Ko je to pripovedoval, so bili Lahi že visoko na Mrzlem vrhu. Morali smo se brž umakniti. Jelko in jaz ter še nekdo iz delavnice smo se umaknili na pobočje nad vasjo Krn. Med umikom so Italijani že napadli področje, kjer je bila delavnica, in to iz zgornje strani. Druga kolona se je namreč vzpenjala iz doline z namenom, da nam prepreči umik v smeri, v katero smo bili namenjeni. Okoli nas je ropotalo in dum-dumke so pokale tik ušes, da nisi vedel, od kod streljajo. Bežali smo prek strmine in se srečno izmuznili obkolitvi. Bil sem kot že dostikrat doslej prepričan, da to pot ne bom odnesel cele kože. Še posebno je bilo vroče, ko smo se umikali prek golega proda, kjer nas je bilo lepo videti iz doline. Toda tudi to pot mi je bila sreča naklonjena.

Kasno zvečer smo prispeli do vasi Krn in potrkali pri terencu. Takoj je bila zveza z bolnico vzpostavljena, ker je bil sin Tarzan zaposlen v bolnici. Rekli so, naj počakamo, ker bo Tarzan kmalu prišel po mleko za bolnico. Tako sva z Jelkom končno prišla v bolnico pod vasjo Krn.

Ustanovljena je bila že v začetku maja. Najprej se je nahajala v grapi Mrzlega potoka pod vasjo Krn. Junija meseca sem jo premestil v skalno duplino pod previsno skalo malo nad Gregorčičevim slapom. Iz dupline se je videlo daleč naokoli, pa tudi sama je bila vidna od sosednjih hribov, ki se strmo spuščajo proti potoku, ki se prek številnih kaskad in tolmunov zlivajo niže doli v en potok. Duplino smo morali skrbno zamaskirati s pomočjo svežih vej, ki

smo jih vsadili pred jamo. Kakih 10—15 m nad previsno skalo, pod katero je bila bolnica, se je začenjala strma senožet. Ljudje so kosili travo in kasneje pasli živino na tej senožeti, ne da bi vedeli, da je prav blizu v dnu prepada pod travnikom partizanska bolnica, kjer se je stalno zdravilo kakih 10—15 ranjencev in bolnikov.

Ko sem po zaviti kozji stezi prišel v bolnico, je ta še bila v grapi. V času, ko je bila bolnica ustanovljena, to je v maju, je bilo vreme že ugodno in tako je ostalo ves čas njenega obstoja vse do razpada Italije. V prijetnem poletnem vremenu se je dalo zunaj kar lepo živeti. Edino dež in veter je včasih nagajal. Ranjenci so ležali po eden ali dva, pa tudi po več na prostorih, kjer se je v strmini dalo zemljišče poravnati, da se je lahko pripravilo ležišče iz vej in slame in napravila nekaka streha iz šotorskega krila ali vej, ki je ranjence varovala pred dežjem.

Kuhinja je bila v skalni pečini in za takratne razmere dobro opremljena. Ančka (Anica Matkovič-Cerar), ki sem jo poznal še iz Loške doline, je bila dobra kuharica. Imela pa je tudi kaj kuhati. Kar se hrane tiče so ranjenci tu kar dobro živeli. Terenske organizacije so omogočale nabavljanje tudi takih stvari, kot so kozlički, jajca, mleko in mlečni izdelki, riž, makaroni in drugo. Sira in masla ni nikoli zmanjkalo. Glede tega je bilo v postojanki povsem drugače, kot sem bil vajen doslej.

Nekaj dni po mojem prihodu smo se preselili v duplino pod previsno skalo, ki ni bila daleč od prvega prostora. Bila je primernejša zaradi ležišč. Tu so lahko vsi ranjenci ležali na skupnem ležišču, ki je bilo boljše zaščiteno pred dežjem. Področje pod bolnico je bilo zaraščeno z gostim grmovjem. Tu in tam je rasla še kakšna košata, debela bukev.

Izvidnica je bila kakih 200 m niže nad samim Gregorčičevim slapom. Večkrat sem šel na izvidnico, kjer sem dobro skrit opazoval svet pred seboj: del soške doline z glavno cesto Tolmin—Kobarid na drugi strani reke. V lepih dnevih brez meglic sem opazoval, kaj se dogaja doli na cesti, kljub temu, da je zračna razdalja morda kaj več kot 2 km. Lepo sem videl slehernega človeka, ki je šel po cesti.

Sovražnik je lahko prišel do bolnice tudi po drugih poteh in ne samo po dolini. Vendar ga je bilo pričakovati predvsem iz smeri, ki jo je kontrolirala izvidnica. V primeru, da bi prišel od drugod, na primer prek Krna ali od Mrzlega vrha, bi ga bilo prav tako čutiti na izvidnici.

Če si se za trenutek rešil občutka tesnobe zaradi neprestane nevarnosti, da se od kod pojavi sovražnik, ti je bil pogled s položaja

izvidnice redko doživetje. Čudovit je tam gorski svet. Človek se je čutil poplačanega za ves svoj trud in prestani napor. Takrat sem šele spoznal, da je lepota, do katere se dokoplješ s trdom, še toliko lepša in da se zato spleča trpeti.

Bil sem na samem robu, kjer se strmi svet pod vasjo Krn kot odrezan navpično spusti na prodnato strmino, poraslo z redkim grmovjem. V tisočletjih je Gregorčičev slap izdolbel pod seboj ogromno kotanjo. Desno za robom je bilo videti hiše vasi Vrsno, levo pa strma pobočja Mrzlega vrha. Ne bi znal opisati svojih občutkov, ko sem ure in ure sedel na izvidnici in gledal ta svet in skoraj pozabil na to, da smo sredi vojne.

Ne samo v tej, tudi v drugih sanitetnih postajah je bilo življenje najpristneje povezano z naravo. Način življenja je bil v toliki meri prilagojen okolici, da se nas niti sicer plahe živalice niso bale. Ptički so prileteli na najbližje veje prav do vzglavja ranjencev. Nekoč je taščica enemu izmed bolnikov celo sedla na glavo in ga nežno kljuvala s svojim ostrim kljunčkom.

Imeli smo celo neljubega gosta: nad 2 metra dolg gož se je priplazil po vejah prav mimo moje glave. Tudi drugi so ga videli, kako se je spretno spuščal z veje na vejo in sikal s svojim tankim, preklanim jezikom. Nihče se ga ni ustrašil, saj smo vedeli, da ni strupen.

Takrat so se v bolnici zdravili ranjenci, ranjeni aprila na planini Golobar, ko so Italijani napadli Gregorčičevo brigado. Kot je znano, je tam padlo kakih 40 tovarišev. Med ranjenci je bil Bojan (Bojan Štih), ki je bil ranjen v roko. Vsak dan je vodil politične ure. Vsi so ga radi poslušali, saj je znal lepo govoriti.

Najtežji ranjenec je bila tov. Katja, ranjena visoko v stegno s kompliciranim prelomom stegenice. Ko sem jo prvič pregledal, ni imela ranjene noge v opornici, rana je bila polna gnoja in vsa okolica hudo vneta. Vsak dan jo je tresla visoka mrzlica, bila je ranjena v dolini že pred 14. dnevi. Z velikimi naporji so jo prinesli semkaj, ne da bi ji pri prenosu kdo imobiliziral ranjeno nogo. Trpela je hude bolečine. Sedaj je ležala tu močno izčrpana in oslabela. Prenosa kam dalje ne bi prenesla. Zato so zanj zgradili poseben bunker nedaleč od bolnice.

V tej bolnici sem ostal teden dni. Mimogrede sem tudi tu opravil kratek bolničarski tečaj za prisotne ranjence in bolnike in dal razna napotila komandirju Nanosu (Franc Klobučar).

Moral sem naprej. Ranjenci so me čakali še v bolnici, sanitetni postaji št. 8, ki je bila na pobočju Matajurja. Nekega dne je prišel po naju z Jelkom kurir Šavli iz Sužida in naju odpeljal prek Vrsna

proti dolini. Brez posebnih težav smo prebredli Sočo. Nato pa smo se vzpeli v strmo pobočje Matajurja. Še podnevi smo se prek senožeti, porasle z visoko travo, bližali bolnici. Močno so se začudili, ko so nas zagledali. Pričakovali so sovražnikov napad, namesto tega smo prišli mi. Tedaj smo se spomnili, da smo na nekem mestu prešli svežo stezo v močno shojeni, visoki travi. Italijani so bili torej že pred nami tu? Kaj če so nas opazili? Ves dan smo ležali na položajih okoli bolnice in prisluškovali. Vendar se ni nič zgodilo. Šele zvečer smo se oddahnili in končno sem se spoznal z osebjem in ranjenci.

Bolnica na Matajurju je bila nekako v sredini strmega pobočja nad vasjo Sužid. Na majhni zaravni sredi melišča, poraslega z gostim grmovjem, je bila nadstrešnica in pod njo ležišče za kakih 10 oseb, postlano z vejicami in slamo. Položaj je bil morda kakih 300 m zračne črte od ceste, ki pelje od Kobarida proti Robiču. Iz bolnice se je lepo videlo v dolino na cesto s Kobaridom in vasmi Svino, Sužid, Staro selo, Kred na drugi strani. Sovražne kolone so se pogosto pomikale po cesti v dolini. Čez Nadižo je bila najbližja zveza s furlansko nižino proti Čedadu in Vidmu.

V bolnici je bilo takrat kakih 10 ranjencev. Med njimi Strnad iz Gorice. Drugih se ne spominjam, prav tako kot se ne spominjam večine ranjencev iz drugih bolnic. Takrat namreč nismo smeli voditi nobene dokumentacije, kdo je v bolnici in zakaj. Če bi sovražnik zajel bolnico in našel kakšne pisane podatke, bi lahko izvajal represalije nad svojci. Zaradi tega smo se kot v Loški dolini nekoč tudi tu poznali med seboj le po izmišljenih imenih, komaj da je kdo za koga vedel, odkod je doma. Le domačini iz istih krajev so se bolje poznali. Zaradi tega danes skoraj ni mogoče ugotoviti, kdo je bil v kateri od desetih bolnic III. cone.

Spominjam se ranjenca, ki je bil ranjen skozi pljuča s kompliciranim prelomom rebra. Našel sem ga v zelo težkem stanju, z visoko vročino zaradi gnojnega vnetja reberne mreže (empyema thoracis). Nekaj dni sem mu odvezemal precej gnoja iz prsne votline in stanje se mu je nekoliko izboljšalo. Potrebno bi ga bilo operirati in zdraviti z antibiotiki, ki pa jih takrat nismo imeli. Poznali pa smo sulfamide. Vendar tudi teh zdravil ni bilo mogoče dobiti.

Komandir bolnice Jožko (Franc Uršič) iz Kobarida, ki je bil kasneje kot komandant brigade na Krnu ujet in ubit, je bil zelo skrben in hraber partizan. Izbral je ta kraj za bolnico, ker je bil prepričan, da jih sovražnik tod ne bo iskal. Res, bolnice niso nikoli

odkrili. Ustanovljena je bila za potrebe ranjencev, ki jih je dal pohod brigad v Benečijo.

V bolnico sem prispel, ko je bila Gregorčičeva brigada že v Benečiji. Tako sem brigadi pravzaprav stalno sledil z zamudo nekaj dni, že od kar sem se od nje ločil na Velikem vrhu nad Grudnico. Na svoji poti proti Benečiji se je enota stalno zapletala v boje s sovražniki in puščala svoje ranjence kurirjem in drugim, ki so jih nato spravljali v konspirativne sanitetne postaje. Navadno sem prišel na področje, ki ga je zapustila brigada, ko se je umikala, vendar so ga Italijani še vedno preiskovali z namenom, da še za brigado očistijo teren od partizanov, ki bi jih morda tam pustila. Tako so me stalno spremljale hajke že od Malih Vrš sem.

Tudi tokrat ni bilo drugače. Takoj drugi dan, bilo je v drugi polovici maja, ko sem prišel v bolnico nad Sužidom, so prihrumeli po dolini od Kobarida sem tanki in kamioni, polni vojakov. Nismo vedeli, kaj nameravajo, zato smo bili že pripravljeni, da se umaknemo više v strmino proti vrhu Matajurja. Italijani pa se niso obrnili proti nam, ampak se je kolona razporedila po dolini in zavzela položaje.

Kasneje smo zvedeli, da je bil to del obroča sovražnikovih sil, s katerimi so obkolili Gradnikovo brigado, ki je bila nekje za Stolum, hribom, ki je nasproti Matajurju. Bolnica je bila k sreči zunaj obroča. Ves dan smo opazovali, kaj bodo počeli, toda le čakali so. Kdaj pa kdaj se je kakšno vozilo premaknilo, sicer je bil mir. Streljanje in eksplozije min je bilo slašati vrh Stola in za njim. Šele drugi dan so se kasno popoldne vrnili, odkoder so prišli.

Po razklenitvi obroča in odhodu sovražnih enot iz doline so nas v bolnici obiskali nekateri borci, ki so se udeležili pohoda v Benečijo. Jožko pa je pripeljal nekaj ranjenih iz borb na Stolu in na Miji. Ti so vedeli povedati, kako je bilo na pohodu v Benečijo in kako je bila razbita Gregorčičeva brigada. En bataljon je padel v zasedo nekje na južnem pobočju Matajurja in bil razbit. Dosti partizanov je bilo ujetih, pa tudi padlo jih je veliko. Pohod v Benečijo je bila velika preizkušnja Gregorčičeve brigade. Sovražnik jim ni dal miru, skoraj vso pot od Trnovskega gozda sem. Tam sem srečal tov. Jako (Jaka Avšič), namestnika komandanta glavnega štaba, in Ahaca, politkomisarja cone, ki sta vodila pohod brigade v Benečijo. Po kratkem počitku sta nadaljevala svojo pot.

Za hrano je bilo v bolnici dobro preskrbljeno. Ni manjkalo kruha, mesa, mleka in drugih dobrot. Vse to je skoraj vsak dan prinašal komandir Jožko iz Idrije in Kobarida.

Največji problem sta bila ogenj in dim. Lupili smo drva, pa se nam je posrečilo, da nikoli ni bilo toliko dima, da ga bi bilo od daleč opaziti. Seveda je bilo to zamudno delo, ki so ga morali opravljati tudi lažji ranjenci. Kuriti se je smelo le podnevi, ker bi se ogenj v mraku videl iz doline.

Ves čas, kar sem bil v bolnici, skoraj ni bilo miru okoli nas. Dokler je bila Gregorčičeva brigada še v Benečiji, je pokalo iz tiste smeri; dolgi rafali so zdaj pa zdaj parali ozračje in vmes so eksplodirale mine. Kljub temu je življenje v bolnici potekalo mirno in tiho naprej.

Nekega dne mi pravi Jožko, da me ne more videti v hlačah, ki jih pokrivajo velike zaplate. Tudi sam sem se že želel rešiti »čakšir«, ki mi jih še pozimi na Robu v Šercerjevi brigadi poklonil Mile Kilibrada. Za ta letni čas so postale prevroče. Jožko mi je obljubil pumparice in mi jih tudi prinesel, čeprav so ga to noč Italijani skoraj ujeli v Kobaridu in se je komaj rešil. V hlačah, ki niso bile nove, sem kar plaval. Kmalu sem uvidel, da so mnogo bolj praktične od klasičnih vojaških hlač, kot so čakšire, ki jih danes razen za parado ne nosi nobena vojska več.

Iz sanitetne postaje št. 8 sem nameraval še na zadnjo sanitetno postajo št. 10. Toda zaradi ofenzive, ki je prav tedaj minila, nisem šel na pot. Deseta bolnica je bila kakih 1700 m visoko na planini Baban v masivu Kanina nad vasjo Gornja Žaga na Bovškem. Ustanovili so jo borci Gradnikove brigade, med njimi domačini iz Žage Ognjenkar (Franc Rot) in Svoboda, Francev bratranec (Andrej Rot). V začetku je bilo v njej le nekaj ranjencev, ki so bili ranjeni spomladi v akcijah Soškega odreda.

Kasneje sem izvedel, da je bila bolnica že v maju pregnana s planine Baban. Bilo je to v času pohoda brigad v Benečijo. Nekaj partizanov je nosilo na nosilih ranjenca po izredno težkem gorskem svetu v dolino Učeje in nato spet visoko v strmo pobočje Drnohle. Že naslednji dan je čiščenje zajelo tudi Drnohlo in Stol, pa so se morali umakniti nazaj na planino Baban, od koder so prišli. Rešila jih je dobra zveza z ljudmi iz doline, ki so jih obveščali o sovražnikovih premikih in namerah s posebnimi znaki. Naloga izvidnice visoko v gori je bila, da se ravna po dogovorjenih znakih iz doline. S terenci v dolini so bili zmenjeni, da bodo v primeru, če bi se Italijani napotili v goro, razobesili rjuho, kot da jo sušijo. V slabem vremenu, kadar je bil pogled v dolino zaradi megle zastrt, bi moral nekdo od terencev tvegati vsaj dve uri poti visoko v strmi alpski svet.

Tudi kdor pozna to področje, si bo težko predstavljal, kakšne napore so prestali ti ljudje že samo s tem, da so si prinesli hrane iz doline. Posebno so trpeli, ko so nosili ranjence po brezpotnih strmih, kjer se samo še divje koze z lahkoto gibajo.

K sreči bolnica ni obstaja dolgo. Že čes dober mesec so jo ukinili. Ozdraveli ranjenci in bolniki z osebjem so se priključili delom Gradnikove brigade. Po pohodu v Benečijo na tem področju ni bilo več večje partizanske enote, tako tudi bolnica ni bila več potrebna.

V času, ko sem se odpravljal proti deseti bolnici, je ta obstajala le še kratek čas. Lahko bi se zgodilo, da bi bolnice v dneh, kolikor bi potreboval do nje čez vrhove Stola prek meje mimo Skutnika, sploh ne našel več. Takrat tega nisem vedel, zato sem se na Matajurju resno pripravljaj na pot. Sovražnikova ofenziva na našo brigado pa mi je preprečila pot na Bovško.

Po kakem tednu, bilo je še v prvih dneh junija meseca, sva se z Jelkom odpravila nazaj proti Krnu v bolnico št. 7. Zvedelo se je, da je bila Gregorčičeva brigada zelo prizadeta in celo razbita. Gradnikova brigada pa se je srečno izmuznila iz obroča. Kam so se obrnile enote iz Benečije, ni nihče natančno vedel. Sklenil sem, da se po isti poti vrnem proti Trnovskemu gozdu. Po poti obiščem tudi enote, če bom na katero naletel.

Na dosedanji poti sem se prepričal, da sanitetne postaje kar dobro delujejo, čeprav v izredno težkih razmerah. Na poti nazaj bom še enkrat pregledal vse ranjence in nudil pomoč novim, ki so se nabrali v postojankah po mojem odhodu.

Ko sva z Jelkom odhajala z Matajurja, je bila ofenziva že mimo. Pričakovati je bilo, da se bo položaj nekoliko umiril. Vendar ni bilo tako. Italijanske posadke v Kobaridu, Tolminu in drugih krajih so še naprej brskale za partizani. Tako je bilo še nadalje kolikor toliko varno hoditi samo ponoči.

Dež je neusmiljeno padal, ko smo se s kurirjem spuščali z Matajurja po travnati poti proti Soči, da jo prebredemo nekje na istem mestu kot prejšnjikrat, ko smo prihajali na Matajur. Zaradi velikega naliva je reka zelo narasla, zato je kurir predlagal, da bi bilo bolje iti čez viseči most pri vasi Kamno. Strinjal sem se, saj ni bilo pričakovati, da bi v taki noči Lahi postavljali zasede. Odpravili smo se kar po glavni cesti proti visečemu mostu čez Sočo. Morali smo hoditi po cesti, kajti na tej strani Soče se pobočja hribov pod Matajurjem strmo spuščajo v dolino vse do ceste, ki pelje večinoma prav blizu reke. Tako je na nekaterih mestih prostora komaj za cesto.

Dež je padal kar naprej. Bili smo mokri, kot da bi nas kdo pravkar iz vode potegnil. V takih primerih človek ni več tako previden. Na nič ne misliš. Kdaj pa kdaj se začудиš, ko opaziš, kako poslušno te nosijo noge, ki jih skoraj ne čutiš več. Želiš si le, da bi vse že enkrat minilo. Zato smo tudi mi korakali vdani v usodo, pa naj se zgodi, kar hoče.

Srečno smo prešli most pri Kamnu in že smo se vzpenjali v hrib proti Vrsnu. V bolnico smo prišli zgodaj zjutraj popolnoma mokri. Osušili smo se in preoblekli v suho perilo, ki so nam ga dali v bolnici. Spet se je vse dobro izteklo, nihče od nas se ni prehladil.

Zvedel sem, da je postojanka med mojo odsotnostjo preživela hudo hajko. Italijani so baje izvedeli, da je nekje pod vasjo Krn bolnica, in se odpravili, da jo poiščejo. V bolnici so bili obveščeni o prihodu sovražnika prav malo pred prihodom Italijanov.

Italijani so prišli zgodaj zjutraj in tako nenadoma, da jih tudi iz izvidnice ni bilo čutiti. Naenkrat so se znašli prav blizu bolnice. Jasno je bilo slišati govorjenje in kričanje vojakov, ki so stikali po grmovju tik nad previsno skalo, kjer je bilo taborišče. Ker je teren proti bolnici neprehoden, niso mogli naravnost vanjo. Okoli po položnejši poti pa niso šli. Ta dan je življenje v bolnici povsem zamrlo. Slišalo se je le dihanje ranjencev in drugih, ki so čakali, kaj bo. Kako so se počutili in kaj so mislili, ko so šarili Lahi nad njimi, vedo le oni.

Ta hajka je pokazala, da je bilo mesto za bolnico dobro izbrano. Le domačin je mogel tako dobro izbrati kraj. Že avgusta meseca sem izvedel, da so Lahi še enkrat pregledali masiv Krna. Zadnjo soboto v juliju so se odpravili na novo čiščenje krnskega področja. Takrat so v bolnici pravočasno izvedeli za to namero. Evakuirali so jih na vrh Batognice v kaverno iz prve svetovne vojne, ki smo jo izbrali ob našem pohodu na vrh Krna že junija. Ranjenci in bolniki so se s svojo skromno opremo napotili do 2000 m visokega položaja in tam ostali nekaj dni, dokler se vojaški položaj ni spet izboljšal. Tedaj so mnogo pretrpeli. Toda druge izbire ni bilo. Takrat je baje 5000 vojakov preiskalo vse grape in grmovja, vse do samih vrhov Krna. Tam pa so se spoprijeli z II. bataljonom Gradnikove brigade. Težke borbe so trajale dva dni. Z več novimi ranjenci se je bolnica po nekaj dneh vrnila iz avstrijske kaverne na staro mesto v duplino nad Gregorčičevim slapom. Tudi to pot Lahi niso odkrili prvega položaja bolnice pod previsno skalo. Ostala je nedotaknjena ves čas umika na Batognico. Partizani so se vselili in ostali tam do razpada Italije.

Nekega dne sem prejel sporočilo, da želi govoriti z menoj tov. Peter Skalar (Ferdo Kravanja), sekretar komiteja tega okrožja. Srečala sva se za Mrzlim vrhom na kurirski karavli. Tam je bil tudi Rudi (Martin Grajf), ki se je prav tedaj vrnil z dolge poti iz okolice Trbiža. Skalar mi je dal nekaj denarja, da kupim potrebne stvari za ranjence. Zanimal se je za moje delo in mi obljubil, da lahko bolnica nabavlja zdravila in vse, kar še potrebuje. Komite bo že poskrbel, da za to ne bo manjkalo denarja. Skalar je bil dober človek, govoril je malo, vendar je bilo iz njegovega obnašanja videti, da bi rad storil, kar je v njegovi moči, da bi ranjencem ničesar ne primanjkovalo. Potlej ga nisem več videl. Kmalu za tem je padel.

Nekega dne zvečer, ko smo šli v vas Krn po hrano k domačinu Tarzanu, ki je bil eden od osebja bolnice, smo srečali tov. Jaka (Jaka Avšič), ki je bil takrat namestnik komandanta SNOV in POS. Jako sem povabil v bolnico, da si jo ogleda in si obenem malo odpohije. Vedel sem, da je zadnje dni, ko je vodil Gregorčičevo brigado v Benečijo, prestal dosti naporov. Čakal je patrolo, da z njo nadaljuje pot proti Gorenjski, zato je sprejel vabilo. V bolnici je ostal več dni.

Nekega dne, ravno 29. junija, ko sem imel kot Peter partizanski god, smo se odpravili na vrh Krna. Krenili smo iz bolnice že ponoči, tako da smo bili zgodaj zjutraj še pred dnem pri malem krnskem jezeru. Šli smo si ogledat kraje, kjer je potekala fronta vrh Krna v prvi svetovni vojni, in seveda, da bi našli kako primernejše skrivališče, kamor bi premaknili bolnico iz sedanjega položaja, če bi pretila nevarnost. Od jezera smo odšli proti samemu vrhu Krna. Spotoma smo si ogledali ostanke okopov in rovov iz prve vojne.

Počutili smo se varne in svobodne. Vriskali smo in peli in ker smo imeli s seboj tudi orožje, tudi streljali. Le moja velika madžarska pištola s šaržerjem, v katerem je bilo vsega šest patronov, ni delovala. Nekaj ni bilo v redu z udarno iglo. Doslej je še nisem uporabil niti preizkusil. V postojanki ni bilo mogoče streljati. Po poteh, koder sem hodil, pa tudi ni bilo primerno preizkusiti orožja. Pokanje bi brž pritegnilo pozornost okupatorja in kmalu bi imeli vojake na vratu. Spomnil sem se, kako sem stiskal pištolo, pripravljeno na strel, kadar sem šel skozi nevarno področje. Kar zdrznil sem se, ko sem sedaj videl, da sploh ni uporabna. Sklenil sem, da se je čimprej znebim in si nabavim varnejše orožje.

Proti poldnevju smo že bili na vrhu Krna na mestu, kjer je bila nekoč koča, pa so jo Italijani pred časom porušili. Naenkrat se je

nebo pooblačilo. Skozi temo je pričelo treskati in sunki vetra so nas priklenili ob strmo, z rušami pokrito južno pobočje Krna. Nedaleč od nas so se pasle ovce. Vlil se je dež in kmalu še sneg. Vendar to ni trajalo dolgo. Kmalu je veter razpihal megle in vreme se je izboljšalo. V daljavi so se že prižigale luči, ko smo se spuščali po konjski stezi z vrha Krna. Nekdo je rekel, da se tam daleč za Matajurjem vidi taborišče v Gonarsu. Tam so internirani naši ljudje. Razmišljal sem o doživetju tega dne in bil sem zadovoljen kot že dolgo ne. Kasno ponoči smo se vrnili v bolnico.

Stanje težko ranjene Katje se je zelo poslabšalo. Od dolgotrajne mrzlice in zaradi vnetja kostnega mozga in velikega gnojnega področja (flegmona) na stegenici je močno oslabela. Ranjena noga je pričela odmirati. Bolnica je povsem izgubila apetit. Bila je le še senca nekoč zdravega in lepo razvitega dekleta. Potrebno je bilo hitro ukrepati. Najraje bi jo poslal kam v pravo bolnico. Toda to ni bilo mogoče. Kako prav bi prišel sedaj kak kirurg, sem si mislil! Gotovo bi ji lahko več pomagal kot jaz. Toda ni ga bilo. Moral sem sam nekaj ukrenil.

Odločil sem se, da jo operiram. Najprej sem nameraval na široko odpreti zagnojeno področje, ki je segalo že prav v dimlje. Kasneje sem se ravno zaradi obsežnega gnojenja odločil za amputacijo. Iz doline sem dobil potrebno žago in vse, kar se mi je zdelo, da bom potreboval za operacijo. Najtežje mi je bilo, ker ni bilo posebnega prostora, kjer bi lahko v miru opravil delo. Moral sem jo operirati pred očmi drugih ranjencev, kot sem to delal doslej. Operacijski prostor smo ločili od ležišča pacientov z odejo, ki je služila kot zavesa. Kljub temu me je prisotnost drugih, ki so napeto pričakovali, kaj bo, močno motila. Z Jelkom sva prekuhala instrumente in pripravila vse potrebno za operacijo. Nekdo je dajal narkozo z etrom in Katja je brž zaspala, saj je bil njen organizem že močno oslabil. Bil sem za vse sam, tako se je operacija zavlekla. Čeprav sem pred tem dobro premislil ves potek operacije in si celo zapisal vse njene faze, mi delo le ni šlo tako od rok. Sem pač prvič opravljal tako operacijo, in to v razmerah, ki si jih je danes težko zamisliti. Končno sem delo opravil. V Katji je bilo še za iskrico življenja. Kmalu nato pa je še ta iskrica ugasnila. Za njen oslabilen organizem je bila operacija prehuda. Izgubila je dosti krvi in bi bila nujno potrebna transfuzija ali pa vsaj dodajanje fiziološke razstopine, vsega tega pa nisem imel.

Ob razpadu Italije sem skupaj z dr. Antonom opravil nekaj amputacij pod nekoliko boljšimi pogoji v neki hiši in v šoli v

Lokavcu nad Ajdovščino. Vse te amputacije so bile v redu opravljene. Le eden je umrl, ker je bil v globokem šoku. Eno amputacijo sva naredila kasneje v gozdu na Tršanošah v Idrijski Beli. Amputirala sva nogo pod kolenom Danilu Danevu. Operacija je uspela, čeprav je bil bolnik še močno izčrpan in mu je ostanek uda pod rano že pričel odmirati.

Kasneje sem mnogokrat razmišljal o tej svoji prvi veliki operaciji. Mučila me je misel, ali sem takrat res izbral manjše zlo. Toda kako naj to vem? Kdo ve, kakšen bo rezultat, preden je delo opravljeno? Na operacijo sem se pripravljaj nekaj dni. Teoretično sem vedel, kako je treba opraviti. Vedel sem, da jo kirurg lahko opravi zelo hitro, seveda v primernem okolju in ob ustrezni pomoči drugih. Sam vsega tega nisem imel. Zato sem omahoval in se na različne načine izgovarjal Katji, ki me je nagovarjala, naj jo rešim trpljenja. Bila je hrabra in odločna dekle. Ni se bala posledic, pa naj bi bile še tako hude. S težkim srcem sem se nazadnje odločil in jo operiral, žal zaman.

Nekega dne sredi junija se je pojavila nad vasjo Krn enota Gradnikove brigade. Obiskal sem jo, da pregledam nekaj bolnikov. Enota, mislim, da je bil bataljon, je prišla pred dvema dnevi. Borci so tu počivali po težkih marših in borbah in si nabirali novih moči. Pravili so, da jih je sovražnik doslej neprestano vznemirjal. Borbe in naporni marši prek tolminskih hribov so jih izčrpali. Malo počitka in lepi kosi sira so jim kmalu povrnili voljo in razpoloženje. Doslej so trpeli hudo lakoto. Bilo je že tako kritično, da so nekega partizana obsodili na smrt, ker je vzel sosedu kos kruha iz nahrbtnika. Rešilo ga je le naključje. Utrujenost borcev je bila tolikšna, da je nek borec zaspal na straži še potem, ko so ga prav zaradi tega, da ne bi zaspal, posadili na stražo na drevo.

Prve dni julija sva se odpravila z Jelkom naprej proti Čadrgu v sanitetno postajo št. 6. Po poti nas je na Prtovču dohitela huda nevihta z močnim vetrom. Ves premočen sem se prehladil in zbolel za vnetjem srednjega ušesa. Odprla se je stara poškodba, ki sem jo utrpel zaradi eksplozije tromblona že prve dni, ko sem prišel v partizane. Že drugi dan se mi je gnojilo v obeh ušesih in sluh se mi je močno zmanjšal. Poslej me je to zelo motilo, nič več nisem tako dobro slišal, postal sem nezaupljiv in negotov. Zaradi tega tem se bolj bal, ko sem šel mimo zased, čez proge in druge sovražne prepreke, ki jih je bilo še dovolj na poteh vse do razpada Italije. O tem nisem govoril. Gotovo bi se komaj kdo našel, ki bi verjel, da tudi takšna poškodba lahko močno vpliva na človeka. Nisem uteg-

nil razmišljati o tem in nič ni moglo spremeniti mojega stanja. Prizadeval sem si, da bi čimprej ozdravel, dotlej pa pozabil na svojo težavo, saj sem to pričakoval tudi od svojih pacientov.

V strmini na Čadrgom se je takrat zadrževala manjša partizanska enota. Z njo sem odšel v Knežke Ravne in proti bolnici št. 5. Ta se je med tem premaknila izpod Lisca, kjer je bila »Pod Leskovcem«, na kraj, imenovan »Pod orehi«. Izvedel sem, da so jih od tam enkrat pregnali Italijani. Umakniti so se morali visoko v hrib. Poskrili so se po redkem grmovju in čakali, da nevarnost mine. Sovražna kolona je šla po stezi ne dosti pod njimi. Vsi so bili prepričani, da so jih Lahi morali opaziti, vendar so se naredili, kot da jih ne vidijo, in so šli dalje.

Obnašanje sovražnika je bilo včasih za nas nerazumljivo. Med njimi so se našli tudi ljudje, ki nam niso želeli hudega. Morda je na vse pogostejše take primere vplivala njihova naveličanost. Verjetno pa so bili med njimi tudi oficirji in vojaki, ki jih je naša borba impresionirala in ki so bili po svojem prepričanju antifašisti. Kasneje, po razpadu Italije sem se tudi sam prepričal, da je bilo tako razmišljanje pravilno. Ni vse zlato, kar se sveti, pa tudi ni vse najslabše, kar se ne »sveti«, bi lahko rekel o naših sovražnikih.

V bolnici se nisem dolgo zadržal. Zvedel sem, da se nahaja v Knežkih Ravnah Gradnikova brigada. Brž sem se odpravil v brigado, v kateri do takrat še nisem bil, da se spoznam s štabom brigade in da se pozanimam, kako so oni uspeli organizirati sanitetno službo. Tudi v tej brigadi še ni bilo zdravnika. Pred pohodom v Benečijo je opravljal dolžnost sanitetnega referenta brigade Nace (Ignac Prvanja), zobotehnik. Sicer pa so bili v obeh bataljonih in četah bataljonski, oziroma četni bolničarji.

Nisem se dolgo zadržal v štabu brigade, katere komandant je bil redkobesedni Danilo Šorovič, politkomisar pa Jože Čerin-Peter. Prejšnjega politkomisarja brigade Ceneta (Tone Bavec) so neprestani napori močno oslabil. Še pod Krnomo sem mu svetoval, da nekaj časa počiva, sicer bi se mu stanje le poslabšalo. Cene je potem več dni preživel s kurirji na Mrzlem vrhu in se nato spočit vrnil v enoto.

Mudilo se mi je dalje proti šentviški planoti in drugim konspirativnim bolnicam na Vršah, Krnicah in Idriji.

Bilo je že sredi julija. Dnevi so bili lepi in topli, noči jasne z nebom, posutim z zlatim prahom brezštevilih zvezd. Hoja po strmih robovih je bila sicer naporna, vendar prijetna. Nočno tišino in mir, ki je vladal vsenaokoli, je spremljalo enakomerno petje tisočernih murnčkov in klici nočnih ptic. Počutil sem se zadovoljnega in

srečnega kljub temu, da je včasih zaropotala strojna puška kje v daljavi ali počil kak strel ali pa je zamolklo zabobnelo od eksplozije mine. Na takih dolgih poteh so mi misli uhajale k ranjencem. Spomnil sem se skrivnih bolnic, ki so že bile napadene, čeprav največkrat le po naključju. Imeli smo srečo, da nam sovražnik ni prizadel večjih izgub. Vendar se je bilo zahvaliti predvsem osebjem bolnic in ljudem v teh krajih, da smo skoraj vsakokrat uspeli umakniti ranjence na varno in jih tako rešiti pred internacijo ali celo čim hujšim.

Na poti proti Šentviški planoti sva z Jelkom prišla do kurirske karavle in izvedela, da bo te dni, morda že jutri ponoči priletel zavezniški avion in odvrget na Šentviško planoto orožje, obleko in hrano za partizane. Nisem jim verjel. Vedel sem, da so kurirji tudi veliki šaljivci in da si radi koga sposodijo. Za to sem bil skoraj prepričan, da je to le šala. Toda kmalu sem po njihovem obnašanju uvidel, da gre to pot zares. V karavlo so prišli še drugi partizani in se medsebojno dogovarjali, kje bodo pripravili kresove za sprejem aviona.

Vendar aviona vseeno nisem pričakal na Šentviški planoti. Že ponoči sem šel na pot proti Grudnici. Spet smo se spuščali po strmini proti Idrijci. Razen kurirja Stanka je šel z nami sekretar okrožja tov. Jaka (Albin Kovač). Noč je bila topla, brez oblačka. Nebo je bilo posuto z brezštevilnimi zvezdami. Večkrat smo se ustavili, da si odpočijemo. Globoko smo zajemali sveži zrak in čakali, da se bitje srca nekoliko umiri. Vprašal sem Jaka, kaj misli o zavezniški pomoči, ki jo pričakujemo, predvsem če verjame v take govorce! Če je res, da bodo poslali pomoč, to pomeni, da nam je končno le uspelo prepričati zaveznike, da smo mi partizani tisti, ki se borimo proti fašizmu, ne pa četniki in bela garda, ki so se borili proti nam in proti zaveznikom. Čutil sem, da je to velika stvar.

»Seveda je res,« je brž zatrdil s tako neposredno gotovostjo, da mi je bilo žal moje nezaupljivosti do kurirjev. Kovač pa si je previdno prižgal cigareto in nadaljeval pot navkreber.

Tisto noč sva z Jelkom nadaljevala pot na Male Vrše. Kurir Stanko in sekretar Jaka pa sta odšla v karavlo, ki je bila še vedno nekje pod Grudnico.

Na Malih Vršah sva ostala kak teden. Že naslednjo noč je v resnici priletel avion.

Partizani v bolnici so že prej zvedeli, da bo priletel avion to noč. Sedeli smo po tleh že lep čas in se pritajeno pogovarjali o tem in onem, največ pa seveda o vojni, o zaveznikih, o njihovi pomoči

o njihovem priznanju naše borbe proti fašizmu. Čakali smo, kdaj se bo pojavil avion, ki ga bo mogoče lepo spremljati, čeprav je noč, ko se bo spuščal nizko nad šentviško planoto. Bili smo v strmem pobočju pod vrhom Malih Vrš, od koder je lep razgled na niže ležečo šentviško planoto. Ure so le počasi tekle. Nekateri bolniki so omagali in zadremali.

Noč je bila jasna, zvezdnata. Kot nalašč zelo ugodna za odmetavanje materiala s padali. Že po polnoči se je nekje v daljavi zaslislalo zamolklo bobnenje težkega aviona. Kmalu je bil nad nami, zaokrožil je daleč naokoli in se spet približal. Nekje pod nami na šentviški planoti so med tem zagoreli kresovi. Torej je le res, zavezniška pomoč je tu! V bolnici je zavladalo veliko veselje. Nekdo je kljub konspiraciji na glas zavriskal.

Čez kak dan sem se odpravil s kurirjem v karavlo pod Grudnico. Baje je avion odvrigel nekaj zame, je povedal kurir. Po poti sem razmišljal, kaj neki so poslali od sanitetnega materiala. V karavli je bilo zelo živahno. Tu sta bila tov. Tomaž (Dušan Kveder), poznejši komandant Glavnega štaba NOV in POS, in Jože Vilfan. Tu so bili tudi trije padalci, ki so skočili iz aviona prejšnjo noč. Eni so se pogovarjali, drugi so si dali opraviti z radijsko postajo, ki so jo prinesli s seboj padalci, med katerimi je bil tudi domačin iz Mosta na Soči Franc Božič.

Pod bližnjim grmom je ležalo nekaj temno zelenih kant in še nekaj zavitkov. Kantam se je poznalo, da so jih že prej odpirali. V njih je bil bel prašek. Ker smo takrat vedno mislili le na hrano, je tudi tokrat nekdo ugotovil, da je to najbrž moka. Motilo ga je le to, da je v pločevinasti kanti in da ima čuden duh. Tedaj so se spomnili name. Naj doktor pogleda, mogoče je kakšno zdravilo. Gledal sem prašek, ga mečkal med prsti in ga celo poskusil. Ne, moka gotovo ni. Sicer pa piše na kanti, kaj je notri! »Louse powder«, sem prečital med drugim. Angleško takrat nisem znal, vendar sem končno s pomočjo drugih le ugotovil, da je to DDT prašek proti ušem. Od zdravil sem dobil še nekaj sulfamidnega praška, ki se je pokazal kot odlično sredstvo proti gnojenju, nekaj prvih zavojev, jod v ampulah in razne tablete. Med temi ni manjkalo majhnih »energie tablets«, za katere dolgo nisem vedel, čemu služijo. Šele kasneje sem zvedel, da pomagajo človeku, kadar je izpostavljen izrednim fizičnim naporom.

Življenje v bolnici na Malih Vršah je teklo dalje. Še vedno je vladala stroga konspiracija, saj sovražnik še ni prav nič popustil. Vendar se je sedaj v bolnici laže živelo. V njej ni bilo ranjencev,

bili so samo bolniki psihonevrotiki, partizani, izčrpani od vsega slabega. Vsi so se lahko gibali, zato so se počutili kar varne. Po potrebi bi se lahko pravočasno umaknili, če bi opazili sovražnika. Čez dan smo bili v bolnici in se pogovarjali o svojih doživetjih. Zvečer sem hodil z Medvedom in drugimi v dolino na Vrata po hrano in poslušat radijske vesti v kakšno hišo. Bolniki so se v bolnici dobro počutili. Nekateri so bili tu že cel mesec. Ti so počasi pozabili na prestano gorje in si predvsem želeli, da bi kje v domačem kraju postali terenci, za življenje v enoti se niso počutili dovolj sposobne. Seveda največkrat to ni bilo izvedljivo. Morali so se vrniti v operativne enote.

Takrat še nisem vedel, da sem tudi sam že močno načet. Poldrugo leto hudih telesnih in duševnih naporov je storilo svoje. Zaradi gnojenja v ušesih sem se slabo počutil, nič več nisem dobro slišal. Toda na bolezen nisem utegnil misliti. Kot sem prepričeval druge, da se bodo lahko povsem pozdravili šele po vojni, sem si moral sedaj priznati, da ta izgovor velja tudi zame.

Nekega dne je prišla Gradnikova brigada na Male Vrše. Govorili so, da gredo v Slovenijo. Namenjeni so bili čez Trnovski gozd. Tiste dni me je zapustil Jelko in odšel v enoto. Naveličal se je neprestanega potikanja z menoj. Komandant brigade mi je priporočil Franca Rota — Ognjekarja. Ker je bil iz Žage na Bovškem, sem ga poslej klicar kar Žagar. Bil je starejši možak, nekoliko nadušen. V mladosti je bil rudar v belgijskih rudnikih, kjer je dobil silikozo. Od prestanih naporov je bil že precej oslabelel. Bil je zelo vesten in požrtvovalen. Vsako nalogo je izvršil, vendar je tudi kaj povedal, če se mu kaj ni zdelo prav. Postala sva dobra prijatelja in poslej me je spremljal skozi vse dobre in slabe dogodke, ki jih je prinesel čas ob razpadu Italije in po njem. Z menoj je bil, ko sem kasneje v decembru ustanavljal konspirativno centralno vojno bolnico primorske operativne cone (kasneje se je preimenovala v SVPB — Pavla). Ostal je v bolnici kot najzaupnejši kurir in je dosti doprinesel, da je velika bolnica v Trnovskem gozdu prestala vse težave brez izgub.

Avgusta sva bila z Žagarjem v novo ustanovljenem Južnoprimorskem odredu nekje za Golaki v Trnovskem gozdu. Gradnikova brigada je odšla na področje Ljubljanske pokrajine. Z njo so odšli zdravi in sposobni borci. Izčrpani in nesposobni za dolge marše so ostali tu. Spet je bilo potrebno v dveh novo formiranih bataljoni na novo organizirati sanitetno službo.

Tu sem izvedel, da je enota, ki je bila že dalj časa v Trnovskem gozdu in ki jo je vodil Iztok, ustanovila za svoje potrebe

majhno konspirativno bolnico pod Goro na Platnah nekje nad Vrtovinom. Tja so iz dela Gregorčičeve brigade pošiljali na zdravljenje ranjene in bolne. Bolnica je bila na prostem in dobro oskrbovana, vsaj kar se hrane tiče. Skrb nad bolnico so imeli Čermeljevi izpod Gore, ki so bili vsi v partizanih. V zahvalo so partizani — rekonvalecenti pomagati ljudem kositi travo, spravljati seno in drugo. Tu je bila bolnica vse do razpada Italije. V času goriške fronte se je priključila bolnici, ko se je ta umikala iz Vogrskega in Črnič v Vrtovin.

Bilo je že konec avgusta. Čas razpada Italije se je bližal z velikimi koraki. V taborišču enote v Kozjih stenah ni bilo nikakršnih znakov, da je že tako blizu trenutek, ki bo popolnoma spremenil naš dosedanji način življenja. Živelimo kot doslej, le italijanski pritisk je nekoliko popustil. Zvedelo se je tudi, da je naša enota kmalu po mojem odhodu iz bolnice na Vršah v Trnovskem gozdu napadla Italijane na Vratih in zaplenila precej orožja. Razpoloženje je bilo dobro. Motilo je le to, da je večina borcev odšla iz teh krajev. Ostalo nas je le še malo, mnogo manj, kot nas je bilo prej, in tudi oborožitev je bila slabša.

Prve dni septembra sva se z Žagarjem odpravila prek kurirskih zvez v bolnico, sanitetno postajo št. 1, blizu Idrije. V odredu nisem imel posebnega dela, zato sem sklenil, da jo obiščem. Pot v bolnico ni bila več tako nevarna kot včasih, vendar smo še vedno hodili le ponoči. Priti do bolnice, ki je bila skoraj v Idriji, je bilo pač še vedno precej tvegano.

Bolnica se je med tem že večkrat preselila, vendar se je stalno nahajala na mestnih pobočjih južno od Idrije. Zvedel sem za nevarnosti, ki so jih srečno preživeli med mojim prvim in zadnjim obiskom. Italijani so jih nekajkrat skoraj odkrili, vendar jih je vedno rešilo kako naključje. Tako so jih poleti ob čiščenju gozdov okoli Idrije skoraj ujeli. Skriti v gostih, nizkih smrekah so ušli zajetju povsem po naključju. Takrat je namreč zatrobilo zbor in Italijani so prenehali z iskanjem. Grapo, v katero so hodili po hrano in novice za bolnico, so pogostoma obiskovali karabinjerji, tako da so že mislili, da morda slutijo, da je bolnica v bližini. Klemen in Ludvik sta se večkrat celo srečala z njimi, vendar jima je vedno uspelo, da sta se še pravočasno umaknila.

Z Žagarjem sva prišla v bolnico dva dni pred razpadom Italije. Prvi dan sem najprej pregledal ranjence, nato pa smo se šepetaje pogovarjali, kaj vse sem doživel na poti do Matajurja in nazaj. Bil

sem prijetno presenečen, ko so mi izročili dragocen paket s perilom in pismom, ki mi ga je nekdo poslal iz Logatca po kurirskih poteh.

V bolnici sta vladala red in tišina, tako kot takrat, ko sem jo prvič obiskal. Prav nič ni bilo čutiti, da bo že naslednji dan vse drugače.

Zjutraj in čez dan je bilo kot vedno. Izvidnica je bila vrh smreke, drugi so si dali opraviti okoli skromnih ležišč. Čakali smo, da se spusti noč, ki je vedno pomenila, da je nevarnost, da nas odkrijejo Italijani, za ta dan mimo. Ludvik in Klemen sta se pred mrakom odpravila previdno kot vedno proti Klemenovemu domu na rob gozda, kjer se grapa strmo spušča proti Idriji. Tu ju je čakalo veliko presenečenje. Micka, Klemenova žena, jima je na ves glas zaklicala: »Nič več ni treba oprezovati, Lahi so kapitulirali!« »Prvi hip sem pomislil na potegavščino,« je kasneje hitel pripovedovati Klemen, »toda poznal sem ženo, ki se ni nikoli spozabila in naredila kaj takega, kar bi nam lahko škodovalo.« Že v naslednjem hipu je kot potrdilo, da govori Micka resnico, začelo doli v Idriji pokati, da je odzvanjalo po ozki dolini od eksplozij bomb in streljanja. Kaj neki to pomeni? Zakaj takšno streljanje? V tem so se že pokazali terenci iz doline, ki so vedeli, kje lahko vsak večer najdejo partizane. Povedali so, da streljajo vojaki in vmes od veselja kričijo: »La guerra é finita!«

Tudi mi v bolnici smo slišali streljanje in kričanje v Idriji. Kaj neki se je zgodilo, smo ugibali. Da je Italija razpadla, si nihče ni upal verjeti, čeprav je bilo kaj takega pričakovati. Razpad Italije bi bil za nas preveliko presenečenje. Navajeni, da se slabi časi le počasi menjajo, smo bili vsi prepričani, da tudi sedaj ne bo drugače. Predstavljali smo si konec vojne in z njo svobodo kot dogodek, ki je še daleč od nas. Tedaj se je pojavil Ludvik z veliko novico. Brž sem se odpravil z Žagarjem do Klemena. Ranjence in bolnico smo pustili na mestu, dokler ne bi ugotovili, kakšno je v resnici stanje v Idriji, in se potem odločiti, kam z njimi.

V hiši pri Klemenu je bilo že nekaj terencev, predvsem pa mnogo mnogo dobre volje. Od nekod so prinesli vina in nam postregli z jedajo. Večer nam je minil v prijetnem pogovoru in seveda petju. Kljub ugodni vesti, da je Italija razpadla, se le nismo počutili povsem varne. Zato smo se okoli polnoči vrnili v bolnico. Tam je bilo razpoloženje na vrhuncu. Ranjenci so peli, se smejali, zbijali šale, vsi vprek govorili o skorajšnjem koncu vojne, pozabljajoč, da je tu še Nemčija, ki je še ni podrlo ...

Vedel sem, da z razpadom Italije še ne bo konec vojne, zato sem bolnico pustil, kjer je bila, in naročil Klemenu, naj jo preseli kam drugam, kjer bo mogoče sprejeti več ranjencev kot doslej, ker bodo verjetno še borbe, preden bomo dokončno svobodni.

Drugi dan, bil je 9. september, sem se z nekaterimi partizani odpravil proti Zadlogu in Črnemu vrhu. Govorili so, da se tam čez valijo velike kolone bivših sovražnikov, da odlagajo orožje in drugo opremo. Računal sem: sedaj je čas, da pridem do sanitetnega materiala.

Tako je minil čas skritih partizanskih bolnic, sanitetnih postaj, ki so bile za tisti čas zelo pomembne. Razmeroma maloštevilno, priučeno sanitetno osebje v partizanskih enotah in konspirativnih bolnicah je požrtvovalno opravljalo svoje delo v izredno težkih pogojih zaradi neprestanih sovražnikovih ofenziv. V tem času se je v postajah zdravilo več kot 250 ranjenih in bolnih partizanov. Prepričan sem, da tega dela ne bi mogli opraviti, če ne bi bilo velike pomoči prebivalstva. Zdravila, hrana, varnost ranjencev in bolnikov je bila ena od prvih skrbi okoliških prebivalcev, ki so bili prek masovnih organizacij in terencev v zvezi s sanitetnimi in partizanskimi enotami. Odnosi med nami in prebivalstvom so bili podlaga organizacije partizanske sanitete tudi kasneje. Vojne še ni bilo konec. Izkušnje, ki smo si jih pridobili v težkih dneh pred razpadom Italije, so nam kasneje še dostikrat koristile.

GORIŠKA FRONTA IN USTANOVITEV CENTRALNE VOJNE BOLNICE (CVB) V PRIMORSKI OPERATIVNI CONI

Devetega septembra smo se odpravili proti Beli in naprej v Zadlog. Kjerkoli smo se ustavili, so nas pogostili in sprejeli kot najljubše goste. Nikjer se nismo dolgo zadržali, mudilo se nam je na Črni vrh. Pravili so, da se prek njega valijo trume vojakov, ki odmetavajo svojo opremo. Morda bo med temi stvarmi kaj sanitetnega materiala ali kaj takega, kar bi mi lahko kasneje pri delu prav prišlo.

Kljub svobodi še vedno nismo hodili povsem brezskrbno. Nihče namreč ni mogel vedeti, kako daleč sega ta svoboda. Vojaki, ki bi jih utegnili srečati, so bili še vedno oboroženi. Kdo ve, kako bi reagirali, ko bi zagledali pred seboj slabo oborožene partizane.

Popoldne smo bili že pri Vinku (Gregorcu) v Zadlogu. Bil je terenec. Hišo je imel malo stran od glavne poti, ki pelje od Črnega vrha v Zadlog. Tu ni bilo pričakovati kakšnega presenečenja. Brž smo zvedeli, da so doli ob glavni cesti Lahi pustili nekakšno opremo, med drugim tudi zaboje, označene z rdečim križem. Nekaj tovarišev je odšlo z vozom po zaboje. Še pred večerom smo jih imeli pred hišo. Pripeljali so tudi dosti orožja, brzostrelke in cele zaboje ročnih bomb. Brž smo se vsi do zob oborožili. Od navdušenja smo pričeli preizkušati bombe in streljati iz avtomatov. Ne samo tu, vse okoli nas je pokalo kot še nikoli. Ljudje so si dajali duška s streljanjem in vriskanjem, da je bilo kot na fronti.

Med navdušeno pokaenje naših ljudi so se mešale eksplozije in rafali vojakov, ki so se trumoma valili prek črnovrških rid proti Vipavi in naprej proti Furlaniji. Naveličani vojne so na poti odmetavali bombe, svoje orožje, čelade in drugo.

Ogledal sem si vojni plen, kakih 15 sanitetnih zabojev, ki so predstavljali različne komplete, ki jih je uporabljala italijanska

vojska. Do takrat nisem še videl sanitetnih kompletov, zato sem si jih pazljivo ogledal.

Bili so polni najrazličnejših zdravil, kirurškega orodja in obvezilnega materiala. Prav začudil sem se, ko sem opazil, da so nekatere steklenice prazne. Vse steklenice in celo nekateri predmeti so imeli napis, da je uporabnik vedel, kaj je notri. Na praznih steklenicah je pisalo »konjak«. Takoj mi je bilo jasno, zakaj smeh in zardela lica onih, ki so pripeljali komplete. Nisem jim zameril. Ni pa mi bilo jasno, kako so med tolikimi steklenicami tako hitro našli to, kar so želeli. Še sam bi se jim pridružil, toda bilo je prepozno, niti kapljice pijače ni bilo več mogoče iztisniti.

Medtem ko sem ogledoval vsebino kompletov, se je za hišo na travniku pojavil uniformirani Italijan s kovčkom v roki. S strahom v očeh je gledal proti nam in jo jedrno kuril naprej proti Mali gori, očitno z namenom, da čimprej odnese pete iz krajev, kjer ni imel več kaj iskati. Ljudje so ga poznali. Nekdo je rekel, da je bil črnovrški gozdar in spustil za njim dolg rafal, seveda le v zrak, da bi mu pomagal hitreje od tod.

Ni še bila noč, ko smo se odpravili na Črni vrh. Želel sem videti, kako bežijo naši sovražniki proti Vipavi in naprej proti domu. Morda bo tudi tam še kaj za nas, sem si mislil. Tako sva bila z Žagarjem že kasno popoldne na Črnem vrhu. Po cesti so se še vedno valile trume vojakov. Zaviti v oblake prahu so hiteli čez Črni vrh proti Colu in naprej proti domu. Nič se niso ustavljali, mudilo se jim je.

Stal sem sredi vasi ob cesti in jih gledal z neprikritim zadovoljstvom. Tedaj stopi nekdo iz kolone, nek oficir, pa me začudeno vpraša, če nisem morda duhovnik. Oči je imel uprte v mojo levo stran prsi. Čeprav sem že razumel nekaj italijansko, si takrat nisem mogel predstavljati, zakaj me ima za duhovnika. Kako je le prišel na to idejo? Brž sem izvedel, zakaj je tako mislil. Na prsih sem namreč imel rdeč križ na belem platnu, ki so mi ga prišli prejšnji dan. Nisem vedel, da nosijo podoben znak vojni kurati italijanske vojske. »Ne, partizanski zdravnik sem,« sem pojasnil. Z glasnim začudenjem se je vrnil v kolono in nadaljeval pot.

Ljudje so povedali, da se že ves dan pomika skoraj strnjena kolona vojakov čez Črni vrh proti Colu. Ni se pretrgala še kasno v noč. Sanitetnega materiala niso imeli s seboj, verjetno so ga že prej kje pustili. S seboj so imeli le, kar so lahko nosili. Tudi vozil ni bilo nobenih. Utrujen od vtisov in nemirnega veselja nad prizori, ki sem jih doživel ta teden, sem se končno spomnil, da bo treba kaj

jesti in v miru razmisliti, kaj mi je pravzaprav storiti. Z Žagarjem, ki mi je vedno stal ob strani, sva odšla v gostilno k Pagonu, da bi prenočila. Tam se je veselje nadaljevalo še dolgo v noč. Prvič po skoraj dveh letih sem spet legel v posteljo. Bilo mi je nenavadno. Nikakor nisem mogel zaspati. Zaspal sem šele, ko sem se vlegel na odejo na tleh.

Zgodaj zjutraj sva bila z Žagarjem že na cesti, ki pelje proti Colu. Hodila sva po cesti, kjer so se še včeraj valile množice vojakov. Nekje blizu Cola se je pojavil za nama kamion, poln partizanov. Hiteli so v Vipavsko dolino. Vzeli so naju s seboj in še tisti dan smo prispeli na Vogrsko, kjer je bil takrat pokrajinski komite.

Na Vogrskem je bilo kot v čebelnjaku. Nagnetlo se je ljudi iz vseh krajev. Med slovensko govorico si čul govoriti italijansko. Ljudje so hodili sem in tja opremljeni vsak po svojem okusu. Večinoma so bili oboroženi do zob. Na širokem prostoru pred cerkvijo so se zbirali v vrste moški in ženske s čeladami na glavi, oprtani z nahrbtniki z raznovrstno opremo in seveda oboroženi s puškami, ročnimi bombami in drugim orožjem. Hodil sem med to pisano množico in nisem vedel, kaj naj pravzaprav počnem. Srečeval sem redke znance iz obeh bataljonov bivšega Južno-primorskega odreda. Vsi so čez noč prevzemali nove dolžnosti. Mislim, da nihče ni bil manj kot namestnik komandanta ali komisarja bataljona. Naše enote so čez noč tako narasle, da so se izkušeni borci, ki so dotlej sestavljali Južno-primorski odred na mah spremenili v komandno osebje vojske, ki je zrasla iz mož in žena, od katerih je bilo mnogo prepričanih, da bo vojne kmalu konec. Nihče ni hotel zaostajati za drugim. Vsak je želel vsaj nekaj doprinesti k naši zmagi.

Zvečer sva se z Žagarjem pomešala med ljudi, ki so jih bile vse hiše polne. Ob leščerbi smo se gnetli okoli mize v kuhinji. Domači so nosili vino in postavili kruha na mizo. Nihče ni zahteval nobenega plačila. Pijte in jejte, so nam ponujali! Fašizem lahko samo enkrat propade! Veselili smo se, peli in se pogovarjali vsevprek. Nikoli se nismo videli med seboj, pa smo se vsi tikali in obnašali, kot da smo že od nekdaj stari prijatelji. Med nami je sedel tudi neki Italijan. Bil je glasnejši od drugih. Sedel sem poleg njega in kmalu izvedel, da je »komunist« in umetnik po poklicu. Glasno je govoril in gestikuliral, zraven pa dosti pil. Bilo je veselo, da bolj ni moglo biti.

Naenkrat je umetnik vstal in kot bi ga strela udarila, se je vrgel po tleh ves tresoč se s peno na ustih. Oči je imel široko razprte. Telo se mu je vse bolj napenjalo in upogibalo v hrbtu. Škrtal je

z zobmi in pena na ustih je postajala vedno bolj gosta. Gledal sem ga, ko se je zvijal po tleh z vedno bolj upognjenim hrbtom. Le še z zatiljem in nogami se je dotikal tal. Pravi most je napravil, pri tem pa spuščal nekakšne glasove, podobne krčevitim vzdihom in stokanju. Oči prisotnih so se upirale zdaj vanj zdaj vame. Vedeli so, da sem zdravnik. »Epilepsija,« sem rekel. »No, no, histeria,« je podedil skozi stisnjene zobe oni, čigar telo je bilo napeto v loku. Stopil sem k njemu in ga skušal dvigniti. Stresel je z glavo in se brž vrnil v normalni položaj, kot da ni bilo nič. Še naprej smo peli in govorili vsi prek kot prej. Nekateri te čudne reakcije »umetnika« niti opazili niso.

Že proti jutru se je življenje v vasi nekoliko umirilo. Z Žagarjem sva legla v bližnji sadovnjak kar pod drevo. Bilo je septembra in dnevi so bili še lepi in zelo topli. Tudi noči niso bile prehladne. Bilo je prijetno na svežem zraku, pod drevesom, posebno ker je bil v hiši slab zrak in zaradi zaužite pijače.

Naslednji dan so se ljudje zbirali pred cerkvijo in v skupinah korakali proti Gorici na položaje. Vrvež je bil vsepovsod, kamor si se obrnil.

Srečal sem Dušana (Slavko Furlan). Še od prej sva se poznala. Z zadovoljstvom mi je pripovedoval, da so prejšnji dan partizani ujeli nekje na Krasu dve »veliki ribi«: nekega majorja SS in celo tajnika visokega komisarja za ljubljansko pokrajino Graziolija. Zajeli so ju, ko sta se peljala v avtomobilu proti Trstu; očitno sta bežala iz Ljubljane. Partizani so ju prestregli in pripeljali na Vogrsko, da tam odločijo, kaj bo z njima. Še tisto noč so majorja SS ustrelili. Bil je zagrizen nacist. Še pred smrtjo je baje vzkliknil: »Heil Hitler, ich sterbe für Vaterland!«

Ta dan so pripeljali na Vogrsko del italijanske kolone, ki so jo zajeli partizani v napadu pri Savodnjem. Glavna kolona se je že umaknila proti Furlaniji. Ostal je le še rep, sestavljen iz dveh sanitetnih avtomobilov. V njem je bilo kakih 8 ranjenih italijanskih vojakov: vojni kurat in zdravnik s kakimi šestimi bolničarji. Pripeljali so jih na Vogrsko, da bi v štabu odločili, kaj bo z njimi.

Ogledoval sem si ranjence in se seznanil z njihovim zdravnikom dr. Antoniom Ciccarellijem. Oblečen je bil v lepo, svetlo plavo letno uniformo letalskega poročnika. Skrbno zlikan je že od daleč dišal po dobrem milu. Stal je pri avtomobilu in si ogledoval vrvež okoli sebe. Na obrazu mu je bilo videti skrb. Rad bi se z njim kaj pomenil, vendar nisem znal italijansko. S pomočjo drugih, ki so znali, sem mu rekel, da jih gotovo ne bomo na silo zadržali ter da

bodo vsi lahko nadaljevali pot proti Italiji. Če pa kdo želi ostati tu, ga sprejmemo, saj so nam zdravniki in sanitetno osebje še kako potrebni. Nič ni rekel, le gledal me je še naprej nezaupljivo. Oblečen v preveliko bluzo z bombama za pasom sem moral nanj napraviti kaj čuden vtis.

Čeprav sem se še do pred nekaj dnevi bal srečati z italijanskimi vojaki, sem se sedaj čudil samemu sebi, kako naenkrat nisem občutil nobenega sovraštva do teh ljudi. Bolj sočustvoval sem z njimi, saj sem jih sedaj videl v povsem drugačni luči. Borili smo se za svojo svobodo in za boljše življenje, zato nam sedaj, ko smo na poti k zmagi, ni do nikakršnega maščevanja, nasprotno, želimo sodelovati z vsemi ljudmi, ki so proti fašizmu in zatiranju našega ljudstva. Z besedami jim tega nisem mogel dopovedati, zato sem skrbel, da so vsi dobili obroke hrane kot mi. Naročil sem Žagarju, ki je znal italijansko, naj se z njimi lepo pogovori, jih pelje v kuhinjo po hrano in podobno. Z ničemer naj jim ne pokaže, da je v nas kaj sovraštva do njih.

Kasno popoldne je v gneči, ki je bila stalno okoli zbornega mesta blizu cerkve, eksplodirala bomba. Doslej nisem imel še nobenih ranjencev, sedaj jih je bilo na mah nekaj, med njimi tudi težji, dva pa sta bila ubita. Kasneje so govorili, da je to bila sabotaža. Nekdo da je aktiviral ročno bombo in jo vrgel med ljudi. Ranjence so takoj prepeljali v bližnjo hišo, pred katero so stali sanitetni avtomobili z zajetimi Italijani, ki so še vedno čakali, kaj bo z njimi. Dr. Anton, kot smo ga kasneje imenovali, se je takoj ponudil, da bo pomagal. Že je naročal svojim bolničarjem, kaj naj pripravijo, in hitel v hišo, da bo pomagal nuditi ranjencem potrebno pomoč. Opazoval sem njegovo početje in takoj videl, da vodi zanesljivo bolničarsko ekipo. Tako je bilo hitro vse pripravljeno in uvidel sem, da je najbolje, da jih pustim, da sami opravijo. Le opazoval sem jih pri delu, ki so ga hitro in, kolikor sem mogel takrat presoditi, dobro opravili.

Med tem so me poklicali na pokrajinski komite k tov. Beblerju. Na kratko so mi sporočili sklep, da imajo ranjenci in drugi ujetniki svobodno pot v Italijo, da pa naj zadržimo ves sanitetni material in en sanitetni avtomobil. Drugega avtomobila nismo mogli zapolniti, ker je bil potreben za prevoz ranjencev. Milko (M. Štolfa) naj spremlja ranjence do bolnice v Gorici, jih tam preda, nato pa naj pripelje sanitetni avtomobil nazaj na Vogrsko. Rečeno je še bilo, naj govorim z Italijani; če želi kdo od njih ostati, bi ga sprejeli v našo partizansko vojsko kot enakopravnega borca proti fašizmu.

Vrnil sem se in to povedal dr. Antonu in vojnemu kuratu. Kurat je bil takoj zato, da se vrne z ranjenci v bolnico v Gorico. Niti poslušal ni, ko sem jim s pomočjo tolmača predlagal, da lahko ostanejo z nami. Dr. Anton pa se je najbrž že prej odločil, da ostane z nami. Še več, nagovoril je tudi svoje bolničarje, da so se sami tako odločili. Le eden ali dva sta odšla z ranjenci.

Čudil sem se, kako da so se tako hitro odločili, da ostanejo z nami. Kasneje, ko sva z zdravnikom skupaj preživela marsikak težak trenutek in postala dobra prijatelja, mi je povedal, da mu je bilo v hipu všeč, kar je videl na Vogrskem. To navdušenje ljudi, ki so se zbirali z vseh krajev, med njimi so bili Italijani iz Tržiča in krajev iz Furlanije, ga je tako prevzelo, da je v hipu uvidel, da so partizani resnični borci za svobodo.

Da se je laže odločil, so mu pomagali tudi odnosi, ki so vladali med nemško in njihovo vojsko. Čutil je, da so Nemci že od vsega začetka prezirali in podcenjevali svoje zaveznike. Vedel je, da želi nacizem izkoristiti italijansko ljudstvo za dosego svojih ciljev. Interesi italijanskega ljudstva so mu bili deveta briga. Dr. Anton je dobro poznal vse te probleme. Na levi strani suknjiča, na mestu, kjer se navadno nosijo odlikovanja, je imel že štiri zvezdice, znak, da je že vojni veteran. Vsaka zvezdica je pomenila eno leto vojne. Zanj se je začela vojna že ob napadu Mussolinija na Albanijo. Svojo dolžnost je nato opravljal v Grčiji, na Kreti, in končno prišel v Gorico na letališče, kjer je bil skupaj z drugimi zajet.

Odločitev dr. Antona, da ostane z nami, mi je omogočila, da sem se bolj posvetil organizaciji zdravstvene službe v novo nastalih enotah Južno in Severno-primorskega odreda. V teh nekaj dneh, ko sem bil na Vogrskem, se je okoli nas dogajalo toliko stvari, da jim ni bilo mogoče slediti. Enote, bataljoni, ki so se tu formirali, so takoj odhajali na položaje okoli Gorice.

Dokler je bilo tam še relativno zatišje, je bilo vse v redu. Prosto-voljci so držali svoje položaje. Izkoristil sem ta čas, da poiščem med našimi ljudmi, ki so se vsak dan trumoma vračali iz internacije in italijanskih zaporov, zdravnike in bolničarje, ki bi jih lahko razporedil v enote novo nastalih odredov. Odšel sem v Miren, kjer je bil center za sprejem povratnikov. Vsi, ki so se vračali iz Italije čez te kraje, so morali tod mimo. Med njimi sem našel nekaj medicincev in enega zdravnika. Pristali so, da bodo sodelovali z nami. Brž sem poslal medicenca Marjana Štrancarja s potrebnimi navodili na štab Južno-primorskega odreda, na Severno-primorski odred pa medicenca Jožeta (Jože Kenda). Dr. Sokolova sem poslal k dr. Antonu,

ki je ostal z ranjenci v novo ustanovljeni bolnici za potrebe južnega in zahodnega dela goriške fronte.

Enote, ki so se takrat največ ustanovljale, so bile bataljoni. Organizirani so bili enako kot bataljoni, s katerimi smo se spustili iz Trnovskega gozda ob razpadu Italije. Ta organizacijska oblika je bila vsem novim štabom bataljonov dobro znana. Po istem kopitu kot prej je bila organizirana tudi sanitetna služba. Vsak bataljon naj bi imel bataljonskega bolničarja, čete pa po dva četna bolničarja. Štabi novo formiranih bataljonov so med svojimi borci samoiniciativno iskali bivše bolničarje in si tako organizirali sanitetno službo.

Že po nekaj dneh bivanja na Vogrskem so se začeli hujši boji na goriški fronti. Nemci so dobili pomoč. Novo ustanovljeno bolnico na Vogrskem (ustanovljeno 12. IX. 1943) sem moral umakniti v Črniče, kjer smo že prej pripravili vse potrebno v tamkajšnji šoli. Toda pritisk nemških sil na našo fronto v Gorici je naraščal hitreje, kot smo pričakovali. Že so bile Črniče preblizu. Obstajala je nevarnost, da zajamejo bolnico pri morebitnem prodoru fronte. Zato sem bolnico preselil v Vrtovin, v hišo nedaleč od križišča ceste, ki pelje v vas z glavne ceste.

Z edinim sanitetnim avtomobilom, v katerem je bilo šest ležišč in nekaj sedežev, sem se sam večkrat peljal na položaj med biljskimi griči, kjer so tiste dni potekali hudi boji. Vozili smo se ponoči z ugaslimi lučmi in nalagali ranjence, ki so jih borci spravili do zaklonjenih mest ob cesti. Nemci, katerih položaji so bili prav blizu, so tako neko noč zaslišali ropot našega sanitetnega avtomobila. Sprožili so močan ogenj proti nam. K sreči so streljali previsoko. Nihče od nas ni bil ranjen. Kasno ponoči smo se vračali v bolnico v Vrtovin.

Za evakuacijo ranjencev smo se posluževali tudi drugih vozil: od osebnih avtomobilov do kamionov. Partizani so izkoristili vsako vozilo in vsako priložnost, ki se je pojavila, če je bilo potrebno prepeljali ranjence s položajev v bolnico.

Po ranjence sem šel na položaj, ker me je zanimalo, kako so ranjenci oskrbljeni do transporta, kdo jim je nudil prvo pomoč in kako. Po tem, kar sem videl, je bilo jasno, da je bila strokovna bolničarska pomoč bolj odvisna od naključja kot pa od dobre pripravljenosti. Tu ni bilo mogoče ničesar storiti. Našim enotam, ki so narasle čez noč, je manjkalo razen orožja in dobre volje za boj prav vse, kar ima prava, izurjena redna vojska. V nekaj dneh borb, ki so jih bili bataljoni na goriški fronti, so se morda ljudje komaj malo

spoznali med seboj. Nikakor pa ni bilo mogoče pričakovati, da se bodo obnašali kot prava vojska. To se je seveda poznalo tudi na sanitetni službi.

Po umiku bolnice z Vogrskega prek Črnič na Vrtovin je število ranjencev naraslo že na 30—40. Zaradi ostrih borb okoli Gorice, je to število še hitreje naraščalo. Moral sem oddvojiti lahke ranjence od težkih, zato sem formiral bolnico za lahke ranjence na Škriljah. Kot zdravnik je v njej delal dr. Sokolov. Za ranjence smo pripravili postelje v šolskih učilnicah. Tam so ostali vse do konca septembra.

V Stomažu blizu Škrilj je bil takrat štab cone. Potlej sem od tam dobival potrebne podatke, kje se nahaja sovražnik in kakšna je njegova aktivnost, da sem mogel pravilno usmerjati evakuacijo ranjencev v bolnice in biti poučen o stanju v enotah, ki bi lahko vplivalo na delo sanitetne službe.

Takoj zatem, ko sem organiziral sanitetno službo v Južno-pri-morskem odredu, sem to opravil tudi v Severno-primorskem odredu. Štab odreda je bil nekaj časa v Trnovem. Sanitetni referent odreda Jože Kenda, medicinec iz Ljubljane, ki je pozneje padel na Koroškem, je na tem sektorju formiral bolnico z več deset ranjenci v gozdarski hiši med Trnovim in Lokvami. V njej je delal do konca septembra tudi zdravnik.

Nekega dne se je zvedelo, da Nemci pritiskajo tudi čez Črni vrh in da so se tudi tam začeli hudi boji. Odhitel sem z avtomobilom v Črni vrh, da tudi tam pogledam, kako oskrbujejo ranjence. Dogovorili smo se, da ustanovimo v šoli v Zadlogu bolnico. Terenski delavci in drugi so šolo opremili s posteljami in organizirali kuhinjo. S sanitetnim materialom je bila dobro založena, saj so Italijani, ko so šli čez Črni vrh, pustili tam dosti sanitetnega materiala. Tudi »sanitetnega« kadra ni primanjkovalo. Ljudje iz okoliških hiš so radi priskočili na pomoč in poprijeli za delo okoli ranjencev. Kot zdravnik je v njej nekaj časa delal dr. Jože Vrtovec, ki se je takrat ravno mudil na Črnem vrhu.

Nemci so pritiskali tudi od Razdrtega. Eden od naših bataljonov se je s svojimi silami razporedil na položaje na Rebernicah. Položaji so bili razporejeni prav tam, kjer je še danes nad cesto videti vodovodni rezervoar. Ko sem prišel na položaje bataljona gledat, kako je z zdravstveno službo, so mi povedali, da so ta dan ujeli nemškega podoficirja in vojaka. Bila sta v predhodnici, ki so jo Nemci poslali iz Razdrtega po cesti proti Vipavi, da ugotovi, kakšen je položaj. Naši so predhodnico napadli in pri tem dva ujeli.

Bila sta težko ranjena, tako da se nista mogla več umakniti. Pregledal sem ju in ju takoj napotil v bolnico v Lokavec. Podoficirja je bilo treba nujno operirati. Imel je zdrobljeno podlaht. Kasneje smo oskrbeli še drugega nemškega ranjenca in ga napotili v bolnico za lahke ranjence v Škrilje. Podoficir je ostal z nami vse do konca novembra, dokler ni ozdravel.

Ranjenega nemškega vojaka, ki se je zdravil na Škriljah, so Nemci zajeli skupaj z nekaj naših ranjencev, ki jih niso uspeli umakniti na Otlico. Ko so Nemci videli, da smo zdravili njihovega vojaka kot lastne borce, so tudi naše ranjence šteli med vojne ujetnike in so jih poslali v Gorico v vojno bolnico »Sveti Just«. Od tam so naši s pomočjo karabinjerjev, ki so stražili ranjene vojne ujetnike, ko so ozdraveli, drug za drugim spet ušli in se priključili partizanom. Pobeg je uspel organizirati Milko.

Še ko sem formiral bolnico za lahke ranjence na Škriljah, smo težke ranjence premestili iz Vrtovina v šolo v Lokavec blizu Ajdovščine. Lokavec je bil zelo primeren kraj za bolnico, ker je bil od tam mogoč umik po cesti proti Predmeji in naprej v Trnovski gozd. Pričakovati je namreč bilo, da se bomo morali zaradi prevelikih nemških sil spet umakniti v gozd. Ta čas se je v resnici tudi naglo bližal.

Nekega dne, bilo je 24. septembra, so prihrumela nemška letala in bombardirala Ajdovščino. Z drugimi partizani sem pravkar prišel v kasarno po material, ki je ostal še od odhoda italijanske posadke. Brskali smo po skladiščih in iskali hrano, posteljnino, sanitetni material in drugo. Naleteli pa smo največ na vojaške smuči in podobno opremo, ki so jo pustili ljudje, ki so že vse dni odnašali robo iz kasarne. Smučarska oprema jih ni zanimala.

Naenkrat so se pojavili avioni. Zabobnelo je in že je začelo pokati na vseh straneh. Nekaj bomb se je vsulo prav blizu kasarne. Razbežali smo se na vse strani. Ko je bombardiranje ponehalo, sva se z Žagarjem umaknila v hrib proti gozdu. Nekdo je bil mnenja, da je bombardiranje le znak za začetek ofenzive nemških enot, ki so se že nevarno bližale od Razdrtega proti Vipavi in od Cola proti Ajdovščini.

Mudilo se mi je v Lokavec v bolnico. Bilo je pričakovati dosti ranjencev, saj so bombe na gosto padale na Ajdovščino. Oskrbeti je bilo treba vse ranjence, tudi tiste, ki niso bili partizani. Razen tega so Nemci iz avionov mitraljirali po naselju. Brž po bombardiranju je Milko organiziral prevoz ranjencev iz Ajdovščine v bolnico. Med njimi je bilo nekaj težkih, ki jim je bilo potrebno ampu-

tirati ude. Z dr. Antonom sva tisti dan imela dosti dela še pozno v noč.

Med tem je postajal vojaški položaj iz dneva v dan slabši. Že od Vogrskega sem smo se selili vsakih nekaj dni. Smer umika je bila le ena in zato povsem jasna: nazaj proti gozdu. Nemci so želeli prosto cesto skozi Vipavsko dolino. Ko so razbili našo fronto okoli Gorice, so prodirali z vseh strani od Gorice in Trnovega, od Razdrtega in prek Črnega vrha in Cola proti Vipavi. Ostal sem z bolnico za težke in lahke ranjence v njihovem obroču, ki se je vsak dan bolj stiskal. Kam bomo šli s tolikimi ranjenci? Doslej sem bil vaju največ nekaj ranjencev, ki jih je bilo potrebno oskrbeti in jim nuditi varno zavetje. Toda tu jih je bilo na desetine, že čez sto, od tega vsaj 20—30 težko ranjenih, negibljivih, med njimi nekaj z amputiranimi udi. Vsi so bili šele pred kratkim ranjeni. Niso še povsem preboleli šoka, ko so že bili pred njimi novi napor, ki si jih ni bilo mogoče zamisliti. S strahom sem gledal proti vrhovom Golakov in se bal trenutka, ko se bo treba spet zateči v njihovo zavetje.

Ta dan se je hitro približal. Že drugi dan po bombardiranju Ajdovščine, tj. 25. septembra, je bilo jasno, da nam ni več obstanka niti na Škriljah niti v Lokavcu. Nemci so že od jutra pritiskali od Cola proti Ajdovščini. Po streljanju je bilo slutiti, da napredujejo, čeprav počasi. Proti poldnevu so se že nevarno približali Ajdovščini.

Že takoj zjutraj, kakor hitro sem zvedel za nemški pritisk od Cola in Gorice, smo začeli z evakuacijo najprej lahkih ranjencev, ki so bili najbolj izpostavljeni. Naložili so svoje osebne stvari in nekaj malega opreme na sanitetni avtomobil in dva kamiona in se odpeljali čez Lokavec proti Predmeji. Sam nisem šel z njimi. Le naročil sem, da razložijo ranjence in stvari čim bliže gozdu. Kamioni bi se morali vrniti še po drugo opremo, po posteljnino, sanitetni material in drugo, vendar za to ni bilo več časa. Material, ki je ostal v Škriljah, so poskrili prebivalci. Kasneje so nam ga vrnili. Evakuacija bolnice v Škriljah je bila opravljena tako na hitro, da je ostalo v bolnici še kakih 10—12 ranjencev, med njimi ranjeni nemški vojaki.

Nisem bil prisoten pri evakuaciji bolnice iz Škrilj pod Velike Golake. Ostal sem v Lokavcu s težkimi ranjenci in italijanskim osebjem. Menil sem, da moram predvsem skrbeti zanje. Lažji ranjenci in osebje bolnice si bodo lažje pomagali, saj so bili večinoma domačini iz teh krajev. Kasneje se je pokazalo, da je le redko kdo kaj bolj poznal Trnovski gozd.

Med osebjem bolnic ni bilo partizanov iz časa pred razpadom Italije, zato sem se upravičeno bal, kako se bodo znašli ob prvi, pa še tako hudi hajki. Že mi je bilo žal, da nisem šel sam z njimi na Predmejo. Morda bi kamione prej pripeljal nazaj. Mudio se je. Nemci so bili že blizu Ajdovščine. Kamionov in sanitetnega avtomobila pa še vedno ni bilo nazaj. Okoli poldne so se vrnila vozila in sanitetni avtomobil s Predmeje po ranjence v Lokavcu. Bil je že skrajni čas. Streljanje je bilo čuti že okoli Ajdovščine. Vsak hip bodo Nemci tu, sem pomislil. Cesta proti Predmeji, ki je bila še malo prej polna ljudi, različnih vozil od motorjev in kamionov do vprežnih vozil, se je nenadoma spraznila. Partizani, pomešani s prebivalci, so se umikali pred silno premočjo na goro. Na cesti je zavladal mir, ki ni obetal nič dobrega.

Naložili smo ranjence, med njimi tudi tiste, ki so bili ranjeni pri bombardiranju Ajdovščine, pa še nekaj opreme in hrane. Težki ranjenci so ležali na nosilih, oblečeni le v spodnje perilo, kot so bili doslej, ko so ležali v posteljah, razporejenih po šolskih prostorih. Mudilo se nam je, morali smo hiteti, kajti nekdo je prinesel vest, da so Nemci že v Ajdovščini. To je pomenilo, da bodo vsak hip tu. Okoli dveh popoldne, ko so ranjence že odpeljali, je prišel tov. Maks (Maks Perc), ki je bil takrat šef OZN na štabu cone, in se zanimal, kako smo evakuirali obe bolnici. Ko je videl, da je bila šola že izpraznjena, je bil zadovoljen. Svetoval nam je, da gremo čimprej še mi od tod, kajti vsak čas je pričakovati sovražnikov prodor proti Lokavcu in Predmeji. Kamion je bil do vrha naložen s posteljnino, kuhinjsko posodo, našo osebno opremo in kdo ve še s čim. Vse je bilo brez reda nametano, ker se nam je pač mudilo. Na vrhu smo sedeli dr. Anton s svojimi bolničarji, Žagar, ki me je povsod spremljal, in jaz. Avto je stokal in hropel pod težkim bremenom in le s težavo rinil v strmo, prašno in ovinkasto pot proti Predmeji. Vreme je bilo sončno in toplo. Tako nam je bilo vsaj v tem pogledu prizaneseno. Vso pot, kar smo se vozili, je bilo slišati reglanje strojnic od Ajdovščine in Vipave. Ko smo se že vzpeli više, je bilo videti na cesti, ki pelje na Col, nekaj tankov. Proti taki premoči se naši borci niso mogli dolgo upirati, to je bilo jasno.

Sedel sem med drugimi na kamionu. Molčali smo. Ni bilo kaj govoriti. Kdaj pa kdaj sem pogledal proti dr. Antonu. Sedel je mirno, vdan v usodo in z zaskrbljenim obrazom. Nič se ni pogovarjal s svojimi ljudmi. Rad bi kaj govoril z njim, toda nisem znal italijansko; da bi se trudil sporazumeti se na kak drug način, pa nisem bil razpoložen.

Razmišljal sem, kaj bo sedaj z nami. Že ves čas goriške svobode sem bil prepričan, da ne bo trajala dolgo. Skušal sem se pripraviti tudi na najtežje pogoje. Toda dogodki so se tako hitro vrstili in vsak dan jih je bilo toliko, da skoraj nisem utegnil misliti naprej. Komaj da sem sproti reševal probleme. Teh slabih 14 dni svobode je bilo premalo, da bi se dalo kaj več ukreniti. Moral sem reševati predvsem probleme v zvezi z oskrbo ranjencev. Ljudem, svojim sodelavcem, nisem mogel posvetiti potrebne pozornosti, še manj pa jih pripraviti na dogodke, ki so se naenkrat pojavili pred nami. Vseskozi me je motilo, ker nisem imel okoli sebe razen enega ali dveh nobenega izkušenega partizana, ki bi mi lahko pomagal pri delu. Vsi, s katerimi sem sodeloval, so se nam pridružili šele po razpadu Italije, to je komaj kakih 14 dni pred temi dogodki.

Vsak dan sem bil kje drugje: sedaj v kaki enoti, nato v bolnici, pa spet kje v kakšni hiši, kamor so me povabili na kozarec vina, nato v štabu cone in tako naprej. Srečeval sem nove ljudi, jih po nasvetu tega ali onega, ki ga tudi nisem dosti poznal, postavljaj za intendant v bolnici ali na kakšno drugo dolžnost, čeprav jih nisem dovolj poznal. Vsi so bili prijazni do mene, ustrežljivi, vendar so bili brez partizanskih izkušenj. Kdo ve, kako se bodo obnašali, ko se bodo razmere poslabšale?

Še preden smo naložili ranjence, da jih odpeljemo proti Predmeji, sem ponovno vprašal dr. Antona, če res želi še nadalje ostati z nami. Ni mi namreč bilo jasno, zakaj se je odločil za ta korak. Med našimi povratniki iz italijanske internacije je bil gotovo tudi kak zdravnik, pa se nihče ni odzval našemu klicu, da se priključi partizanom. Samo enega, in to je bil dr. Sokolov, smo uspeli zadržati pri nas. Tu poleg mene pa sedi človek, ki je verjetno še vse do včeraj drugače mislil o nas. Na misel mu ne pride, da bi odšel domov, čeprav bi to lahko storil in čeprav ga morda vleče tja med njegove ljudi, saj je to že peto leto vojne zanj. Čudil sem se mu in ga spoštoval.

Kasno popoldne smo pripeljali v gozdnato pobočje nad Golake še težke ranjence. Tam so že bili lahki ranjenci z osebjem. Zvedel sem, da med njimi ni dr. Sokolova. Izgubil se je nekam v neznano še na škrljah. Nikoli več nisem slišal zanj. Tako nas je bilo sedaj kakih 100 ranjencev in okoli 50 članov osebja. Razen nas je bilo tu še dosti drugih ljudi, ki so se prav tako umaknili iz Vipavske doline na goro. Doli na Otlici in po pobočju Golakov je bilo kot na semnju. Vse je bilo v gibanju, vsi so nekam hiteli.

Izbral sem prostor v majhni dolini za robom v pobočju Golakov, od koder se je zemljišče spuščalo proti senožetim in redko posejanim hišam, ki jih je bilo videti precej niže proti Otlici. Od spodnjih hiš smo bili oddaljeni kakih sto metrov zračne črte. V primeru napada na Otlico se bo treba seveda tudi od tam umakniti globlje v Golake.

Lažji ranjenci so si postlali z listjem ali pa legli na odeje. Drugi so hodili sem in tja, se glasno pogovarjali med seboj in zbijali šale na račun položaja, v katerem so se znašli. Vsi so bili vznemirjeni in zaskrbljeni, kaj bo. Svoj nemir so skušali odgnati, kakor so vedeli in znali; nekdo s šalo, drugi kako drugače. Oblečeni so bili lahko, kot so bili doli v Vipavi. Redki so imeli suknjiče ali kaj toplejšega na sebi.

Sonce se je že močno nagnilo čez Čaven. Postalo je hladno. Ljudi, ki so bili vajeni milega podnebja v dolini, je pričelo zebsti. Že se je tu pa tam pojavil kakšen ogenj. Okoli njega so so gnetli najbolj občutljivi. Nekateri, ki so bili brez jopiča, so se pokrili kar z odejo čez glavo in čepeli pod drevesi ter čakali, kaj bo prinesla prihodnost.

Med opremo, ki smo jo pripeljali s seboj iz doline, je bil tudi velik bolniški šotor, zložen v več velikih in težkih zavitkov. Milko ga je staknil nekje in spravil, da ga uporabimo, kadar bo sila. Še preden smo prišli s težkimi ranjenci, so ga razvili, vendar ga nihče ni znal postaviti. Sam takega šotora še nikoli nisem videl. Dr. Anton je takoj priskočil na pomoč in s pomočjo nekaj ljudi je bil šotor do noči postavljen. Zunaj je bil temno modre barve, notranje stene pa so bile iz belega platna. Bil je tolikšen, da smo podenj spravili kakih 15—20 postelj s težkimi ranjenci. Med njimi je bilo tudi nekaj bolnikov. Drugi so si morali pomagati, kakor so vedeli in znali. Večina lahkih ranjencev je sedela okoli ognjev. Ogrnjeni so bili z odejami.

Že tisto noč smo imeli prvo žrtev. Umrla je neka žena, ki se je z drugimi vred umaknila pred Nemci na Predmejo. Zvečer ji je postalo nenadoma slabo. Pripeljali so jo k nam v bolnico, kjer je kmalu podlegla, verjetno zaradi srčne kapi. Njeni niso mogli verjeti, kako je mogla sicer še mlada žena tako naglo umreti.

Naslednji dan se je vreme spremenilo. Postalo je oblačno, pripravljal se je na dež. Vedel sem, da bolnica tu ne bo mogla ostati dolgo časa. Vse okoli nas so bile partizanske enote. Sestavljali so jih ljudje, ki jih nisem poznal. Bili so sami novi borci. Vprašal sem, kje je štab. Nihče ni vedel, kje je, ali pa ni hotel povedati.

Oboroženi partizani so se spuščali mimo bolnice proti Otlici, drugi so hodili v nasprotno smer, tretji spet v svojo. Vladala je prava zmešnjava in nihče ni ničesar vedel, razen da nas bodo zdaj zdaj napadle močne sovražne sile.

V daljavi so regljale strojnice in slišati je bilo zamolkle eksplozije bomb. Nekje za hribi so bile borbe. Ni bilo mogoče ugotoviti, kaj se dogaja okoli nas. Nikogar ni bilo, da bi ga lahko povprašal, kakšen je položaj, kdaj in kam naj se umakne bolnica. Izkušena partizana Žagarja in Tarzana sem poslal v patrolo po gozdnih poteh okoli bolnice z nalogo, da poizvesta pri štabu partizanske enote, na katero bosta naletela, kakšen je vojaški položaj. Dodelil sem jim po enega mlajšega partizana.

Patrole so tako krožile po gozdu in proti Predmeji in mi sporočale, da niso naletele na nikogar, ki bi natančneje vedel, kakšen je položaj. Nemci da prodirajo od Lokev prek Male Lazne in po cesti prek Slokarjev proti Predmeji.

Kasneje se je pojavil nad nami še sovražni avion. Spustil se je nizko nad gozd in povzročil še večjo zmedo. Oba avtomobila, s katerima smo pripeljali ranjence, sta čakala na gozdni poti blizu bolnice. Sklenil sem, da ranjence spravimo od tod dalje v gozd.

Ranjenci, ki so se lahko gibali, so me že kmalu po prihodu na Otlico, ko jim je bilo jasno, kaj se pripravlja, nagovarjali, naj jih odpustim. Sami se bodo prebili po gozdu nazaj proti Vipavski dolini. Večina je bila brez prave obleke in s slabo, za te kraje in ta čas neprimerno obutvijo. Nisem se mogel takoj odločiti, da jih odpustim. Upal sem, da nas prevzame katera od enot in nas odpelje kam globlje v Trnovski gozd, kjer bi bili varnejši. Čez noč so mnogi, ne da bi vprašali, odšli. Tistim, ki so ostali do drugega dne, smo naročili naj se umikajo po gozdu za Čavnom in naj se šele nekje nad Šempasom spustijo v dolino. Kasneje sem izvedel, da so se res prebijali v tisto smer in se vsi srečno dokopali do doline. Tam so se razkropili na svoje domove.

Minila je druga dolga noč. Takoj zjutraj je začelo močno deževati. Doli pod nami proti Predmeji in za Čavnom je močno pokalo. Trušč težkih vozil, najbrž so bili tanki, se je mešal z eksplozijami min, vmes pa so regljale strojnice. Ni bilo več kaj razmišljati. Naložili smo najtežje ranjence v sanitetni avtomobil in jih odpeljali naprej še kakih 300 metrov, dokler je bilo še kaj poti. Bili smo v Kozjih stenah, prav pod vrhom Golakov. S prvega kamiona smo razložili opremo in hrano, med drugim dva velika hlebca parmezana, in vse spravili v nahitro pripravljeno skrivališče med skale.

Sir je ostal tam prav do zime, ko so ga ljudje kljub globokemu snegu spet našli in tako pripravili kasneje centralni vojni bolnici nekaj dragocene hrane.

Dež je neprenehoma padal. Vsi smo bili premočeni kljub šotorskim krilom, ki smo jih poveznili čez glavo. Avtomobil z ranjenci je stal na strmi, z ostrim kamenjem posuti cesti. V njem se je tiščalo nekaj ranjencev, med njimi Julij (J. Gorjan), Danilo (D. Danev), Mirko (dr. M. Cibic) in Ludvik (L. Vižintin). Tu je bil še Majko (A. Gregorčič) iz Podnanosa. Bilo je še nekaj ranjencev, ki se niso mogli premikati, niso pa bili težko ranjeni.

V avtomobilu je bilo prostora samo za ranjence. Vsi drugi smo morali ostati zunaj na dežju in čakati, kaj bo prinesel naslednji trenutek. Mimo nas so še vedno hodili oboroženi partizani podobno kot prej, ko smo bili še niže v dolini. Nihče se ni zmenil za nas. Kogarkoli sem vprašal, kje je štab ali kakšna enota, ki bi nam pomagala iz zagate, ni nihče vedel odgovoriti nič določenega.

Že se je spuščala noč. Doli pod nami proti Otlici je streljanje ponehalo. Ranjencem smo razdelili nekaj hrane, sami pa si skušali poiskati zaklonišče med skalami ob cesti, kjer bomo pričakali dneva. Nikjer ni bilo mogoče dobiti primernega zaklona, kamor bi človek lahko vsaj pošteno sedel. Kamorkoli si se naslonil, vse je bilo mokro, hladno, neprijetno. Italijanski bolničarji so zlezli pod kamion. Polegli so na deske, ki so jih po naključju našli na kamionu. Dr. Anton je bil v kabini poleg voznika. Z Žagarjem sva se spravila pod sanitetni avtomobil. Bilo je ravno toliko prostora, da sem se lahko po trebuhu splazil pod avto in legel na šotorsko krilo. Ostro kamenje se je kmalu zarezalo v meso, da ni bilo več mogoče vzdržati. Moral sem ven, da sem lahko svobodno raztegnil otrple ude. Zaradi dežja in mokrote je postalo hladno. Napol oblečeni ranjenci so šklepetali z zobmi.

To je bila dolga, predolga noč. Kuriti nismo smeli, ker bi s tem izdali svoj položaj. Bilo je očitno, da so nas Nemci že napadli z velikimi silami in da jih je le noč zadržala doli na Otlici. Hoteli so nas popolnoma uničiti. Bolnici prav tako ne bodo prizanesli. Kdo ve, če ne bodo skušali tudi ponoči napadati manjših skupin partizanov, da bi tako vnesli med nas še večji preplah. Verjetno so med današnjimi boji ulovili kaj partizanov, morda celo koga, ki je vedel za našo bolnico. Kdo ve, če se ne bo našel kak izdajalec in jih pripeljal do nas? Ni nas bilo težko najti, saj smo bili še vedno na cesti, po kateri smo se pripeljali prav do vrha Golakov. Take misli so se mi podile po glavi v tej dolgi noči brez sna, ki je bila ne vem

že katera v vrsti najhujših, kar sem jih preživel v partizanih. Še danes, ko je to že vse daleč za menoj, me postane groza, ko se spomnim na te dogodke.

Drugi dan, pravzaprav tretji, odkar smo prišli iz Vipavske doline na Golake, je še vedno padal gost dež. Oblaki so se spustili tako nizko, da je bila vidljivost zaradi megle prav majhna. Megla pa je skrivala v sebi še drugo nevarnost: naenkrat se ni bilo mogoče več orientirati, kje je sever, kje jug, razen po nezanesljivem mahu na drevju.

Ponoči, ko zaradi dežja in skrbi nisem mogel zatisniti očesa, sem sklenil, da grem naslednji dan z nekaj tovariši, ki so se še držali bolnice, kam globlje med Golake poiskat prostor, kamor bi lahko spravili ranjence. Bilo je zelo slabo vreme in ni bilo pričakovati, da bi Nemci takoj krenili naprej v gozd proti vrhu Golakov. Upal sem, da jih ta dan še zadržiijo naše enote, saj je bilo povsod po gozdu dosti partizanov.

Partizani, ki so hodili mimo bolnice, so vedeli povedati, da je Otlica polna Nemcev. O njihovih namerah pa seveda nihče ni vedel ničesar. Nagovarjal sem mimoidoče, naj ostanejo v bližini bolnice, da bodo pomagali nositi ranjence v primeru neposredne nevarnosti. Nekateri so ostali, vendar so se takoj spet zgubili, ko sem se obrnil drugam. Mudilo se je. Tu več ne moremo ostati. Moram poiskati kak skriven prostor za ranjence.

Povedal sem dr. Antonu svojo odločitev in mu naročil, naj z ranjenci počaka, kjer je, dokler ne pridem ponje. Pustil sem tam tudi Žagarja in Tarzana z nalogo, da pomagata spraviti ranjence kam v skale nad cesto, če se bodo Nemci nevarno približali. Nisem imel druge izbire: ali počakati na Nemce ali čimprej odpeljati ranjence kam, kjer jih bo mogoče poskriti. Moral sem umakniti bolnico tudi zaradi naših hajkačev, od katerih bi lahko kdo pripeljal Nemce do bolnice. Streljanje se je čulo še vedno le na Otlici. Vseeno, morali smo pohiteti.

Odšli smo previdno v gozd in kmalu našli primerno visoko skalovje, poraslo z nizkim drevjem, ki bi nam moglo služiti kot dobro skrivališče pred zasledovalci. Sklenil sem, da prenesemo tjakaj ranjence in jih poskrijemo. Ni bilo več daleč do njih, ko je zaropotala strojnica precej daleč pred nami. Spreletela me je zla slutnja, kaj če so napadli bolnico? Pospešili smo korake in skoraj pri cesti srečali nekaj ranjencev in partizane, ki so nosili oba težko ranjena, zavita v odejo. Hiteli so z njimi naprej po poti. Brž so mi

povedali, kaj se je zgodilo, toda šele kasneje sem izvedel natančneje, kaj je bilo.

Nihče ni pričakoval, da bodo Nemci že ta dan povsem razbili naše enote, ki so držale položaje v gozdu nad Otlico. Vendar se je to zgodilo. Takoj so izkoristili svojo premoč in začeli prodirati v gozd. Sovražna skupina je vrh Kozjih sten v globeli naletela na partizane in jih napadla. No, zaradi megle in drugih srečnih okoliščin ni bil nihče ranjen. Partizani so se umaknili in na poti naleteli na avtomobil z ranjenci in italijanskim osebjem. S pištolami v rokah so prisilili shajkane partizane, ki so se iz raznih koncev umaknili mimo bolnice globlje v varstvo Kozjih sten, da so pograbili ranjence in jih nesli s seboj. Prav takrat smo jih srečali. Kot sem kasneje izvedel, Nemci niso prišli do mesta, kjer je bil sanitetni avtomobil z ranjenci.

Brž sem se napotil z ranjenci proti mestu, ki sem ga bil malo prej izbral in ki ni bilo daleč. Dež je nekoliko ponehal, toda megla je bila še vedno nizka, da se ni videlo nič. Utaborili smo se vrh skal, tako da je bilo pred nami strmo, skalovito pobočje, za nami pa nekoliko lažje prehoden teren. Ranjence smo brž znesli v razpoke med skalami, jih pokrili z odejami in vejevjem. Obenem sem jim naročil, da morajo biti povsem mirni, kajti nevarnost nemškega napada še ni minila. Drugi smo polegli na rob za visoke skale, si pripravili položaje, da v primeru sprejemne borbo in se bojujemo dokler bo mogoče. Drugega izhoda ni bilo več.

Ležal sem na mokrem mahu za visoko skalo in pričakoval, kdaj bo zaropotalo po nas. Za menoj v globeli se je pasla mula, kot da jo vse skupaj nič ne briga. Obirala je listje okoli sebe. Zavidal sem ji.

Vse do večera smo tako ležali pripravljeni, da se branimo, če bi nas Nemci napadli. Vseokoli jih je bilo čutiti. Ko se je znočilo in je minila nevarnost za ta dan, smo si zakurili ogenj. Večerjati ni bilo kaj. Morda je imel kdo kos kruha ali kakšno sadje pri sebi, drugega ne. Morali bomo počakati do drugega dne, morda se bo jutro kaj izboljšalo. Skušal bom navezati stike s kakšno enoto, ki je kje v bližini. Nekateri so govorili, da bataljon ne more biti daleč.

Tako smo prebedeli ob ognju celo noč. Zaviti v odeje in premočeni smo dočakali dan in z njim novo negotovost in strah, če nas odkrijejo Nemci. Dež še vedno ni prenehal. Kmalu zjutraj sem poslal svoja zvesta partizana Žagarja in Tarzana v patrolo, da poiščeta zvezo z enoto, ki naj bi bila po pripovedovanju nekaterih

v bližini. Povesta naj, kje smo, in prosita za pomoč v hrani, predvsem pa naj nam pomagajo spraviti ranjence proč od tu.

Z dr. Antonom sva oskrbela ranjence, ki so neverjetno stoično prenašali vse tegobe. Nihče se ni pritoževal ali sitnarił zaradi strahu, mraza in hude lakote, ki so jo trpeli. Uniforma dr. Antona je povsem izgubila svoj prejšnji videz. Zaraščen s črno brado, sključen v dve gubi zaradi mraza je bil le še malo podoben skrbno zlikanemu letalskemu poročniku. Tudi njegovi bolničarji so, vdani v usodo, prenašali vse tegobe zadnjih dni. Kot drugi so ležali za skalami na položajih. Ostalo nam je samo upanje, da nas Nemci ne bodo odkrili. Samo da mine še ta dan.

Žagarja in Tarzana ni bilo od nikoder ne ta ne drugi dan. Odkar sta odšla, se je za njima zgubila vsaka sled. Kdo ve, če ju niso Nemci ulovili in ustrelili? Na vseh straneh je bilo slišati rafale in posamezne strele, dokaz, da Nemci še vedno stikajo po gozdu.

Tako smo ostali kake tri dni. Zadnji dan že skoraj ni bilo mogoče več vzdržati. Hrane ni bilo in še vedno nobene zveze s kakšno enoto. Že smo se resno dogovarjali, da bo treba žrtvovati mulo, sicer ranjenci ne bodo več vzdržali. Prejšnji dan smo jim skuhalı redko juho iz mesa, ki ga je nekdo prinesel.

Proti poldnevu je dež ponehal in nebo se je razjasnilo. Začela je pihati mrzla burja. Naenkrat je bilo videti daleč okoli nas. Čeprav smo bili prav na vrhu Golakov, se zaradi gostega bukovega vejevja ni videlo iz gozda. Zlezel sem na tanko bukev, da se razgledam, kje pravzaprav smo. Moral sem to storiti sam, saj sem ostal med vsemi edini, ki sem poznal te kraje in sem se znal orientirati, kje pravzaprav smo. Daleč pod seboj proti severu, na drugi strani doline sem videl na strmem pobočju redko posejane hiše. Bil je Čekovnik. Gotovo vsaj 5—6 ur daleč od nas.

Zlezel sem z drevesa in sporočil drugim, kaj sem videl. Predlagal sem, da z dvema prostovoljčema odidem proti dolini Belce do prvih hiš. Tam sem poznal ljudi. Poizvedel bom, kakšen je vojaški položaj. Gotovo mora biti tam kakšna enota, s pomočjo katere bomo spravili ranjence z vrha Golakov kam niže do prvih hiš. Če to ne bo mogoče, jih spravimo v konspirativno barako, zgrajeno pod Petrom (pri Podobenčku) v Čekovniku.

Takoj prve dni po razpadu Italije sem namreč naročil Ludviku in Rafaelu iz sanitetne postaje št. 1 pri Idriji, da zgradita barako za kakih 15—20 ranjencev. Sama naj poiščeta nekje v Čekovniku prostor ne predaleč od ceste, vendar na dobro skritem mestu. To sem storil iz previdnosti. Nisem mogel verjeti, da bi moglo biti v

resnici konec vojne. Dokler ni premagana tudi Nemčija, se bomo gotovo morali spet zateči v konspirativne postojanke. No, razvoj dogodkov je to, na žalost, prav brž potrdil. Takrat nisem točno vedel, kje sta zgradila barako, toda to me ni skrbelo. Vedel sem, da jo bom takoj našel, samo da se dokopljem do Čekovnika.

Takoj smo se odpravili na pot. Z menoj sta šla Franjo Lojk iz Črnič in Zmago iz Trsta. Prvi se je pridružil bolnici vrh Golakov, drugi že prej, kmalu po njeni ustanovitvi. Krenili smo v dolino. Držali smo se smeri proti Čekovniku. Hoditi smo morali previdno, ker so Nemci še vedno krožili po gozdu in je bilo slišati zdaj tu zdaj tam kak rafal ali eksplozijo bombe. Gotovo so srečali shajkane partizana in po kratkem postopku opravili z njim.

Brez težav smo hodili ali bolje preskakovali iz skale na skalo, vse do roba Trnovskega gozda. Od tu dalje je svet kot odrezan. Začenjajo se strmine, ki se spuščajo v dolino Belce, po katerih se pasejo le divje koze. Teren je tu skoraj neprehoden. O tem sem se kasneje še večkrat prepričal. Toda takrat se je mudilo. Moramo čimprej v dolino do hiš, še pred nočjo. Če nas zaloti mrak, se gotovo zgubimo. Spuščali smo se po strmini od grma do grma, bolj po zadnji plati kot po nogah, dokler nismo prispeli v dolino do ceste onkraj Belce.

Preden smo stopili na cesto, smo dolgo oprezovali, če ni morda kje v bližini kakšna zaseda. Bilo je vse mirno. Cesta je bila sveže shojena. V pesku so se poznale številne stopinje. Še pred kratkim je moralo tod hoditi dosti ljudi, sem pomislil. Ob cesti v travi in med grmovjem je bilo videti odprte konzervne škatle in poteptano travo. Da, Nemci so bili še pred kratkim tu! Hoditi smo morali še bolj previdno in počasi.

Bil je mrak, ko smo prišli do prve hiše pri Šinkovcu v Beli. Za nami je bilo dobre 3—4 ure naporene hoje. Odprla je gospodinja in brž s strahom rekla: »Pravkar so bili še Nemci tu, ni še pol ure, kar so odšli. Kdo ve, morda se še vrnejo.«

Kar me je najbolj zanimalo, to je, da so Nemci odšli, čeprav šele pred pol ure, sem izvedel. Hotel sem izvedeti še, kje je kakšna partizanska enota. Tega mi niso vedeli povedati. Šele pri Trnovcu smo zvedeli, da je neka enota v Zadlogu. Pri samotni kmetiji na koncu Zadloga, kjer se zemljišče strmo spušča proti Beli, smo končno prispeli do partizanov. Povedal sem, kako je z bolnico, in prosil za pomoč. Komandant je odredil skupino borcev, ki naj bi takoj krenila na pot proti Golakom po ranjence. S seboj so vzeli nekaj hrane, odej in šotorskih kril, da bi ranjencem zamenjali mokre

Pogled iz Čekovnika proti Trnovskemu gozdu. V globokih grapah in na strmih pobočjih so bile postojanke centralne vojne bolnice III. operativne cone »Alpske«, kasneje SVPB-Pavle (od oktobra 1943 do konca vojne)

Brunarica v Čekovniku, zgrajena za potrebe bolnice v septembru 1943. Vanjo so evakuirali ranjence decembra 1943 ob nemškem prodoru iz Idrije na Čekovnik in na Vojsko

odeje, v katerih so bili, že odkar je pričelo deževati, tj. že kake 3—4 dni.

Še v mraku smo krenili nazaj na dolgo pot od Zadloga prek Male gore in po cesti proti Poslušanju. Nad cesto v Golakih sem prejšnji dan pustil ranjence. Bil je že dan, ko smo končno prispeli do njih. Vsi so bili premraženi in v kaj žalostnem stanju. Najprej smo jim skuhalih čaja in jih nahranili z mineštro, ki smo jo nahitro skuhalih. Nato smo jih nekaj naložili na mule, amputirane pa na nosila in jih nesli proti dolini. Med tem se je vreme že izboljšalo. Spet je posijalo sonce in postalo je topleje. Ranjencem in osebju, ki so čakali na Golakih, da pridemo ponje, so se razvezali jeziki.

Nekdo je povedal, da je prav malo manjkalo, pa bi jih kmalu po našem odhodu napadli Nemci. Ko so ostali sami, so bili popolnoma mirni in tiho vsak na svojem mestu in čakali, da pade mrak in pride čas, ko bi se mi vrnili ponje. Tedaj je opazil eden od njih kakih slabih 100 m pred seboj štiri močno oborožene ljudi s čeladami na glavi. Hodili so počasi in se previdno ozirali okoli sebe. Bila je nemška patrولا. Bližali so se naravnost položaju, kjer so bili ranjenci. Osebje in ranjenci, ki so jih videli, so obnemeli in čakali, kaj bo. Nekateri, ki so imeli orožje, so se pripravili na strel ali so pripravili ročno bombo, da jo vržejo, če bi bili napadeni. Trenutki so bili dolgi, napeti. Vsak hip je bilo pričakovati, da bo zaregljala strojna puška, ki jo je, pripravljeno na strel, nosil eden od nemških vojakov. Že so se približali na 20—30 metrov. Tedaj so se nenadoma ustavili. Eden med njimi je pogledal proti ranjencem, pokazal z roko proti njim in rekel polglasno, tako da ga je bilo komaj slišati: »Schau da oben sind!« (Glej, tu gori so!) Nekaj hipov so vsi gledali v smer, ki jo je pokazal, nato pa je drugi rekel: »Ah, lassen wir dass!« (Pustimo rajši!) Obrnili so se in šli brez strela. Očividno si niso upali napasti, ker so bili sami. Tako si je pozneje to razlagal tovariš, ki nam je pripovedoval. Kdo ve, kaj se je v resnici zgodilo. Nihče od ranjencev in osebja, tudi ne dr. Anton, Nemcev ta dan ni opazil. Sklepali smo, da je on videl Nemce le v svoji domišljiji. Res, strah ima velike oči. Naslednji dan, ko smo se mi previdno premikali proti Golakom po ranjence, Nemcev ni bilo na tistem področju. Kazalo je, da so odšli že prejšnji dan naprej.

Kolona se je počasi spuščala po cesti od Golakov proti Mali gori. Povsod je bilo videti sledove nemške ofenzive. Ob cesti, v jarku ali prek kakšne skale so ležala trupla ubitih partizanov. Do Male gore sem jih naštel vsaj štirinajst. Vsem je bilo odvzeto orožje. Nekatera trupla so ležala gotovo že več dni. Bila so napihnjena in okoli

ust in v ranah je mrgolelo črvov. Kasneje so ljudje znosili mrtvece na pokopališče in jih pokopali.

Ranjence smo odložili v hiši pri Dominetu v Mali gori, vendar le za kratek čas. Kmalu se je pokazalo, da je hiša preblizu ceste, ki pelje prek Male gore proti Trnovskemu gozdu in Otlici. Zato smo se že po nekaj dneh umaknili niže v Fužinarjevo bajto, ki je bila dobro skrita v gozdu.

Potem smo ostali spet sami. Morali smo sami skrbeti za bolnico in to v vsakem pogledu: za stanovanje, hrano, zdravila, varnost. S pomočjo terencev smo se hitro znašli in ker naša enota ni bila ravno velika, je bilo dobiti dovolj potrebne hrane.

Prve dni po našem prihodu na Malo goro smo sprejeli še nekaj ranjencev, ki so bili ranjeni v borbah okoli Črnega vrha. Med njimi so bili: Vido Bajec, Jože Tolazzi, Jože Gostiša in Džoli. Ranjence iz teh borb so evakuirali v bolnico, ki je bila v Zadlogu v šoli. Že 21. septembra, po nekaj dneh obstoja, je bolnica prenehala z delom. Težje ranjence so prevzeli terenci iz okoliških hiš in jih poskrili, lažji so se umaknili više v hribe proti Trnovskemu gozdu. Kako smo organizirali bolnico v Zadlogu, sem opisal že prej.

V Fužinarjevi bajti je bilo premalo prostora za 50 ljudi, kolikor jih je takrat štela bolnica. Bilo je kakih 10 težkih ranjencev, okoli 20—30 lažjih in 15 osebja. Težki ranjenci so ves čas ležali na nosilih, pri vzglavju so imeli svojo skromno opremo in orožje. Tako je bilo vedno vse pripravljeno za premik. Lažji ranjenci in osebje so spali na senu v hlevu ali na skednju, kakor je bilo komu bolj všeč. Čez dan smo pošiljali patrole dveh partizanov v smer, od koder je bilo pričakovati sovražnika. Patrole so se ves dan potikale po terenu in se vračale šele zvečer, razen kadar so opazile kaj takega, da nas je bilo treba takoj obvestiti, na primer premike kake sovražnikove kolone in podobno. Poleg patrol je bolnico varovala tudi straža.

Hrana je bila slaba, enolična, večinoma krompir, zelje, meso, repa. Ker je bilo v bajti malo prostora, smo nekaj ranjencev imeli občasno tudi pri Figarju v Zadlogu.

V bolnici sta umrla dva najtežja ranjenca, ranjena v borbah za Črni vrh: Jože Tolazzi in Džoli. Pokopali smo ju v bližnji dolinici.

Sanitetnega materiala smo imeli za silo. Nekaj malega smo prinesli še iz Vipave, prek Golakov, še več pa smo ga dobili pri ljudeh na Črnem vrhu, v Zadlogu in drugod. Bil je to material, ki so ga spravili pri njih po umiku bolnice iz Zadloga.

Dela je bilo dovolj za vse. Največ ljudi je bilo potrebnih za zavarovanje pred sovražnikovim napadom. Eni so skrbeli za hrano, bolničarsko osebje pa za ranjence. Sam sem bil pogostoma na terenu in zdravil ljudi, zraven pa sem se še zanimal za vojaški položaj. Lep čas nismo sprejeli novih ranjencev, niti nismo kaj več vedeli o dogodkih izven nam dosegljivega območja.

Živeli smo in čakali, da se položaj po hudi septembrski ofenzivi spet nekako uredi. Vedel sem, da je tako stanje le začasno in da se bodo kmalu spet začele partizanske akcije, tokrat gotovo v večjem obsegu.

Jesen je bila lepa, sončna, pa tudi sovražnik nas ni vznemirjal. Kljub relativno ugodni vojaški situaciji na Mali gori nismo mogli ostati. V bajti je bilo premalo prostora za vse, pa tudi umik v primeru napada bi bil težak.

Zato sem že po nekaj dnevih bolnico razdelil. Lahke ranjence, pravzaprav rekonvalescente sem poslal v Zadlog k Vinku (Gregorcu ali Zagodu). Vinko je bil terenec in dober človek. Takoj je sprejel v svojo hišo kakih 10 gibljivih ranjencev, ki jim ni bila več potrebna druga zdravniška pomoč kot občasno prevezovanje in kontrola. Tam so se hranili, spali na senu ali v hiši in mu pomagali, kolikor so mogli, pri delu.

Posebno priden je bil nemški podoficir, ki je bil težko ranjen v roko pri Razdrtem. Z dr. Antonom sva mu še v Lokavcu amputirala del leve roke, tako da mu je ostalo le del dlani s prstancem in mezincem. Z nami je hajkal prek Golakov. Bil je ubogljiv in miren, tudi ko so bili Nemci v bližini. Sedaj se mu je stanje že toliko izboljšalo, da smo ga mogli poslati med rekonvalescente. Vsak dan je krepko žagal drva, obilo jedel, kajti zaradi velike izgube krvi in stradanja vse dni ob nemški ofenzivi je zelo shujšal. Želel se je čimprej popraviti. Kot se je kasneje pokazalo, je med tem skoval načrt, kako bo pobegnil. Vedno me je pozdravljaval strumno po vojaško. Z ljudmi ni govoril, ker nihče ni znal nemški. Le jaz sem se lahko pogovarjal z njim.

Nekoč, ko smo zvečer sedeli pri Vinku okoli peči in prepevali partizanske pesmi, se mu je nekoliko razvezal jezik. Stal je poleg mene in začela sva se pogovarjati o tem, kdo bo zmagal v tej vojni. Kot da me preizkuša, mi je pričel pripovedovati, da je doma iz Aachna, da je že nekaj let vojak in da je med tem postal podoficir.

Gledal sem ga in z zanimanjem poslušal, kajti doslej ni nikoli ničesar pripovedovala o sebi. Jaz pa ga tudi nisem vpraševal. Še imena mu nisem vedel. Do njega sem se vedel kot do drugih ranjencev.

Nisem mu hotel pokazati, da mi Nemci niso všeč, ravno nasprotno. Mrzim hitlerjevce in nacizem, ki je storil toliko gorja ne samo nam, ampak tudi njim samim, spoštujem pa vse, ki se borijo za boljši svet. On sam je dokaz, da govorim resnico. Čeprav nas imajo Nemci za bandite, ravnamo v bolnici z njim kot z našimi borci, zdravimo ga in hranimo enako kot naše ranjence. Z njimi skupaj spi in nihče ga posebej ne straži.

Ni me poslušal. S svojimi orlovskimi, malo izbuljenimi, velikimi plavimi očmi je gledal mimo mene in nadaljeval svojo misel: »Ja, ja. Nemčija je še močna! Že štiri leta se bojujemo v Evropi, pa je v Aachnu mobiliziranih komaj 40 % vseh za vojsko sposobnih ljudi. V prvi svetovni vojni po štirih letih vojne skoraj nihče več ni bil za vojno sposoben.« Svojevrstna nesramnost, sem si mislil. Tu ga imamo, skrbimo zanj, vse storimo, da bi mu dokazali, da nima prav, on pa, kot da ne sliši in ne vidi, in še strašiti si me upa. Vendar sem vzel ta pogovor le kot njegovo mnenje, ne pa kot propagando. Meni taka propaganda ni mogla škoditi, z drugimi pa tako ni mogel govoriti.

Kmalu je ozdravel. Že sem se pogovarjal s komandantom komande mesta Črni vrh, kam bi ga poslal, ko bo sposoben za enoto, ko ga je lepega dne zmanjkalo. Izkoristil je našo nepazljivost, pravzaprav preveliko zaupanje, ki smo mu ga izkazali, in pobegnil. Vendar se je krepko uštel. Zvedel sem, da so ga videli otroci na gmajni nekje pri Kajn dolu, ko so pasli krave. Ker ga niso poznali, so brž javili vaški straži, ki ga je kmalu prišla. Potlej za njim ni bilo več sledu.

Drugi del bolnice s težkimi ranjenci sem preselil na primernejše mesto k Trnovcu v Belo. Hiša stoji sredi strmega pobočja, ki se spušča od zadloške planote proti dolini Idrijce. Kraj je težko dostopen, pa tudi umik v primeru napada ne bi bil lahek. Zato tu ranjencev nisem pustil dolgo. Poslal sem jih h Klemenu v sanitetno postajo št. 1 pri Idriji. Bili so sami rekonvalescenti: Stanko Vadnjal, Danica Trčon, Franc Ravbar, Tanja Mermolja in drugi.

S težkimi ranjenci smo se preselili na primernejši kraj k Janezu na Tršanovše.

Dokler je bilo lepo vreme, smo bili kar pod šotori v gozdu nad hišo. Ko so noči postale bolj mrzle in ker je bila situacija ugodna, smo se čez kakih 14 dni preselili v hišo.

Težki ranjenci so premike slabo prenašali. Skromna hrana, revne življenjske razmere in negotov vojaški položaj so opravili svoje. Dva sta nam umrla, kmalu ko smo prišli v Fužinarjevo bajto.

Danilo Danev, ki je bil ranjen v nogo, je močno oslabil. Rana se nikakor ni hotela zarasti. Nasprotno, nastopile so komplikacije in obstajala je nevarnost, da ne bo preživel. Z dr. Antonom sva se odločila, da mu bomo nogo odrezali pod kolenom. To smo storili v podobnih razmerah, kot sem jaz nekoč operiral Slavca blizu Šoškove lokvice pod Snežnikom. To pot smo imeli eter za narkozo in operacija je bila tudi sicer v redu opravljena, čeprav smo delali v gozdu kar na nosilih, ne pa na operacijski mizi. Po tem posegu se je Danilo kmalu popravil.

Razen skrbi za bolnico sem imel takrat še drugo delo. Vsaj dvakrat tedensko sem obiskal rekonvalescente pri Zagodu, vmes pa zdravil ljudi na Črnem vrhu in po okoliških vaseh in pogosto obiskal komando mesta Črni vrh. Ta je menjala svoj položaj; sedaj je bila v eni, nato v drugi hiši, kakor je pač narekoval vojaški položaj. S komando sem imel zelo dobre odnose. Sproti so me obveščali o vojaškem položaju in tudi skrbeli za bolnico. Nabavljali so hrano in sanitetni material, posebno obvezila in obleko. Seveda so bile to skromne količine, ki pa so nam le pomagale ublažiti vsakodnevno pomanjkanje. Tudi zanje sem opravljal zdravniško službo, pregledoval nove mobilizirance in podobno.

Kmalu po prihodu z Golakov se je vrnil Žagar, ki sem ga poslal, da skupaj s Tarzanom poiščeta kakšno enoto, ki bi pomagala spraviti ranjence iz Kozjih sten. Ko je pripovedoval, kako so ga ujeli Nemci, smo se mu od srca nasmejali, čeprav je bila zgodba zelo resna.

Ko sta s Tarzanom odšla v meglo in dež, da poiščeta zvezo s partizani, sta naletela na kolono, ki se je počasi pomikala skozi gozd. Zaradi goste megle ni bilo mogoče razločiti, kdo so postave, zavite v šotorska krila. Po nekih znakih sta presodila, da so naši. »Grem pogledat,« se je odločil Tarzan. Previdno se je spustil do kolone. Tedaj pa: »Hudiča, Nemci so!« Bilo je že prepozno, da bi zbežal. Zgrabili so ga, mu strgali brzostrelko iz rok in odvzeli nahrbtnik. Vojak mu je z roko pokazal, naj se pomakne naprej, očitno z namenom, da ga bo ustrelil. Tarzan je tako storil, toda že po nekaj korakih se je odločno obrnil in skočil pod cesto med velike skale ter bežal, kolikor je mogel. Vojaki so streljali za njim, vendar ga niso zadeli. Rešila ga je nagla odločitev in seveda tudi dež z meglo pa mnogo sreče. Kmalu se je izgubil v megli, ne da bi bil ranjen. Ostal pa je brez orožja in skromne opreme.

Žagar je med tem ostal na mestu, kjer sta se ločila s Tarzanom. Toda on ni mogel ugotoviti, kaj se dogaja doli na poti. Ker je bil

malo naglušen, tudi ni dobro slišal, odkod prihaja streljanje. Ker Tarzana ni bilo nazaj, je odšel čez čas še sam, da bi videl, kaj je s tovarišem. Spustil se je proti koloni, za katero ni slutil, da je nemška, in že so ga zgrabili Nemci. Ponovilo se je do potankosti isto kot prej s Tarzanom.

Imela sta več sreče kot pameti, so menili drugi.

Po dogodku sta se našla in skupno nadaljevala pot. Pridružila sta se neki enoti in ostala v njej. Med tem smo se mi že preselili z Golakov na Malo goro.

Nekaj podobnega je doživel tudi Milko, ki je ves čas septembrske svobode opravljal v bolnici različne naloge. Z nami se je umaknil prav na vrh Golakov. Usodnega dne, ko so ujeli Žagarja in Tarzana, se je srečal z Nemci. Zaradi dežja si je poveznil prek glave šotorsko krilo. Iz goste megle je pršel droban dež. Brezštevilne kaplje so drsele po grmovju in s šumom padale na uvelo suho listje. Ničesar ni bilo slišati razen enakomernega šuma dežja. Sklonjen, da bi bolje videl stezo, se je namenil poiskati kakšno enoto v bližini. Nenadoma je zagledal pred seboj puškino cev. Skoraj se je zaletel v orožje, ki ga je nameril nanj sovražni vojak. Ta mu je brž snel šotorsko krilo in odvzel orožje. Pri tem je zagledal, da nosi Milko na rokavu bel trak z rdečim križem, znak bolničarja. To ga je rešilo. Niso ga takoj ustrelili, ampak so ga odpeljali s seboj na Otlico, nato proti Črnemu vrhu in nazadnje na Kras v Divačo, kjer mu je nazadnje uspelo uiti. Po 3—4 dneh negotove usode se je srečno vrnil v partizane.

V edini bajti na Tršanovšah je takrat živela revna družina. S slamo pokrita hiša je stala vrh hriba visoko nad Belco. Kmetija je bila daleč od drugih hiš na majhni zaravni na robu velikega gozda, ki se širi proti Krekošam in naprej v Trnovski gozd. Bajta je bila stara in dosti premajhna za toliko ljudi, kot jih je štela naša bolnica.

V izbo smo spravili težke ranjence, drugi so si poiskali prostor na senu v hlevu in drugod. Položaj je bil ugoden zato, ker je bilo v bližini veliko naravno skrivališče, nekakšna jazbina. Tja bi v primeru napada znesli težke ranjence. Motilo me je le to, da so za jazbino vedeli domačini, saj so nam jo oni pokazali. Kdo ve, kako bi bilo, če bi Nemci res prišli do hiše. Vendar je bilo do hiše težko priti. Na Tršanovše je vodila le ozka, slaba vozna pot. Posebno je bilo težko spravljati hrano in druge potrebščine po njej. To se je jasno pokazalo, ko je v prvih dneh novembra zapadlo kakih 20 cm snega. K sreči se ni dolgo zadržal, čez nekaj dni ga že ni bilo več.

Potem pa je zapadlo še več snega. Obiskal nas je načelnik štaba Gradnikove brigade Čanči (Franjo Rustja). Pred dnevi sem ga našel bolnega z visoko temperaturo v Zadlogu v hiši, kjer je bil štab brigade. Ker se je takrat Gradnikova brigada stalno premikala, sem mu svetoval, naj se pride zdraviti k nam na Tršanoše. Videl bo, kje smo, kako bolnica živi in v miru se bo pozdravil. Res je prišel ravno tiste dni, ko je padel globok sneg. V bolnici smo praznovali dan oktobrske revolucije. Ranjenci so ga zavzeto poslušali, ko jim je govoril o pomenu oktobrske revolucije. Večina je prvič slišala zanjo.

Kot poklicni vojak se je seveda največ zanimal, kako smo organizirali obrambo bolnice. »Tu je vaška straža, ki stalno patrolira po okolici, pa naše patrole ter še eno ali dve stražarski mesti imamo okoli bolnice,« sem mu pojasnjeval. »Nič nas ne more presemetiti. Ko se pokaže kje kakšna kolona bodisi naša bodisi sovražna, kmalu zvemo zanjo. Razen tega so vsi negibljivi ranjenci in osebje v stalni pripravljenosti, da se takoj umaknemo kam globlje v gozd, če se pokaže potreba. Da bi sprejeli borbo s sovražnikom, na to niti misliti ne moremo. Naš način obrambe je pravočasen umik pred premočjo. V naših okoliščinah je ranjenec varen samo, če je dobro skrit.« Čanči se je trudil, da bi nas razumel. Kot vojaku, vajenemu pogostih bojov s sovražnikom, mu tak način obrambe, ki se ga je posluževala bolnica, ni bil bogve kako všeč. Kmalu se je vrnil v brigado.

Prve dni novembra so me poklicali na štab cone, ki je bil na Vojskem. Komando nad bolnico sem prepustil dr. Antonu. Vse, kar sem dotlej doživel z njim in njegovimi ljudmi, mi je vlivalo zaupanje, zato nisem pomišljal, ko sem mu naložil to dolžnost.

Zadnje čase sva z dr. Antonom dosti debatirala o tem in onem. Večinoma seveda o našem boju, o naših ljudeh na Primorskem, ki si žele svobodo in podobno. Na žalost je zaradi jezika ostala marsikatera misel nedorečena, nejasna. Kadar sva se dotaknila Primorske, ga je spočetka prizadelo, kasneje je popustil in tja do decembra meseca je že toliko »napredoval«, da je ostal le še pri Gorici, kjer je želel živeti po vojni in ki naj bi ostala pod Italijo. Teh občutljivih stvari se nisem rad dotaknil. Nisem želel popustiti, nisem pa tudi želel, da bi zaradi tega kalil tovarišstvo, ki naju je še družilo. Kadar je pogovor nanesel na to, sem se izgovoril, da bodo o tem odločili pač drugi.

Na poti na Vojsko me je spremljal Žagar. Na štabu so se zanimali za moje dosedanje delo in stanje v bolnici. Politkomisar cone tov. Tomaž mi je naročil, naj se vrnem v bolnico in nadaljujem s

svojim delom. Ko bo prišel čas, me bodo že poklicali. Dodal je še, da lahko pričakujem kaj več ranjencev in naj se na to pripravim. Nujno bo organizirati večjo bolnico za potrebe cele cone.

Intendanca bolnice je bila dobro organizirana že v Vipavi. Že takrat je bilo treba oskrbeti kakih dvesto ljudi. V hajki prek Golakov se je razgubilo dosti ljudi, ki so prej delali v intendanci. Nekaj jih je še ostalo. To so bili tov. Rada in njen sin iz Trsta, Gozdar (Jože Škapin), brat in sestra Zmaga in Ernest Rojc iz Dornberga in drugi. V oktobru in kasneje so prišli v bolnico še drugi ljudje, ki so nam jih dodelili iz Idrijsko-tolminskega odreda. Hrano smo nabavljali spočetka prek terencev v Beli, Čekovniku, Zadlogu, Črnemu vrhu in po samotnih kmetijah vrh gore. Kasneje so intendanti svoj delokrog vedno bolj širili, tako da so se spuščali celo v Vipavo. V drugi polovici novembra, ko smo se preselili k Tratnikovim v Čekovnik, smo imeli celo par konj in z njimi dovažali hrano iz Vipave in Krasa.

Nova naloga, to je povečati kapaciteto bolnice, je narekovala ponovno selitev. Približevala se je zima in z njo novi problemi. Za varnost bolnice ne bo dovolj dosedanja organizacija. Na pomoč enot v primeru napada na bolnico ni bilo računati. Operirale so kdove kje daleč od področja, kjer se je nahajala bolnica. Vse bolj je kazalo, da se bo treba vrniti v gozd in poklicati na pomoč našega najboljšega zaveznika, in sicer konspiracijo.

Tem zahtevam je najbolj ustrezala Tratnikova domačija, ki leži nad cesto, ki pelje po dolini gornjega toka Idrijce proti njenemu izviru. Tam blizu, komaj dobre pol ure stran proti Čekovniku pod Podobenčkovo domačijo je bila že zgrajena brunarica, ki bi nam služila v primeru, če bi se bilo treba umakniti.

Položaj Tratnikove domačije je bil idealen za bolnico. Nedaleč za hišo se začenjajo obronki Trnovskega gozda in ozka, divja dolina Idrijce Kramarica. Vanjo je bilo takrat speljanih kakih 2—3 km ceste. Naprej do Klavžev je bila z vseh strani skoraj neprehodna. Tudi tja bi se lahko umaknili. Če pa bo kazalo graditi novo konspirativno bolnico, o čemer je bilo govora na štabu, sem bil prepričan, da ni bilo boljšega mesta kot tam okoli Klavžev.

V začetku novembra sem preselil bolnico k Tratniku. Vendar ne vseh ranjencev. Najtežje sem pustil v jazbini na Tršanovšah. Z njimi sta bila Mirko, ki je tedaj že toliko ozdravel, da je mogel pomagati drugim, in italijanski bolničar Martino. Tu so ostali teden dni. Nisem si upal preseliti takoj vseh ranjencev k Tratniku; najprej

Ob odkritju spominske plošče na Tratnikovi domačiji 1968. V hiši je bila centralna vojna bolnica III. operativne cone »Alpske« od srede novembra do 31. decembra 1943, ko so bolnico preselili v konspirativno postojanko za Klavže ob gornjem toku Idrijce. Pri Tratniku je ostal ekonomat bolnice in javka

sem preselil samo tiste, ki so si lahko že sami pomagali. Po dobrem tednu smo prišli še po druge, najtežje.

Ti so že tretji mesec ležali na nosilih, pripravljeni vsak hip za evakuacijo. Pri Tratniku so ležali v veliki kmečki izbi. Zraven njih je bilo s slamo postlano ležišče za lažje ranjence. Drugi smo ležali na senu na velikem kozolcu in v hlevu. Vsi, tudi ranjenci, smo spali oblečeni, samo čevlje smo sezuli. Vsakdo je imel pri sebi vedno pripravljen nahrbtnik z vsemi svojimi stvarmi in pa seveda orožje.

Tolikšna previdnost ni bila odveč. Nemci iz Idrije so bolnico pri Tratniku dvakrat neposredno ogrožali.

Prvič je bilo konec novembra. Deževalo je kot za stavo in goste megle so zakrivalo razgled. Prejšnji dan je umrl prvorojenec Tratnikove mlade gospodinje Rezike. Dopoldne je javila patrola, da se Čekovniku bliža nemška kolona. Prišli so iz Idrije prek Nikove in se pojavili že na prehodu proti Čekovniku. Umik smo izvršili v dežju in po blatu v barako »Pod Petrom«. Nemci, ki so šli po cesti nad nami, nas niso odkrili. V baraki smo ostali dva ali tri dni.

Zaradi dežja smo se tiščali ves dan v temni baraki. Življenje v gozdu je zamrlo. Bilo je pusto, le dež je narahlo šumel po leseni strehi svojo enolično melodijo. Bilo je že kasno popoldne. Zvedeli smo, da se Nemci odpravljajo nazaj v Idrijo. Iz barake smo se namenili pogledat proti Tratniku, da vidimo, če je obvestilo resnično.

Doli na blatni cesti smo opazili sključeno postavo, ki je prek ramen nosila velik predmet. Bil je stari Tratnik, ki se je vračal iz Idrije, kamor je šel po krsto za umrlega vnučka. Bil je žalosten. Ko nas je videl, se je prvič omeščal in z žalostnim glasom rekel: »Reveži, v takem vremenu vas preganjajo, prekleti ...!«

Stari Tratnik je imel takrat okoli 80 let. Nič kaj rad nas ni sprejel v hišo. Razumljivo! Bal se je, da mu požgejo domačijo, če nas dobe v hiši. Z nami se skoraj ni hotel pogovarjati, le mrko nas je gledal izpod košatih obrvi in opravljal dalje svoja opravila. Nič ni pomagalo, ko sem mu zatrjeval, da nas Nemci ne bodo dobili v hiši, da imamo dobro obveščevalno in se bomo pravočasno umaknili, če zvemo, da so kje v bližini. Ni nam verjel. To pot pa je videl, da je bila evakuacija izvršena hitro in smo hišo zapustili tako, da ni bilo opaziti, da je bila v njej bolnica. Spremenil je svoje mnenje o nas. Potlej nas je gledal prijazneje.

Drugič smo se morali umakniti zaradi nemške nevarnosti v prvi polovici novembra. Ravno je zapadlo nekaj mokrega snega. K sreči ga ni bilo veliko. To pot umik proti brunarici pod »Petrom« ni bil mogoč. Zato smo naložili svoje stvari na voz in vso našo robo s tež-

kimi ranjenci vred odpeljali daleč v Kramarico. Tam smo voz in konje poskrili, ranjence pa odnesli niže k strugi Idrijce. Cel dan smo prezebali, dokler nevarnost ni minila. Proti večeru smo se vrnili k Tratniku.

Nemci niso prišli, ker bi vedeli za nas. Če bi vedeli, bi pri Tratniku gotovo vse požgali. Ljudje so znali dobro skrivati svojo bolnico. Naša obveščevalna služba je vselej hitro zvedela za premike sovražnika, pa smo se vedno pravočasno umaknili. Vsi smo se privadili na nenehno pripravljenost. Mislim, da je to ugodno vplivalo na ranjence in na osebje, saj se je v vseh razvil občutek varnosti. Kljub duševni in fizični izčrpanosti težkih ranjencev v času hajke ni bilo neugodnih duševnih reakcij.

Življenje v bolnici pri Tratniku je teklo svojo pot. Vsakdanje skrbi so se povečale s približevanjem zime. Vse teže je bilo priti do hrane in zdravil. Intendanti so se morali vse pogosteje spuščati po hrano celo v Vipavo. Tudi bolnica se je povečala. Sredi novembra se je pridružilo naši bolnici še osebje bolnice bivše sanitetne postaje št. 1.

Okrevališče za ranjence pri Zagodu v Zadlogu je kmalu prenehalo delovati. Bilo je 5. novembra, ko so Nemci prišli v Zadlog. Takrat je bil edina žrtev Vinko. Ujeli so ga in nato v Predgrizah ustrelili. Moral sem misliti na novo okrevališče. Na vasi okoli Črnega vrha ni bilo več misliti. Tam vojaški položaj ni bil prav nič ugoden. Izbral sem smer proti Oblakovemu vrhu. Nekje na Krnicah bi ustanovili okrevališče, kamor bi pošiljali lahke ranjence in vse tiste, ki jim zdravniška pomoč ne bi bila več potrebna. Za komandirja sem izbral domačina Janeza Magajno, ki je že pred razpadom Italije vodil na tem področju sanitetno postajo št. 2. Drugo osebje so bili bivši ranjenci: Jože Bremec, Danica Trčon, Marjan Poljanšek in še nekaj lažjih ranjencev in rekonvalescentov.

Proti koncu novembra so odšli brez vsega kot jaz pred letom dni, ko sem ustanavljal bolnico na Berinškcu v Loški dolini. Njihova naloga je bila, da najdejo primerno hišo in ustvarijo možnost za življenje in zdravljenje borcev. Ker so bili med njimi izkušeni partizani, sem bil prepričan, da bodo nalogo dobro opravili.

Spočetka je bilo okrevališče, ki je po Novem letu 1944 nosilo naziv Okrevališče št. 2 XXXII. divizije, v Kacinovi hiši v Peklu. Tja sem pošiljal rekonvalescente iz bolnice pri Tratniku in kasneje iz bolnice za Klavži.

Pekel je romantičen kraj in nima zaman tega imena. Edina hiša v Peklu je v težko dostopni globeli, v katero je mogoč vhod le

iz dveh strani: strmo od zgoraj ali od spodaj. Sonce tjakaj le redkokdaj posije. Dobro postavljena izvidnica je mogla kontrolirati vsak morebitni premik sovražnikovih enot v bližini Pekla. Razen tega bi okoliško prebivalstvo takoj obvestilo ljudi v Peklu o bližajoči se nevarnosti. Tako je moglo okrevališče vztrajati tam do konca vojne.

Spomladi 1944. leta sem imel pri Kogoju pod Peklom bolničarsko šolo. Takrat sem večkrat obiskal okrevališče in natančneje zvedel od komandirja Janeza in kasneje od Antona Prebila in drugih, kako so živeli in delali v njem. Prve ranjence so sprejeli novembra, ko se je začela novembrska nemška ofenziva na Gradnikovo brigado na Cerkljanskem.

Na srečo Nemci niso pogosto rinili proti Masori in Krnicam in so ranjenci živeli še kar v miru. Hrano so nabavljali prek gospodarske komisije, ki jo je vodil kmet Erjavec iz Masore. Kasneje je bil izdan in so ga ob nemškem napadu na Masoro in Krnice ujeli in z ženo Angelo vred vrgli v gorečo hišo.

Kakšni odnosi so vladali med okrevališčem in okoliškim prebivalstvom, se je posebno pokazalo na dan Novega leta 1944. Mladina je prinesla nekaj košev skromnih daril za ranjence. Suho sadje, malo peciva, skrbno zlikane srajce, par volnenih rokavic in nogavic, topel šal ali nekaj spodnjega perila je bilo darilo, ki je ranjencu takrat pomenilo vse. To je bila skrb ljudstva za borce.

V začetku novembra sem sprejel vabilo Jožeta Kenda, naj si ogledam bolnico na Vršah. Jožeta, ki je bil medicinec, je štab cone v času goriške fronte postavil za sanitetnega referenta Severno-pri-morskega odreda. Zanimalo me je, kako je preživel ofenzivo. Zato sem se takoj, ko je bilo mogoče, odpravil na pot proti Vršam, kjer je bila že pred razpadom Italije bolnica, sanitetna postaja št. 3.

Z Žagarjem sva se odpravila na dolgo pot od Čekovnika proti Vršam. Vreme je bilo lepo, zato je bila pot kar prijetna. Šla sva prek Mrzle Rupe in Gorenje Trebuše po cesti in seveda kar podnevi, saj je bil takrat to že osvobojen teritorij.

Jožeta sem našel na Vršah. Povedal mi je, kako so preživel ofenzivo. Nemcev je bilo vse polno. Iz doline so prek Trnovega in Čepovana prodirali v Trnovski gozd. Uspelo mu je umakniti se proti Velikim Laznam. Lahki ranjenci so se medtem razbežali, težje so poskrili pri ljudeh. Ves čas nemške ofenzive so preživel okoli Velikih Lazen in v strminah okoli Gorenje Trebuše. Tudi osebje se je večinoma razbežalo. Ostal je le še z nekaj tovariši. Ko se je položaj nekoliko umiril, se je nastanil na Malih Vršah v prazno bajto pri Šavliju. Spet so začeli prihajati ranjenci in bolniki iz enot, ki so se

takrat nahajali na tem področju. Bolnico smo poslej imenovali okrevališče št. 1.

V času, ko sem ga obiskal, je že bilo tam kakih dvajset lažjih ranjencev. Dogovorila sva se, da bo sprejemal le lažje ranjence in da mu pošljem iz moje bolnice še nekaj rekonvalescentov. Težje ranjence naj bi evakuiral k nam, kjer bi jim lahko nudili kirurško pomoč.

Življenje v obeh okrevališčih na Malih Vršah in v Peklu pod Krnicami se je odvijalo primerno vojaškim in drugim razmeram, ki so vladale na področju, kjer sta ustanovi delovali. Postavljeni sta bili visoko v težko dostopne strmine. Tu, na samotnih kmetijah, sta nudili še kar varno zavetje ranjencem in bolnikom. Še pred razpadom Italije je bila potrebna predvsem velika budnost in stroga konspiracija. Le tako so se mogle obdržati sanitetne postaje. Toda sedaj taka konspirativnost ni bila več nujna. Varnost okrevališča se je naslanjala na pripravljenost za takojšnji umik v primeru nevarnosti. To pa je bilo v tesni zvezi z dobro izvidniško in obveščevalno službo. Mladinci, celo otroci so jih obveščali o premikih sovražnih enot, tako da sta se lahko vedno pravočasno umaknili.

Velika težava za okrevališče je bilo nabavljanje hrane. Obe ustanovi sta bili v krajih, kjer je prebivalstvo od nekdaj živelo v pomanjkanju. Skromni pridelki niso zadostovali niti za lastne potrebe. Posebno je bilo težko za hrano v zimskem času in kasneje, ko sta obe okrevališči močno narasli. Na Malih Vršah je bilo potrebno nahraniti spomladi 1944. leta tudi po 80 in več ljudi na dan. Vse to so zmogli intendant v začetku s pomočjo okoliških prebivalcev (gospodarske komisije). Kasneje so prejemali hrano tudi prek korpusne intendance. Spočetka je bilo življenje v okrevališčih zelo težko in duhamorno. Nekoliko so razbili monotonijo pacienti, ki so bili politični delavci v enotah. Ti so skrbeli za politično delo med ranjenci. Kasneje so okrevališča imela tudi svoje politkomisarje. Življenje v njih je bilo z vsakim dnem bolje organizirano. Spomladi, ko se je bolnica XXXII. divizije pričela imenovati SVPB »Pavla« (Slovenska vojna partizanska bolnica) sta tudi okrevališči na podobnen način spremenili svoje ime.

Konec novembra sem dobil sporočilo, da se moram čimprej javiti na štabu cone, ki je bil takrat v Čepovanu. Med tem se je štab primorske operativne cone spet preimenoval v štab III. operativne cone, »Alpske«, kot se je že imenoval ob mojem prihodu na Primorsko. Pohitel sem, ker je bilo rečeno, naj takoj krenem na pot. V Čepovanu sem se javil pri tov. Tomažu (Dušan Kveder), politkomisarju

cone, ki me je na kratko obvestil, da bo treba zgraditi novo konspirativno bolnico na področju cone. Zgrajena naj bi bila nekje na obronkih Trnovskega gozda. Natančnejša navodila da mi bo dal komandant cone Novljan.

Komandanta ni bilo v Čepovanu. Bil je bolan in se je zdravil na Vršah. Napotil sem se do njega in izvedel, kar je bilo potrebno. Konspirativna bolnica naj bi imela prostora za okoli 100 ranjencev, zgradili pa naj jo bi na področju Vojskega.

Zavedal sem se velike odgovornosti, ki naj bi jo sprejel. Spomnil sem se na križe in težave, ki sem jih preživel s svojimi dosedanjimi bolnicami. Zato sem ga prosil, da prepusti meni izbiro ožje lokacije. Teren, ki bi bil primeren za konspirativno bolnico, sem dobro poznal. Potrebno osebje in ekipo, ki bo zgradila bolnico, bom dobil iz Delavskega bataljona, ki je bil v Čepovanu. Odobril mi je, da si ljudi za bolnico izberem sam. Predlagal sem mu, da prevzame vojaško vodstvo nad skupino, ki bo gradila bolnico, tov. Pepi (Josip Kenda), ki je bil takrat v neki partizanski enoti. Poznal sem ga že od prej in vedel, da pozna zelo dobro kraj in ljudi, ki bi gradili bolnico.

Najprimernejši prostor za večjo konspirativno bolnico je bil »mrtvi«¹ prostor med cestami Čekovnik—Mrzla Rupa—Poslušanje—Mala gora. Bil sem prepričan, da se prek tega ozemlja ne bodo umikale sovražne kolone ali zelo poredko.

Tod ni nikakršnih naselij niti samotnih kmetij. Področje je močno razgibano, polno globokih grap, manjših potočkov, pritokov Idrijce in Bele in pokrito z gozdovi. Prek zemljišča vodijo redke in le slabo prehodne gozdne poti. Zaradi tega je vse področje zelo nepregledno. Sovražnik se bo tod težko znašel.

Za dohod v postojanko bi pozimi, ko zapade dosti snega, lahko izbrali pot po potoku in tako zbrisali sled, ki bi vodila v bolnico. V primeru, da bi nas sovražnik le napadel, bi se mogli umakniti kam globlje v Trnovski gozd. Za težke ranjence je bilo dovolj naravnih zaklonišč, previsnih skal in podobnega. Lahko pa bi tudi zgradili dobro zamaskirane bunkerje, kamor bi ranjence skrili ob morebitnem napadu.

Način obrambe bolnice, ki smo ga zasnovali predvsem na konspiraciji in pravočasnem umiku, je zahteval dobro obveščevalno službo na terenu. Vedel sem, da to ne bo pretežka naloga, saj smo tako službo razvijali, odkar se je bolnica po umiku čez Golake nahajala na tem področju. Pri zbiranju podatkov o sovražniku bo še naprej sodelovalo vse okoliško prebivalstvo. Razen tega smo lahko

s pomočjo patrol uspešno kontrolirali ves obširni teren do samih sovražnikovih postojank.

Na pomoč naših enot v primeru napada ni bilo računati. V tem pogledu se ni mnogo spremenilo. Enote so opravljale svoje naloge, včasih blizu včasih daleč od bolnice. Zato se ni bilo moč zanašati na njihovo pravočasno pomoč. Vsa varnost bolnice je bila odvisna predvsem od naših lastnih ukrepov.

Položaj bodoče bolnice v Trnovskem gozdu je bil takrat osreden na vsem osvobojenem ozemlju. Za prostor nad Klavži sem se pravzaprav odločil že spomladi, ko smo tam večkrat taborili z Gregorčičevo brigado.

Spomladi marca 1943. leta sem preživel prve dni tostran meje na obronkih Trnovskega gozda, v krajih, ki so me s svojo lepoto za vedno priklenili nase. Divja romantika severnih pobočij Trnovskega gozda, ki se strmo spuščajo v globoke zajede Idrijce, Belce in Trebuše, številne težko dostopne grape, med njimi pa globoko v gozdu skrite dolinice, mnogi izviri, bistre vode in potočki so v človeku vzbujali občutke, ki jih ni moč opisati.

Toda to še ni vse. Čudovita narava lahko človeka očara, priklene nase, vzbudi nepozabne vtise, mu nudi varno zavetje in podobno. Takrat so dajali tem krajem še prav posebno privlačnost njihovi prebivalci. Na strmih pobočjih med tepkami in jablanami skrite revne domačije so bile pribežališče partizanom. Tam se je vsak izmed nas rad ustavil. Partizanom so bila vrata vedno odprta. Kislo mleko, krompir v oblicah, pest suhih hrušk, predvsem pa prijazen nasmeh in lepa beseda starega očanca ali matere so imeli čarobno moč. Pot skozi noč, nevarnost zased, pogoste borbe, mraz, mokrota, lakota in vseh vrst trpljenje, vse je bilo s tem poplačano bolje, kot bi bilo na katerikoli drugi način. Brezmejno je bilo zaupanje teh ljudi do borcev. Po razpadu Italije je bil njihov ponos še večji. Razumljivo je, da je bilo tako okolje kot nalašč za partizansko bolnico, ki naj nudi ranjencem varno zavetje.

To so bili razlogi, zaradi katerih sem bil prepričan, da je tu najboljši položaj za bodočo bolnico. Bolnica pa bo uspela le, če jo bomo zgradili kar se da tajno. Le malo ljudi naj bi vedelo, kaj gradimo v gozdu in kje.

Skrbno sem izbiral ljudi, ki bodo postavljali bolnico. Nekaj sem jih izbral med osebjem bolnice pri Tratniku. Med njimi so bili ozdravljeni bolniki in ranjenci, ki so se nahajali v bolnici od njenih prvih dni še na Vogrskem.

Prigled na CVB.

Š T A B
III. OPERATIVNE ZONE
A L P S K E

Položaj, 2. 1. 1945.
 Stev. 44

ŠTABU XXVI. DIVIZIJE "TRIGLAVSKE"

ekonomski odsek

Osnovana je Centralna vojna bolnica III. Operativne Zone za potrebe vseh divizij, brigad in odredov. Bolnica bo sprejemala predvsem težje, nepokretne ranjence. Ekonomski odsek XXVI. divizije je dolžan podpirati intendenso CVB. Zato mora biti z njim v tesni zvezi.

o d r e j a n j e

da ekonomski odsek XXVI. divizije dostavlja intenzanci CVB vse predmete, ki bi jih ta intendenca naročila. Zavedati se morate, da je skrb za naše ranjence ena naših prvih dolžnosti, zato se moramo ravnati po pravilih vse najboljše za naše ranjence.

Smrt fašizma. - svoboda narodui

Politikomisar:
 Dušan Kveder - Tomaž l.r.

Omar

Komendant:
 Lado Ambrozic - Novljan l.r.

Dopis štaba III. operativne cone »Alpske« z dne 2. decembra 1943 štabu XXVI. divizije, s katerim je bila določena intendantska služba divizije, da oskrbuje z vsem potrebnim novo ustanovljeno centralno vojno bolnico cone

Med prvimi so šli gradit postojanko Pepi Kenda, Franc Rupnik-Rafko, Ludvik Gnezda, Janez Leban, Mirko Cibic, Ludvik Vižintin, Stanko Vadnjal, tem so se pridružili Jože Komel, Rafael Hvala, Ludvik Šuligoj, Matija Rutar, Fon, Skočir, Ivančič, Justin Pirih, Andrej Rot, Jože Frelih in verjetno še kdo. Iz Delavskega bataljona so bili največ nekoliko starejši ljudje, ki so bili za napore v brigadi manj sposobni. Bili so iz vseh krajev Primorske in celo z Gorenjske. Po poklicu so bili večinoma kmetje in delavci. V glavnem so bili vsi vajeni težkega dela, ki jih je tu čakalo. Čas je pokazal, da so bili to res dobro izbrani ljudje, ki jih je združila skupna želja, da tudi oni doprinesejo svoj delež k osvoboditvi.

Ko sem odhajal iz štaba cone, sem nosil v žepu dva dokumenta. Prvi je bila moja »legitimacija«, drugi pa prepis akta štabu XXVI. divizije, »Triglavske«, v katerem je štab cone sporočal, da je bila formirana centralna vojna bolnica (CVB) III. operativne cone za potrebe vseh divizij, brigad in odredov; ekonomski odsek XXVI. divizije da je dolžan podpirati intendanco CVB in drugo, kar je razvidno iz dokumenta. Tako je bilo zadoščeno tudi formalni plati. Zame sta bila ta dva akta neke vrste mejnika tudi v pogledu partizanske administracije. Od tu dalje se začenja administracija, ki si je poslej nezadržno utirala pot v naše delo. To je bil eden izmed dokazov, da je naša osvobodilna vojska postala prava redna vojska.

Bolnica pri Tratniku je z odredbo štaba III. operativne cone, »Alpske« (2. XII. 1943), prerasla v centralno vojno bolnico cone.

Rečeno je bilo, da mora biti do konca decembra, to je v treh tednih, zgrajena baraka za najmanj 50 ranjencev, za še 50 ranjencev pa v januarju 1944.

Skupino, ki je gradila bolnico, sem odpeljal 6. decembra v vsej tajnosti na položaj za Klavži na desno stran Idrijce. Dež je že nekaj dni lil kot za stavo. Zemlja je bila razmočena in karkoli si prijel v roke, je bilo mokro, mrzlo. Nizke megle so se valile po ozki grapi Kramarice. Vreme je bilo kot nalašč naklonjeno konspiraciji, s katero sem nameraval izvesti odhod graditeljev od Tratnika.

Vse priprave za graditev bolnice so bile izvršene kar se da tajno. Nihče od izbranih ni povedal nikomur, niti dobremu prijatelju ne, kam gre. Sicer nihče od njih tudi ni vedel več, kot da gre gradit novo bolnico. Za kraj je zvedel šele, ko je prišel na mesto. Osebe v bolnici je v teh mesecih po hajki čez Golake povsem doumelo konspiracijo in se tudi ravnalo po njenih principih. Uvideli so, da je to naše glavno orožje v borbi proti okupatorju. Zato so znali čuvati svojo skrivnost. Delavci so nesli s seboj svojo opremo, nekaj orodja

in seveda orožje. Poslej je bil edina zveza z graditelji kurir Žagar in kasneje tudi Ivanček (Ivan Kos).

Del osebja CVB bolnice, ki ni šel gradit bolnice za Klavži, je ostal pri Tratniku v Čekovniku in kasneje še pri Omevnikarju v Mrzli Rupi. Tam sta se formirali dve javki, prek katerih je bolnica sprejemala ranjence, hrano, pošto in ves preostali material, potreben za življenje velike ustanove. Ljudje, ki so ostali na obeh javkah, niso vedeli, kje je zgrajena nova bolnica.

Kot vsak začetek je bil tudi ta težak. K sreči je bila v bližini stara oglarska bajta. Najprej so se lotili te, da si pripravijo primeren prostor za bivanje. Bajta je bila za silo še isti dan nared. Drugače tudi ni bilo mogoče. Dež in mraz sta neusmiljeno priganjala. Ko sem prišel čez nekaj dni gledat, kako napreduje delo, je bilo razpoloženje že boljše. Od slabe hrane in velikih naporov so nekateri zboleli za grižo. Vendar so svoje naporno delo kljub temu opravljali naprej. Nihče ni smel zapustiti svojega delovnega mesta. Obsodili bi ga kot dezerterja, za te pa ni bilo nobene milosti. Nobene zabave, nič mitingov, le težko delo od jutra do večera. Kdaj bo le konec tega? Najhujše od vsega je bilo pomanjkanje cigaret. »Ko spet prideš, doktor,« so mi naročili najhujši kadilci, »prinesi nam cigarete!«

Do konca decembra smo se namenili zgraditi barako iz brun, kjer bi kakih 50 ranjencev ležalo na primerno postlanih tleh in na pogradih. Ko bi bila zgrajena prva baraka, bi takoj začeli graditi drugo podobno. Približno smo preračunali, kako velika mora biti baraka, da bo lahko sprejela 50 ranjencev, in pričeli z delom.

Zaradi stroge konspiracije sem sklenil, da ne bomo dovažali od drugod nobenega materiala, razen kar je bilo najnujnejše. Predvsem ne nobenih desk. V Čekovniku desk sploh ni bilo mogoče dobiti. Morali bi jih dovažati z žage, ki je bila daleč v Gorenji Trebuši. To bi utegnilo dekonspirirati bolnico. Tako sem premišljeval, ker sem imel neprestano pred očmi, kar sem doživel z ranjenci še v Loški dolini, pa tudi na Primorskem.

Tovariši so podirali smreke in jih tesali. Med hlode so polagali mah, da bi tako zamašili špranje. Brunarica je hitro rasla. Kar je bilo potrebno desk, so jih sami na roko žagali kot nekoč, ko še ni bilo žag za rezanje hlodov na mehanični pogon. Ljudje v teh krajih so še hranili doma take žage, zato ene ni bilo težko dobiti. Bilo pa je to izredno naporno delo. Hlod so morali zavaliti na visoko kozo. Nato se je eden popel nanjo, dva pa sta vlekla žago navzdol. S takim delom jim je uspelo nažagati le malo desk. Nekaj materiala smo dovažali s konji do konca ceste v Kramarici. Od tam naprej je bilo

Pripravljanje desk za gradnjo centralne vojne bolnice na Klavži ob Idrijci decembra 1943

Po ustanovitvi IX. korpusa je centralna vojna bolnica III. operativne cone postala bolnica XXXII. divizije. Na sliki je osebje bolnice in predstavnika sanitetnega oddelka glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Z leve: Janez Kreč, politkomisar, dr. Podkoritnik-Očka, Anica Rupnik, intendantka, dr. Bogdan Breclj, takrat pomočnik načelnika sanitetne službe Glavnega štaba, dr. Pavla Jerina-Lah, dr. Aleksander Gale-Peter, upravnik bolnice, Avgust Zupet-Jerič, referent za zobozdravstvo pri sanitetnem oddelku Glavnega štaba, in drugi

treba vse znositi na rokah. Pot je bila naporna, neprehodna. Posebno je bila nevarna mimo Klavžev v breg nad Idrijco. Po opravljenem delu so morali še skrbno zabrisati sledove za seboj.

Na Silvestrovo je bila baraka za Klavži pripravljena za sprejem ranjencev. Namesto, da bi se poslovili od starega leta, smo se poslovili od Tratnika in prepeljali težke ranjence v novo bolnico. Selitev je bila opravljena ponoči, skrivoma. Zanja smo vedeli le v bolnici. Vse je šo v najlepšem redu in novo leto smo preživeli že v novi bolnici. Razpoloženje vseh ranjencev in osebja je bilo kljub prestanemu naporu zaradi selitve odlično. Prvi so bili zadovoljni, ker so se preselili v ustanovo, kjer so se počutili varnejše kot prej, drugi, ker so uspešno opravili naporno delo.

Malo prej, 22. decembra, se je iz cone formiral IX. korpus NOV in POJ in z njim sanitetni odsek korpusa. Sanitetni referent je postal dr. Viktor Volčjak, kar sem zvedel kasneje. Novice iz korpusa tudi kasneje niso prihajale do nas dosti hitreje kot prej iz cone. Malo po ustanovitvi korpusa je konec meseca prispela k Tratniku zdravnica dr. Pavla (dr. Pavla Jerina-Lah). Bil sem je vesel, saj sem jo poznal še izpred vojne. Zvedel sem, da je zadnje čase, preden je prišla v partizane, delala v Ljubljani na kuririji. Z dr. Franjo Bojčevo so ju Nemci ob jesenski ofenzivi zajeli nekje v okolici Ribnice na Dolenjskem, a so ju pozneje izpustili. Potem sta spet dobili zvezo s partizani in prispeli prek Gorice na štab IX. korpusa.

Bilo je jasno, da je za redke zdravnice, ki so bile v partizanih, najprimernejše delo v bolnici, ne pa v operativni enoti. Tako smo bili sedaj v bolnici kar trije zdravniki. Dr. Pavla se je vključila v delo in prevzela v bolnici naloge, ki jih je doslej opravljal dr. Anton. Tako sem lahko njega poslal za nekaj dni pregledovat ranjence na okrevališče v Peklu. Sam sem se tako lahko še bolj posvetil izgradnji nove konspirativne bolnice za Klavži. Zadnje čase smo že sprejeli nekaj težkih ranjencev iz bojev okoli Idrije in Črnega vrha. Še več jih je bilo pričakovati, saj mi je komandant bivše cone Novljan dejal, ko sem ga obiskal v začetku decembra, da se pripravlja partizanska ofenziva. Zato je bilo tudi potrebno čimprej zgraditi novo bolnico.

Z ustanovitvijo korpusa se je marsikaj spremenilo, kar je vplivalo tudi na sanitetno službo. Tako se je naša bolnica, ki je bila doslej CVB III. operativne cone, »Alpske«, spremenila v divizijsko bolnico XXXII. divizije, v kateri je bil vodja sanitete Frenk (Franc Bidovec), takrat še študent medicine. Kaj je vse vplivalo na tako odločitev, ne vem. Prav gotovo tudi dejstvo, da je med tem tudi

dr. Viktor samoiniciativno formiral na Cerkljanskem bolnico podobne kapacitete, kot je bila naša. Tako sta bili ob koncu decembra, ko so ustanovili IX. korpus, na njegovem področju dve veliki bolnici. Kasneje se je pokazalo, da sta bili obe tudi neobhodno potrebni. V velikih sovražnikovih ofenzivah je bilo predaleč ali pa sploh ni bilo mogoče evakuirati ranjencev iz severnega, cerkljanskega področja proti področju, kjer je bila naša bolnica, in obratno.

Zadnje dni decembra, bil je globok sneg, ko je bila bolnica še pri Tratniku, sta naša in skoraj istočasno tudi patrola vaške straže sporočili, da rinejo Nemci iz Idrije po Nikovi proti Vojskemu. Ukrenili smo vse potrebno za evakuacijo bolnice. No, Nemci se takrat niso spustili proti Čekovniku, pač pa so šli naravnost na Vojsko. V šoli na Vojskem je bila takrat partijska šola. Verjetno je bil njihov cilj prav ta šola. Kasneje smo zvedeli, da so po poti naleteli na Majka (Anton Gregorič), ki se je še pred kratkim zdravil pri nas. Sedaj pa je bil v partijski šoli na Vojskem. Hitel je proti bolnici pri Tratniku, da nam sporoči, da so Nemci na Vojskem. Mi smo seveda za to že prej pravočasno izvedeli. Tako je Majko zaman žrtvoval svoje mlado življenje. Bil je človek vesele narave, doma iz Podnana, rad je prepeval in zbijal šale. Vedno je bil dobro razpoložen, tudi v najtežjih časih, ko smo se umikali prek Golakov. Njegova smrt nas je močno pretresla.

V začetku januarja sem prvič, kar sem bil v partizanih, doživel obisk iz Glavnega štaba NOV in POS. Bolnico so obiskali dr. Bogdan Breclj, dr. Marjan Ahčin in Jerič (Avgust Zupet), vodja zobozdravstvene službe. Z njimi je prišel sanitetni referent IX. korpusa dr. Viktor. Pogovarjali smo se o mojem dosedanjem delu, o izgradnji bolnice, o kirurškem delu v bolnici in drugo, Dr. Bogdan je ob tej priložnosti opravil tudi nekaj operacij, Jerič pa je osebju popravljajl zobe. Bili so zadovoljni z organizacijo oskrbe v bolnici. Po njihovem mnenju je bilo za varnost bolnice dobro poskrbljeno. Le kapaciteta bolnice je bila še premajhna. Brunarica je vsekakor premajhna za 50 ranjencev. Za vsakogar je namreč potrebno predvideti določeno kvadraturu. Odkar sem bil v partizanih, nisem še od nikogar prejel nobenega navodila ali česar koli v zvezi z organizacijo sanitetne službe niti ne o tem, kako je treba graditi konspirativne bolnice. Vse, kar sem delal, sem delal po svojih zamislih in s pomočjo svojih sodelavcev.

Obljubil sem, da bomo pohiteli z izgradnjo druge, večje barake. Svetovali so mi, naj gradbeni les raje dovažamo, ne pa da žagamo

Tvoriti!

Prosim Vas, da nam pošljete vsaj literaturo, ki
izhaja iz Vam. tehniki.

Pričljake na voljo
ATZ preko PVA.

16. II. 44

J. Peter
upravnik. dir. Lohice
XXXII. dir

*Za potrebe ranjencev so v bolnici za Klavži redno prejeli literaturo,
ki so jo tiskale številne partizanske tehnike*

deske sami. Konspirativnosti bolnici ne bo škodilo, tudi če bo zaradi tega kaj več prometa okoli področja, kjer je bolnica.

V začetku januarja je prispela v bolnico za Klavži dr. Pavla, ki je medtem prevzela oskrbo ranjencev pri Tratniku, kar je bila doslej naloga dr. Antona. Kmalu v januarju je bil premeščen tudi dr. Anton in nekaj njegovih bolničarjev. Odšli so najprej za nekaj mesecev na okrevališče št. 2 v Pekel, kasneje pa naprej na Gorenjsko v bolnico na Jelovici.

Konec meseca januarja je bilo v bolnici vsega 25 ranjencev. Nekaj smo jih že januarja odpustili, ker so ozdraveli. Poleg barake smo zgradili v grapi pod bolnico novo kuhinjo in shrambo za krompir ter dva bunkerja za ranjence. Po evakuaciji ranjencev od Tratnika v bolnico za Klavže je ostalo pri Tratniku nekaj ljudi, ki so vzdrževali javko, prek katere smo sprejemali ranjence, hrano in drugo.

V januarju pa v februarju so nas pogosto vznemirjali avioni. Večkrat se je nenadoma pokazala »štorklja« nad Trnovskim gozdom. Majhen enokrilec je krožil nizko nad nami, očitno je nekaj iskal. Bolnica takrat ni bila dobro skrita. Bukov gozd s tankimi debli je bil še v zimskem spanju in le redko posejan s smrekami. Vse to je le malo zakrivalo naš položaj. Zato smo nasekali mladih smrek in jih privezali z žico k bukvam tam, kjer je bila po našem mnenju vidljivost iz zraka največja. Kaže, da je to pomagalo.

Skoraj vsak dan so visoko nad nami hrumele formacije bombnikov, ki so bombardirale mesta v Italiji in južni Nemčiji. Včasih se je visoko nad nami bila bitka med nemško in zavezniško aviacijo. Nekega jasnega sončnega dne je bila bitka prav nad bolnico. Nemški lovec, ki je zasledoval zavezniško trdnjavo, je spustil rafal prav čez bolnico in zadel smreko blizu brunarice.

Ranjena trdnjava je padla nekje daleč, iz nje pa so se spustile bele pike — padalci. Padli so nekje na Cerkljanskem med partizane. Kasneje se je eden od njih zdravil v naši bolnici zaradi težkih zmrzlin, ki jih je dobil, preden so ga partizani našli.

Dr. Bogdan je v začetku februarja organiziral bolničarski tečaj na Malih Vršah v šavlijevi bajti, kjer je bilo tudi okrevališče. Povebali so me, da se udeležim zadnjih dni tečaja. Bil je globok снег, ko sem se odpravil s Klavžev na Male Vrše. Nisem šel rad. Slutil sem, da se nekaj pripravlja, verjetno kakšna premestitev. Raje bi ostal v bolnici. Upal sem, da se bom v bolnici lahko kaj naučil in nadomestil vse, kar sem v skoraj dveh letih partizanščine zamudil. Nekaj kirurgije sem se naučil od dr. Antona, ki pa tudi sam ni bil pravi

kirurg. Rad pa mi je pokazal, kar je znal, ko sva oskrbovala ranjence, ki so bili potrebni kakšnega posega. Po razpadu Italije se je pojavilo na Primorskem še več zdravnikov, ki so opravljali svojo dolžnost v enotah. Tako sem mislil, da bi lahko ostal v bolnici. Toda to so bile le pobožne želje. Potrebe po zdravnikih in po sanitetnem kadru sploh so se z ustanovitvijo korpusa čez noč močno povečale.

Po tem tečaju sem se vrnil v bolnico za Klavži. Ostal sem v njej do konca februarja, ko sem prevzel bolničarsko šolo IX. korpusa. Med tem časom je bolnica dobila prvega politkomisarja Ivana Kreča. Kasneje je tudi on prišel za menoj v bolničarsko šolo.

Zgradili smo še drugo barako, ki je bila vsa iz desk. Bila je večja od brunarice. V njej je bil poseben oddelek za potrebe operacijskega dela. Za ranjence smo pripravili skrite podzemne bunkerje za primer, če bi se bilo treba umakniti. Življenje in delo v bolnici je steklo.

O dogodkih v tem času in o strokovnem delu v bolnici je že dosti napisanega v raznih revijah, zbornikih in časopisih.

Tako se je končalo moje delo v partizanskih bolnicah. Skoraj dve leti sem z izjemo nekaj mesecev, ko sem bil v operativnih enotah, preživel z ranjenci v skritih bolnicah Loškega potoka, Loške doline in Slovenskega primorja od obronkov Nanosa do Kanina in jim nudil svojo pomoč. Odhajal sem, čeprav nerad, na novo dolžnost, da svoje »znanje in izkušnje prenesem na zdravstvene delavce, ki jih je bila naša mlada vojska tako potrebna«, kot mi je zagotovil ob moji premestitvi novi korpusni sanitetni funkcionar.

Konec februarja 1944 je dr. Pavla Jerina prevzela upravo vojne bolnice XXXII. divizije, jaz pa sem se odpravil na novo dolžnost vodje bolničarske šole IX. korpusa. Po ustanovitvi IX. korpusa se je še močno občutilo pomanjkanje nižjega in srednjega medicinskega kadra. Enote obeh divizij so se po nemški septembrski ofenzivi močno povečale. Zaradi nenehnih bojov z okupatorjem je število ranjencev vztrajno naraščalo.

Podobno kot prej smo kandidate za bolničarski tečaj izbirali iz vrst borcev. Od bolničarjev smo zahtevali le znanje, ki je ustrezalo takratnim zahtevam bojne enote. Od kandidatov nismo zahtevali posebne izobrazbe, važno je bilo le, da so hoteli postati bolničarji. Kljub tečaju je bilo znanje bolničarjev dostikrat pomanjkljivo. Pokazali pa so toliko junaštva in požrtvovalnosti, da je bila njihova pomoč nadvse dragocena.

Nisem bil preveč navdušen za delo v bolničarski šoli. Tako sem bil ločen od praktičnega medicinskega dela. Kasneje sem se vživel v to nalogo in jo opravljal skoraj celo leto, vse do konca januarja 1945.

Začel sem z drugim tečajem, ki je bil konec februarja prav tako kot prvi na Malih Vršah. Tečajnike so pošiljali v šolo iz številnih enot IX. korpusa, iz brigad, mestnih komand in vojnih področij. Do marca 1945 je bilo vsega skupaj štirinajst tečajev, ki se jih je udeležilo 213 tečajnikov (110 deklet in 103 moški). Ena tečajnica je prišla celo iz Trsta. Dva izmed tečajnikov sta danes zdravnika, več jih je kasneje končalo srednjo medicinsko šolo.

Program tečaja je bil precej zahteven in je obsegal vrsto predmetov: anatomijo, epodemiologijo, prvo pomoč, nalezljive bolezni in drugo. Vse predmete sem predaval največ sam, tako da sem imel dnevno 5 do 6 ur predavanj in vaj. V jeseni mi je nekaj mesecev po-

magal brat Stojan, ki je bil takrat medicinec. Zadnja dva tečaja pa je prevzel dr. Valenti.

Bolničarska šola je bila organizirana po vojaško. Vodja tečaja sem bil jaz. Kasneje smo dobili še politkomisarja tov. Jozla (Josip Kreč). V šoli je predaval politično vzgojo. Vodil je našo partijsko organizacijo. Imeli smo še intendanta Franja (Franjo Lojk), kuharico Ančko (Anico Rupnik), pomočnika Rudija (Rudi Simšič) in nekaj tovarišev, ki so skrbeli za varnost in opravljali različna dela v šoli.

Kot korpusna ustanova smo dobivali hrano prek IX. korpusa, vendar to dostikrat ni bilo dovolj, zato smo jo nabavljali tudi sami. K sreči šola ni imela več kot 20 tečajnikov. Bili smo pravzaprav majhna enota in smo se tudi zaradi tega lažje prebijali.

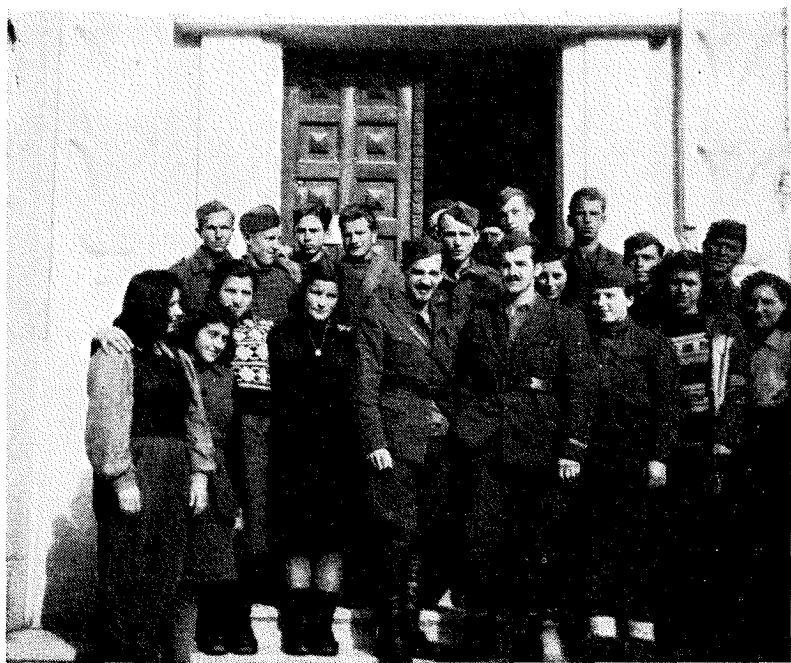
Kasneje sem pri šoli ustanovil ambulanto za venerične bolezni. Po razpadu Italije je naša vojska hitro rasla. Med novimi borci so bili vsakovrstni ljudje, tudi taki, ki so prej služili okupatorski vojski. Najprej je prišlo v potujočo ambulanto nekaj takih, ki so boleli za luesom (condylomata lata). Kasneje je bilo tudi nekaj primerov gonoreje. Bili so sposobni za opravljanje raznih dolžnosti v šoli, zato sem jih rad sprejel in jih zdravil.

Biti takrat spolno bolan niso bile mačje solze. Bog ve, kako so borci zvedeli za take bolnike. Obsojali so jih, redko kdo jih je razumel. Mnogi so zaradi tega skrivali svojo bolezen, kar ni bilo dobro. Šola je bila primeren kraj, kjer so se ti bolniki dobro počutili. O njihovi bolezni nismo govorili in največkrat razen mene ni nihče vedel, kakšno bolezen je kdo imel.

Kot je videti, je bila sestava bolničarske šole z ambulanto kar pestra. Temu primerno je bilo tudi življenje v šoli. Zaradi vojnih časov je bilo treba opravljati dosti nalog, ki niso imele prave zveze s poukom. Vsak prihod novih in odhod starih tečajnikov smo primerno proslavljali s kratkim kulturnim programom. Seveda le, kadar so razmere dopuščale.

Iz praktičnih razlogov je bila šola navadno kje v bližini obeh okrevališč: ali na Malih Vršah ali v Peklu in Krnicah (Jagrše). Tako so tečajniki obiskovali okrevališče in lahko videli v praksi marsikaj, kar so se učili na tečajih.

Prvi tečaj, ki sem ga vodil, je bil, kot že rečeno, na Malih Vršah. Bil je še sneg. Tečajniki so sedeli v izbi okoli velike mize v kotu ali okoli peči v šavlijevi bajti. Poslušali so predavanja in nekateri, ki so imeli beleznice, so si tudi marljivo zapisovali. Od nekod so prinesli šolsko tablo in kreda. Večina Primorcev ni bila vajena slovenskega

Šavlijeva hiša na Malih vršah, kjer je bilo okrevališče št. 1 od oktobra 1943, v januarju in februarju 1944 pa dva tečaja bolničarske šole IX. korpusa

Bolničarska šola IX. korpusa, XV. tečaj februarja 1945 v Cerknem. V sredini od desne: dr. Aleksander Gala-Peter in dr. Valenti

pisanja, ker so hodili v italijanske šole. Pisali so, kot so se naučili še od svojih staršev: kerč namesto krč, krug namesto kruh, zaic namesto zajec. Nekateri pisanja sploh niso bili vajeni, le z velikim trudom in s posebnimi vajami so kmalu pričeli hitreje pisati. Na tem in tudi na vseh drugih tečajih so bili tečajniki različni ljudje: od kmečkih deklet, vajenih trdega dela, do študentov, ki so učno snov dojemali hitro in brez posebnih težav.

Kmalu se je pokazalo, da na Malih Vršah ni dovolj prostora za obe ustanovi: šolo in okrevališče. Tudi miru ni bilo. Včasih so morali tečajniki prebiti po ves dan na izvidnici, namesto da bi se učili. Kolone Nemcev so se namreč pogosto sukale po čepovanski dolini ali Dolenji Trebuši in v dolini Idrijce. S poukom sem lahko nadaljeval šele kasno popoldne ali zvečer. Tedaj pa nam je nagajala slaba luč. Tudi v okrevališču je bilo že veliko število ranjencev. Tu ni bilo več mogoče ostati.

Moral sem poiskati primernejši prostor. Odšli smo v Pekel na Krnicah h Kogoju. Hiša je bila nedaleč od okrevališča. Večkrat smo se selili zaradi nevarnosti sovražnikovega prodora. Tu sta bila dva tečaja, dva pa nedaleč od tod v Jageršah. Bili pa smo povezani z vaško stražo na Jageršah in na Krnicah, ki je imela nalogo obveščati prebivalce o nevarnosti. Kadar je prodrla sovražna kolona na osvobojeno ozemlje, se je vse umaknilo. Doma so ostali le majhni otroci in starejši ljudje. Naše patrole in vaška straža so dobro opravljale svoje delo, pa smo se vedno pravočasno umaknili.

Nekako v začetku julija se je začela velika nemška ofenziva na osvobojeno ozemlje. Morali smo zapustiti to področje in se premakniti na Kanomljo, na kmetijo visoko v hrib pod cesto Idrija—Vojsko. Tiste dni je močno deževalo. Ko smo se umikali prek strmih pobočij Krnic proti Kanomlji, je za nami že gorelo. Okupator je zažgal Jagerše in kmetije po Krnicah in Masori. Kasneje smo izvedeli, da so tiste dni ubili in vrgli v gorečo hišo kmeta Erjavca in njegovo ženo Angelo. Erjavec je bil predsednik gospodarske komisije na Krnicah in je lepo skrbel za nas. Zadnji hip smo se umaknili in se uspeli prebiti na drugo stran doline.

Takih grozodejstev, kot so jih počenjali vojaki v teh krajih, ljudje dotlej ne pomnijo. Poleg požigov, ropanja in ubijanja prebivalcev je takrat soldateska okrutno mučila ujete partizane. Ljudje so pravili, da so dvema odsekali glave in se pri tem še fotografirali. Še danes je ta dokument v muzeju v Idriji, zraven pa še sekira in tvalo, na katerem je bil izvršen gnusni zločin. Govorilo se je, da

so bili poleg Nemcev tu tudi Romuni, Španci, ustaši in kdo ve še kateri nemški sodelavci.

Na Kanomlji smo opravili le en tečaj. Hiša je bila premajhna za toliko tečajnikov. Tudi razsvetljava ni bila primerna. Morali smo se znova preseliti.

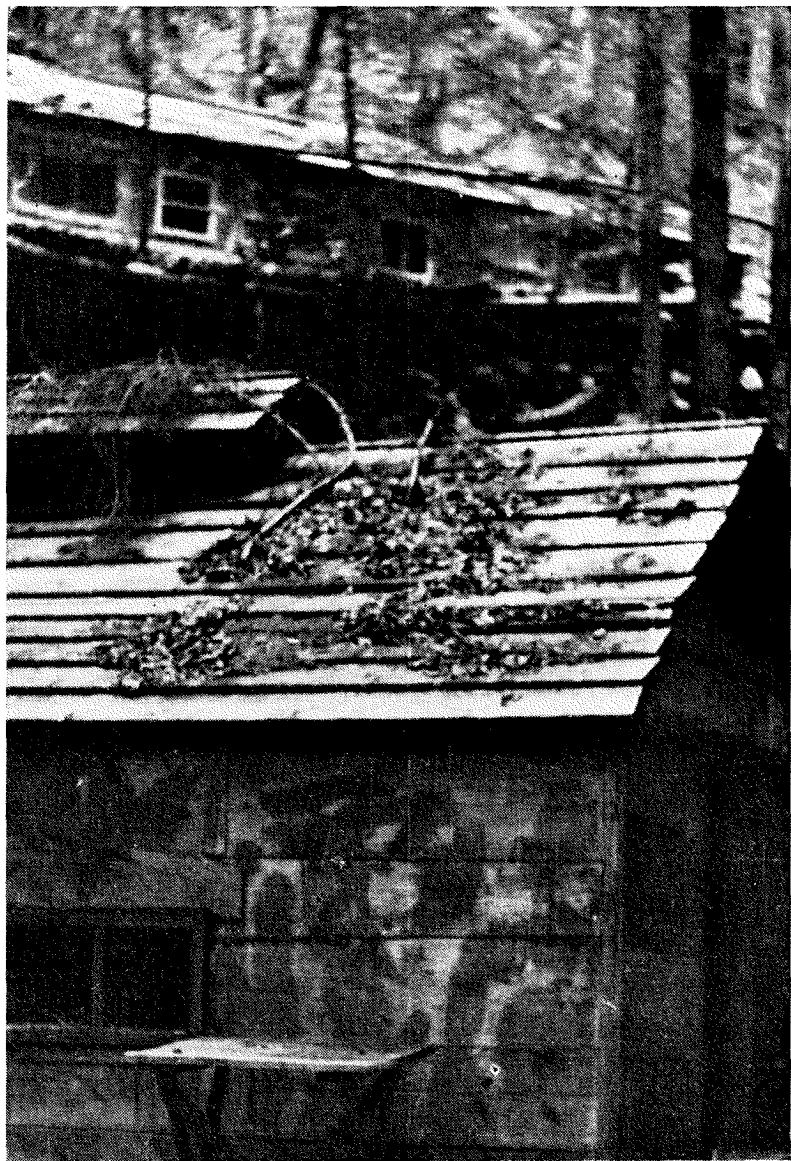
Za novo mesto tečaja sem izbral hišo v Gorenji Trebuši na Osojšah. Tečaj se je začel šele v sredini julija in je trajal do konca meseca.

Nekega dne, ravno pred koncem tečaja, smo izvedeli, da se kolona nemških vojakov že spušča od Mrzle Rupe naravnost proti Osojšam. Hitro smo se umaknili v dolino Trebuše, nato pa po skritih žlebih in meliščih v strmino pod Poldanovcem. Komaj smo zapustili hišo, smo že videli Nemce za robom, kako se bližajo hiši. Skriti v grapi pod Poldanovcem smo nadaljevali s tečajem. Bil je to zadnji dan tečaja, manjkal je le še izpit. Opravili smo ga kar v skalah. Doli v Trebuši kakih 500 m zračne črte pod nami, je regljal šarec, mi pa smo imeli izpite. Le izvidnica nas je z visokega položaja obveščala o stanju v dolini. Nemci bi nas lahko napadli le od spodaj, kar bi mi pravočasno opazili. Tako smo bili varni pred presenečenjem. Zaradi »izjemnih« razmer je bilo ocenjevanje to pot prilagojeno situaciji.

Julija 1944 so Nemci prodrli na osvobojeno ozemlje iz soške, idrijske in goriške strani.

V trebuški dolini in na šentviški planoti je pokalo kot že dolgo ne. Enote, ki so bile v Čepovanu, so se morale umakniti pred sovražnikovo premočjo. Pri tem so skoraj pozabili na Dušana Furlana, komandanta partijske šole, ki je bil težko ranjen že januarja 1944 ob napadu na partijsko šolo v Cerknem. V zadnjem trenutku sta ga dva spremljevalca naložila na voz in prek Kobilice odpeljala proti Trebuši. Voz je poskakoval po slabi cesti. Ranjencu je povzročalo neznosne bolečine.

Nihče ni vedel, kje so pravzaprav Nemci. Morali so biti previdni. Že so bili blizu prvih hiš, raztresenih v strmini ob cesti za Gorenjo Trebušo, ko so opazili pred seboj partizana, ki jim je razburjeno mahal in kazal proti hribu. Razumeli so, da jim preti nevarnost. Spremljevalca sta brž pograbila ranjenca, ga zavlekla v grmovje nad cesto, voz in konja pa spravila k vodi pod njo. Imeli so srečo. Sovražnik je prav malo pred njimi krenil s poti v strmino proti Mali Lazni in tako se niso srečali. Skriti so ostali skoraj tri dni. Zaradi bolečin in lakote, saj so bili brez hrane in vode, so Dušanu začele pojemati moči.

*SVPB Pavla, postojanka pod Hudim poljem. V ozadju baraka za osebje,
spredaj kuhinja*

V mraku tretjega dne me je nekdo obvestil, da se nahaja nek ranjenec, skrit v strmini nad cesto, pod Malo Lazno. Brž sem se odpravil ponj. Sredi noči smo ga našli. Bil je pri kraju s svojimi močmi. Rane so bile žive od črvov. Previl sem ga in še tisto noč smo ga odpeljali na javko v Mrzlo Rupo in od tam v bolnico »Pavlo«. Ne dolgo za tem sem ga srečal v Vipavi pri »Rokcovih«. Tam so dobro skrbeli zanj. Obiskoval ga je celo zdravnik dr. Rovatti iz Dutovelj.

Od sredine julija ni bilo več pravega miru na osvobojenem ozemlju. Sklenil sem preseliti šolo v Vipavsko dolino, da bi se tako izognili nevšečnostim zaradi sovražnikove bližine. Pa tudi nabavljanje hrane prek korpusne intendance je postajalo vse težje. Odšli smo torej prek Čavna proti Stomažu in naprej mimo Vipavskega Križa na Planino nad Ajdovščino, kjer smo se utaborili v gozdu pod Štancarji. Vendar tudi tu ni bilo pravega miru. Iz Ajdovščine so lahko vsak hip pridrveli Nemci. Dneve smo prebili v gostem grmovju, zvečer pa smo odhajali v vas. Kosilo so nam nosila dekleta iz vasi v jerbasih. Nato smo se morali umakniti čez hrib v Gaberje in proti Gor. Braniči. Tam sem zvedel, da se nahaja na Erzeltu podobna bolničarska šola, ki jo vodi dr. Bežek iz Kranja.

Vojaška situacija je bila na tem področju zelo spremenljiva. Pokrajina je tod gosto naseljena v primeri s tolminskimi hribi. Tod ni obsežnih gozdov, kot sem jih bil vajen poprej. Umikanje po gosto zaraščenih grapah proti Štanjelu se mi ni zdelo tako varno, kot je bilo, kadar smo se umikali v Trnovski gozd. Sklenil sem, da se vrnemo v Trebušo, kjer bo gotovo več miru. Takih misli je bil tudi dr. Bežek. Pravil mi je, da ni bilo miru na Erzeltu ves čas, kar je imel tečaj. Nemci so pogostoma prodirali iz Vipave in obiskovali vasi, kjer so mislili, da bodo naleteli na partizane. Dr. Bežek je poznal že vsa skrivališča in grape okoli Erzelta. Kmalu po našem odhodu sem izvedel, da so ga Italijani ujeli in odpeljali v internacijo.

Vrnili smo se v kraje, kjer je bilo kljub vsemu še največ po gojev za delovanje ustanove, kot je bila bolničarska šola. Ustavili smo se v Gorenji Trebuši pri Tičarju. Tam smo ostali od začetka septembra vse do sredine januarja 1945. V bližini je bilo takrat še nekaj drugih ustanov: partijska šola pri Skoku, v dolini je bila korpusna obveščevalna služba, nekaj časa je bil tam tudi štab brigade VDV in nekaj dni tudi tržaška udarna brigada.

V prostem času sem obiskoval bolnike po hišah in zdravil pripadnike raznih ustanov. Tako sem prvič naletel na tetanus. Skokova gospodinja, mlada žena, se je zbodla v prst na nogi. Že je na to pozabila, ko je nenadno zbolela. Nismo imeli dovolj antitetaničnega

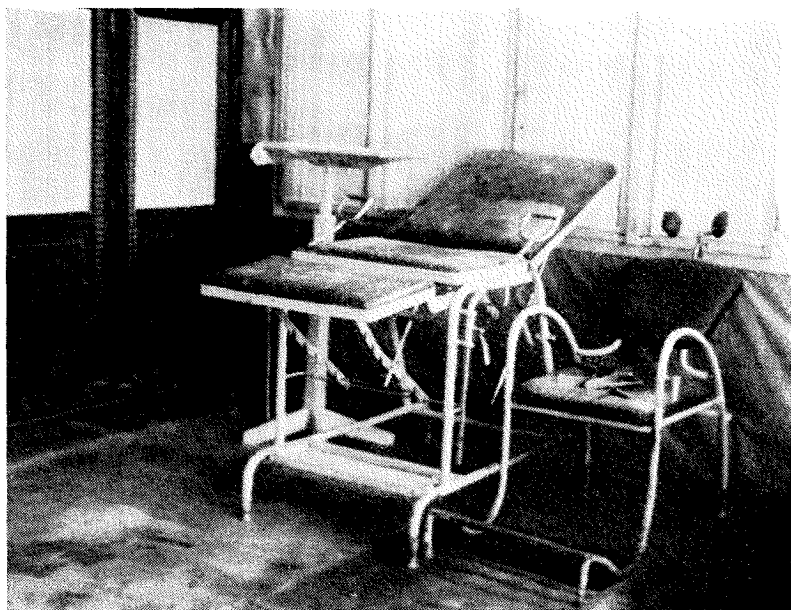
seruma pri roki, zato je morala umreti. Drug primer tetanusa se je pojavil v Mali gori. Gospodar, ki je imel mlin na veter in je mlel moko za bolnico, se je usekal in kmalu zbolel za tetanusom. Vedel je za bolnico »Pavlo« v Trnovskem gozdu, zato je prosil, da ga spravijo tja. Še preden je prišel v bolnico, je umrl. Gotovo je neprimeren transport pospešil njegovo smrt.

V svoji praksi sem naletel tudi na nekaj primerov škrlatinke in davice. Posebno dramatičen je bil primer z davico. Obolela je Breda, mlada administratorka v neki ustanovi v Trebuši. Ko sem jo pregledal, jo je že dušilo. Bilo bi potrebno čimprej izvršiti operacijo in ji tako olajšati dihanje. Pri sebi sem imel tedaj le običajna zdravila. Seruma proti davici nisem imel. Zato bi jo bilo treba odpeljati v bolnico »Pavlo«, ki je bila oddaljena kake 4 do 5 ur hoda. Že je kazalo, da bom moral sam opraviti traheotomijo, ko se je pojavil nek partizanski kamion. Voznik je bil takoj pripravljen pomagati. Naložili smo Bredo in jo odpeljali do Mrze Rupe in nato z vozom do Hudega polja, naprej pa smo jo nosili. Sredi noči smo končno prišli v bolnico, kjer so imeli ravno miting. Pomagal sem dr. Pavli pri operaciji in tako je bila Breda rešena. Ko je ozdravela, je ostala v bolnici vse do konca vojne.

Dokler je bila bolničarska šola v Gorenji Trebuši pri Tičarju, sem pogosto obiskoval bolnico »Pavlo«, ki se je med tem preselila na položaj pod Hudim poljem. Ustanova se je zelo povečala. Odrpli so nove oddelke in celo v sosesčini novo »Očkovo« postojanko, ki je dobila ime po dr. Očku (dr. Podkoritnik). Rad sem šel v bolnico, saj me je nanjo vezalo dosti stvari. Tam sem se srečal s tovariši, s katerimi sem preživel marsikatero hudo uro. Med njimi sem se počutil kot doma.

Ko so se korpusne enote bojevale za Trnovo, so me poklicali na pomoč v kirurško ekipo v Čepovan. Ekipo je vodi dr. Franc (dr. Franci Derganc). Do takrat ga nisem poznal. Bil je redkobeseden, verjetno tudi zaradi utrujenosti. Dva dni in skoraj dve noči sem mu pomagal pri kirurškem delu. Ranjenci so prihajali drug za drugim od Trnovega proti Čepovanu. Lažji so gazili globok sneg, težje so pripeljali na vozovih. Delali smo v leseni koči ob slabi luči, zaradi česar so operacije trajale precej dlje kot bi sicer.

Med drugim je bil takrat težko ranjen Stanko Jež, komandant brigade. Rafal mu je raztrgal pljuča in vranico. Močno je krvavel. Takoj smo ga operirali in ga nato z lojtrnim vozom odpeljali na dolgo pot proti bolnici »Pavli«. Hud mraz in počasna

Oddelek SVPB Pavla, imenovan »Očkova« postojanka. Spredaj brunarica za osebje, zadaj bolniška baraka

SVPB Franja, operacijska soba

vožnja z volovsko vprego mu nista škodovala. Ostal je živ, ko je bilo komaj verjeti, da bo prenesel.

Življenje v bolničarski šoli se je odvijalo po nenapisanem redu. Dnevi so minevali le počasi. Kljub precejšnji obremenitvi s predavanji se čas ni hotel premakniti. Posebno ob deževnih dnevih je postalo dolgočasno, duhamorno.

V takih dnevih sem premišljal o preteklih časih. Kaj vse sem v teh dobrih dveh letih partizanščine doživel! In pričel sem si po spominu zapisovati vse, česar sem se mogel spomniti od prvega dne, ko sem prišel v partizane.

Zapisoval sem dogodke, kot so mi prihajali na pamet. Težko in s trudom sem se vsak popoldan spravljal k pisanju; spomini so bili grenki. Lepih trenutkov je bilo malo. Morda mi je bilo lepo le takrat, ko sem ugotavljal, da ranjenci kljub težkim razmeram ozdravljajo, ali ko sem se pogovarjal s kmečkimi ljudmi, ki so tako zaupali v svoje partizane, ali pa, ko sem se ne vem že kolikokrat spet izmuznil z ranjenci iz te ali one nevarnosti.

Koliko se je spremenilo od prvih partizanskih dni pred dobrima dvema letoma. Zdaj smo spali v hišah, jedli smo skoraj redno vsak dan, preoblečili in umivali smo se redno. Ranjence smo sedaj zdravili v bolnicah, ki so bile sicer še v gozdu, vendar v mnogo ugodnejših razmerah kot prej! Zanje so skrbeli zdravniki, celo kak kirurg je bil med njimi! Po enotah so bili že skoraj povsod zdravniki: v brigadah, v divizijah, v korpusih. Organizacija medicinske pomoči ranjencem in bolnim je bila zasnovana na sodobnih načelih vojne medicine. Nihče ni bil povsem prepuščen samemu sebi. Res da so bile še težave z ranjenci, kadar so se enote bojevale, težko jim je bilo tudi sedaj nuditi hitro in najučinkovitejšo pomoč, tudi je še vedno primanjkovalo modernih zdravil, dobre hrane, obleke in drugega. Toda takega pomanjkanja, kot je bilo do razpada Italije in še kratek čas po njem, sedaj vendarle ni bilo več!

V začetku februarja sem odšel na novo dolžnost v Cerkno na komando vojne oblasti IX. korpusa. Že od jeseni sem imel čin kapetana. Prevzel sem novo ustanovljeno dolžnost šefa sanitetnega odseka vojne oblasti IX. korpusa. Bolničarsko šolo je prevzel dr. Valenti, vendar sem sam še sodeloval na zadnjih dveh tečajih.

Dolžnost šefa sanitetnega odseka VO IX. korpusa je bila zahtevna dolžnost. Doslej sem opravljal le pedagoško delo. Administracije, ki se je med tem že močno razbohotila v sanitetni službi operativne vojske, skoraj nisem poznal. Tako sta mi ta dva meseca do velike zadnje ofenzive na IX. korpus v aprilu mesecu minila v

skrbi za bolnico »Franjo« in »Pavlo«, ki sta med tem močno narasli in imeli že vsakovrstne potrebe. Večkrat sem obiskoval ti dve ustanovi in se spotoma ustavil tudi v centralni korpusni apoteki, ki jo je takrat vodil mr.ph. Uroš Rupreht. Bila je na pobočju strme grape nad Gačnikom, majhnim potokom, ki teče pod Planinico, kjer sem marca 1943, ko sem prišel na Primorsko, sodeloval v boju.

Aprila, tik pred končnim porazom okupatorskih sil na Balkanu in drugod v Evropi, se je del nemških sil in njihovih sodelavcev umikal z Balkana proti Italiji. Govorilo se je, da se bodo umikali največ prek področja IX. korpusa. Naša IV. armada jim je bila stalno za petami. Nemci so spotoma uničevali, kar so dosegli, da bi tako čimbolj škodovali ljudem in svojim zasledovalcem. Požigali so, ropali in ubili vsakega, katerega so količkaj sumili, da ima zvezo s partizani.

Da bi še bolje krili umik svojih sil, so s pomočjo belogardistov, ustašev in tujih kvislinških enot posebno želeli uničiti IX. korpus. Ta jim je lahko zelo škodoval, ker je operiral na področju, prek katerega gredo vse poti, važne za umik glavnih sil z Balkana. V aprilu so se torej lotili najširše očiščevalne akcije. Njihov cilj je bil uničiti IX. korpus.

V štabu korpusa so vedeli za sovražnikove namene. Zato so začasno razdelili osebje korpusnega štaba po brigadah. Tako je bil sanitetni odsek vojne oblasti dodeljen XVII. SNOU brigadi (Gregarčičevi).

Bili smo v Cerknem in se pripravljali na evakuacijo. S kamioni na paro smo se odpeljali proti Gorenji Trebuši. Od tam smo nadaljevali pot peš na Mrzlo Rupo in čez Kozje stene na Otlico. Vse od Cerkna sem smo prav malo počivali.

Na Otlici je bil pravi vrvež raznih enot. Kmalu je pričelo snežiti in primanjkovati hrane. Na srečo so zavezniki poslali z avioni nekaj pomoči, med drugim tudi belo moko. Toda kaj, ko so bile potrebe mnogo večje kot pa pomoč! Tiste dni so potekali ogorčeni boji v smeri proti Colu in Lokvam. Borci so bili močno izčrpani. Nekega dne zjutraj so me klicali, da bi pregledal borca, ki so ga našli mrtvega na hlevu v seniku. Umril je ponoči, verjetno od utrujenosti.

Na Otlici smo ostali nekaj dni. Nato smo spet krenili na pot nazaj proti Mrzli Rupi. Na Kozjih stenah in posebno po severnih pobočjih Trnovskega gozda je bilo še dosti snega. Ko smo počivali vrh Kozjih sten, so me klicali, da bi pogledal borca, ki ni mogel več naprej. Sedel je na skali in izgubljeno gledal predse. Nič mi ni odgovoril, ko sem ga vprašal, kako se počuti. Čez čas je globoko

SVPB Franja, v ozadju baraka za ranjence, pred njo baraka z rentgenom, levo od nje operacijska baraka, pred njo ekonomat s kuhinjo; v ospredju se vidi del barake za invalide

vzdihnil in se počasi začel nagibati na stran. Nekdo ga je prestregel. Bil je mrtev.

Naša brigada je bila v predhodnici kolone, ki se je pomikala od Otlice prek Kozjih sten in čez Mrzlo Rupo proti Vogalcam. Hodili smo po poti, ki sem jo nekoč aprila 1943 že napravil prav tako z Gregorčičevo brigado. Takrat smo šli po isti poti proti Oblakovemu vrhu. Kraj sem dobro poznal. Kot spomladi pred dvema letoma tudi to pot nisem vedel, kam pravzaprav gremo; to je vedel le štab brigade.

Že se je daniło, ko smo se spuščali poprek po pobočju nad Gačnikom. Hodili smo počasi, saj smo bili na moč utrujeni. Tedaj je čelo kolone zavilo prek potoka Gačnika levo v pobočje, poraslo z gostim grmovjem. Še malo, pa smo bili na robu vzpetine. Za nami je zaropotalo kot v najhujšem boju. V bližini so se našli tov. Kajtimir (Albert Jakopič), komandant brigade Stjenka (Anton Šibelja) in drugi. Pozivala sta borce na juriš. Bila je nevarnost, da nas Nemci povsem razbijejo.

Nemci so rinili za nami, toda naprej niso mogli. Ves dan smo bili tako obkoljeni. Z nami so bili visoki funkcionarji iz Glavnega štaba in pokrajinskega komiteja. Med njimi so bili France Bevk z ženo, Boris Kraigher, Tomo Brejc, dr. Bogdan Brecelj, Franc Kimizec ter nekaj njihovih spremljevalcev.

Nemci so nas zasipali z minami, ki so jih pošiljali celo s položajev na nasprotni strani Oblakovega vrha. Znašel sem se vrh hriba zraven težkega mitraljeza. Trije borci iz ruskega bataljona so držali položaj proti Vojskemu. Nemci so nas odkrili in poslali proti nam nekaj min. Po vsaki mini so borci nekoliko spremenili položaj, končno je mina priletela prav na težko strojnico in ranila dva partizana. Zlezal sem do ranjencev. Brž se je znašel tu še nekdo, pa sva odvlekla teže ranjenega nekaj metrov niže v zaklon med skale. Še vedno je tu pa tam padla kakšna mina. Ranjenec je že izgubil zavest. Bil je ranjen v trebuh. Povračal je. Pogledal sem natančneje, kaj je izbruhal, bila je slabo zgrizena pšenica... Že nekaj dni v enoti niso mogli kuhati. Jedli so surovo pšenico! Ranjencu ni bilo več pomoči. Dal sem mu pomirjevalno injekcijo. Ni se več prebudil.

Ves dan je trajala borba okoli nas. Z vseh strani so nas napadali. Borci so trdno držali položaje. Pod robom, kjer sem se največ zadrževal, se je gozdnato pobočje odpiralo v majhno dolino, po kateri vodi cesta od Gačnika proti Oblakovemu vrhu. Na nasprotni strani doline je spet manjša vzpetina, ki se strmo spušča v globoko grapo. Iz globeli proti vrhu so večkrat jurišali sovražniki. Nekdo

je rekel, da so napadalci pripadniki italijanske fašistične enote »decimo mass«. Ni jim uspelo približati se vrhu hriba, ki so ga branili samo štirje borci; ti so ves dan igrali harmoniko in peli. Kadar je začelo pokati, so pograbili orožje in jeli streljati. Njihovo početje je kljub težkemu položaju, v katerem smo se nahajali, vzbujalo zanimanje in samozavest.

Popoldne smo bili še vedno obkoljeni. Streljanje je le za malo časa ponehalo, potem pa je spet postalo močnejše. Nekdo je povedal, da je dopoldne padel Stjenka. Njegova smrt nas je močno prizadela. Dobro sem ga poznal še od prej; bil je hraber borec.

Ko se je nagibalo k večeru, sem sam pri sebi razmišljal, kam bi spraval ranjence. Ofenzive še ni bilo konec. Enote se bodo morale še naprej prebijati iz obročev. Težko bi nosili s seboj večje število ranjencev. Ranjence smo zbirali ves dan. Proti večeru jih je bilo kakih 15 do 20, nekaj med njimi zelo težkih. Med njimi je bil tudi major Ribačenko, vodja ruske misije. K sreči ga je krogla zadela v pištolo, ki jo je nosil ob pasu. Bil je ranjen v nadlaht. Drobci pa so mu poškodovali tudi dolnji del trebušne stene. Majorja Johna, šefa angleške misije, so Nemci ujeli.

Pred mrakom sem se spustil po grebenu nad Oblakovim vrhom v smeri proti Dolenji Trebuši, da se še enkrat razgledam, kje smo in kakšen je položaj okoli nas. Iz izkušenj sem vedel, da bo v tej situaciji mogoče ranjence skriti le kje sredi strmih pobočij, ki se spuščajo z obeh strani grebena proti globeli pod Gačnikom in proti dolini pod Oblakovim vrhom. Sovražne kolone se bodo morale pomikati ali po dolini ali po grebenu. To je bilo pričakovati, kajti na strmem pobočju nimajo kaj iskati, razen če bi kaj opazili.

Še vedno je pokalo na vseh straneh, zato sem se le počasi od zaklonišča do zaklonišča pomikal proti omenjenemu grebenu. Od nekod je padlo nekaj strelav prav blizu mene. Gotovo me je nekdo vzel na muho, sem pomislil. K sreči me ni zadelo. Moral sem naprej, da si ogledam položaj, kot sem sklenil. Kakor hitro sem se malo dvignil iz zaklonišča, je že spet udarilo poleg mene. Da bi se prepričal, od kod v tem splošnem streljanju letijo krogle, sem nataknil svojo triglavko na palico in jo dvignil nad zaklon. Takoj je spet počilo. Nisem smel več ostati na mestu. Odločil sem se in skočil prek majhne jame na desno čez rob. Potlej sem imel mir.

Ko sem se vrnil v štab, sem takoj zvedel, da so medtem sklenili, da prevzamem vse ranjence.

Storila se je noč. Večjo skupino ranjencev sem poslal v strmino pod greben nad potjo, ki pelje iz Oblakovega vrha proti Dolenji

Trebuši. Razen Mikija (Mirko Pirc), intendanta IX. korpusa, ki je bil ranjen v hrbtenico od drobca mine, drugih nisem poznal. Skril sem jih med skale v bukovem gozdu, ki je tedaj komaj zelenel. Položaj je bil dober. Če bodo ranjenci mirni, jih ne bodo našli. Kuhajo lahko, vendar morajo paziti na dim, sem jim svetoval. S seboj so imeli tudi dve kravi, da ju bodo molzli in po potrebi zaklali. Druge hrane namreč ni bilo več moč dobiti. Pri ranjencih sem pustil tudi nekaj zdravil. Strogo sem jim zabičal, da se podnevi ne sme nihče pokazati iz gozda. Tam morajo ostati popolnoma mirni, nevidni in neslišni, dokler ne pridemo ponje.

Vrnil sem se nazaj na zbirališče, kjer sem pustil majorja Ribačenka in še nekaj ljudi, ki niso bili sposobni za daljši marš z enotami. S kolono, v kateri so borci ruskega bataljona nosili majorja Ribačenka, smo v varstvu noči krenili po strmini proti Dolenji Trebuši. Globoko v globeli je bila skrita centralna korpusna apoteka; le jaz sem vedel, kje je. Tja sem odpeljal ranjenega šefa ruske misije in še tri: tov. Bevka z ženo in Toma Brejca.

Na pol poti do Dolenje Trebuše je bila v strmini edina bajta, kjer je bila javka za apoteko. Tam smo se ločili od voda partizanov, ki je prinesel majorja. Dogovorili smo se, da bodo po končani nalogi odšli za brigado. Od tam naprej smo sami s pomočjo osebja iz apoteke spravili ranjenca do barake. Bila je kakih 100 do 150 m niže v še hujši strmini, ki je bila nagosto porasla z grmovjem.

V baraki smo ostali tri dni. Še tisti večer sem pregledal Ribačenka in izvršil toaleta rane na roki. Imel je prestreljene mehke dele nadlahti. Rana v trebušni steni na spodnjem delu trebuha je bila bolj komplicirana in je zahtevala kirurški poseg, ki so ga kasneje izvršili v bolnici »Franja«. Drugega dne so se nam pridružili še vsi, ki so se prejšnjega dne umaknili z nami. Takrat je pregledal Ribačenka še dr. Bogdan.

Okoli poldne je močno zaropotalo prav nad nami. Krogle so letele mimo naših glav. Kazalo je, da so nas napadli. Štiri ali pet nas je pohitelo na položaje okoli apoteke in čakali smo v zasedi, kaj se bo zgodilo. Okoli nas je bilo čutiti ljudi, ki so se naglo spuščali v globel. Dva ali trije partizani so hiteli prav mimo nas, ne da bi nas opazili. Bili smo dobro skriti v zaklonih in v gostem grmovju. Poklical sem partizana, ki je šel prav mimo mene. Ni me razumel. Bil je italijanski partizan. Le debelo me je gledal in hitel proti dnu grape. Imel sem vtis, da barake, v kateri je bila apoteka, ni niti opazil, čeprav je bežal čisto mimo nje. Streljanje nad nami je kmalu ponehalo. V zaklonih smo ostali še do mraka. Kakor hitro se je

zvečerilo, smo odšli do bajte na Stotah, da poizvemo, kaj se je čez dan dogajalo tam okoli, kdo je streljal in zakaj!

Ko smo prišli do bajte, smo imeli kaj videti! Takoj za vhodom je bila kuhinja in v njej v kotu velik kup svežih govejih kosti. V hiši se je trlo partizanov. Govorili so slovensko, italijansko in rusko. Med njimi so bili borci, ki so prejšnji večer prinesli ranjenega majorja Ribačenka. Niso odšli naprej z brigado, kot je bilo rečeno, pač pa so ostali tu.

Dopoldne so ujeli kravo, jo zaklali in jo do večera že vso pojedli. Gnetli so se okoli ognjišča in pekli ves dan. Potem je prišla po grebenu nad hišo nemška patrola in vžgala po njih. Najprej so se razbežali, nato pa udarili nazaj, saj so bili dobro oboroženi. Nemci so streljali v hišo in krogle so letele tudi mimo nas, ki smo bili niže pod hišo. Pri tem napadu je bila težko ranjena neka bolničarka in še nekaj partizanov. Dekle je tisto noč umrla. Strel ji je šel podolž skozi celo telo.

V baraki nismo nič vedeli, kakšen je položaj okoli nas. Kdo ve, če nas Nemci le niso odkrili ali ujeli koga, ki bo povedal, kdo se nahaja na hribu pod Gačnikom. Morali smo stran. Toda kam? Nihče ni poznal poti iz te globeli. Edini, ki bi nas lahko odpeljal proti Mrzli Rupi v Trnovski gozd, je bil gospodar bajte na Stotah Viktor. Ta pa o tem ni hotel nič slišati. Bil je na moč preplašen in od njega ni bilo pričakovati, da bi nas mogel povedi od tod.

Tretjega dne zgodaj zjutraj smo kljub temu, da nismo našli vodiča, odšli. Ker sem te kraje najboljše poznal, sem se sam ponudil za vodiča. Imeli smo namen premakniti se prek grebena na drugo stran v pobočje, kamor sem skril prejšnje dni večjo skupino ranjenec. Nato bi se premaknili naprej prek Oblakovega vrha in Šebreljskih hribov proti Šentviški planoti, kamor je odšel štab korpusa z brigadami.

Bil je mrak, ko smo zapustili barake. Na vzhodu se je delal dan. Nebo je bilo jasno in zadnje zvezde so ugašale na njem. Majorja Ribačenka smo pustili v baraki. Kasneje smo sklenili poslati ponj in ga odpeljati v bolnico »Franjo«.

Previdno smo se vzpenjali v hrib in prišli na greben, že ko se je delal dan. Pred nami so šli v izvidnico dva ali trije partizani z brzostrelkami. Niso bili daleč pred nami, morda nekaj deset metrov. Ko smo prišli pod vrh grebena, me je eden iz izvidnice poklical, naj grem nekaj pogledat. Prav na robu v gostem in visokem vresju je ležalo nekaj negibnega, človeku podobnega. Previdno smo se približali s puškami, pripravljenimi na strel. Tedaj se je kupček

zganil. Nekdo izmed nas se je sklonil in privzdignil odejo; pod njo se je pokazalo skrčeno telo mladega dekleta v partizanski uniformi s škornji, v hlačah, s pištolo za pasom in brzostrelko pod seboj. Glavo je še vedno tiščala k tlom in ni se ozrla, ko jo je tovariš privzdignil, da ji pogleda v obraz. Šele ko je vprašal: »Kaj pa delaš tu?« je dvignila glavo in vsa začudena z globokim vzdihom olajšanja rekla: »Partizani!«

S tresočim glasom je jela pripovedovati, da je že kdove kateri dan tu na grebenu. Mimo nje je šla pred dvema dnevyoma nemška patrولا, vendar je niso opazili. Ni vedela ne kod in kam. Ves čas je bila brez hrane in vode. Ko je zjutraj zaslišala nas, je bila prepričana, da je zopet nemška patrولا, zato se je potuhnila, kot je to storila prvič, ko jo je presenetila sovražna patrولا.

Partizansko smo nahranili in jo vzeli s seboj.

Še tisti dan smo zvedeli, da je glavnina enot s štabom srečno prestala ofenzivo na šentviški planoti. Brž smo s pomočjo majhne radijske postaje, ki jo je imel tovariš Boris Kraigher, vzpostavili z njimi zvezo in prišli so po skupino ranjencev, ki je bila v strmini nad Oblakovim vrhom. Tudi ti so srečno prestali ofenzivo. Nemška patrولا, ki je kasneje napadla bajto v Stotah nad centralno lekarno, je šla mimo njih. Intendant, ki je ostal z ranjenci, se je sredi dneva pokazal na planem, ne da bi vedel, da je nad njim nemška patrولا v zasedi. Počil je samo en strel in intendant je svojo neprevidnost plačal s kroglo v srcu. Bil je edina žrtev. Nemci se z grebena v gozd niso spuščali. Zadovoljili so se s streljanjem na posameznike, ki so se pojavili v dosegu njihovega orožja.

Tako je minila tudi velika preizkušnja. Srečno smo rešili vse ranjence. Tisti, ki smo skupaj preživeli nekaj dni, smo se spet razšli vsak na svojo dolžnost; pota so se nam križala le še redko ali nikoli več. Bil sem zadovoljen, da se je vse tako dobro izteklo. Kot je bila navada v takih primerih, sem tudi tokrat izpraznil v bližnjo skalo cel šaržer municije. Takrat je ni več primanjkovalo!

Življenje je teklo naprej. Problemov je bilo vedno več in bili so čedalje pestrejši. Ni bilo časa misliti na drugo kot na naloge, ki jih je bilo treba sproti reševati. Tako so minevali dnevi, dokler nismo v začetku maja zapustili Trebuše in se prek Lokev in Vitovelj spustili v Vipavsko dolino. V šempasu so nas naložili na kamione in odpeljali proti Dutovljam in kasneje v Trst ter Gorico.

Sredi maja 1945 sem se vrnil domov. Z očetom sva si segla v roke, v očeh pa so nama zaigrale solze radosti.

Vojne je bilo konec.

VSEBINA

Odhod v partizane	5
Življenje v partizanskem taborišču	32
Prva partizanska bolnica	40
Pred veliko ofenzivo	63
Velika ofenziva	111
Tragedija na Ogancih	170
Jesen 1942 pod Snežnikom	210
Prve bolnice pod Snežnikom	250
Bolnica na Prezidanskem Berinščku	250
Bolnica v Šimenovi dolini	261
Bolnica blizu Šoškove Iokvice	270
Bolnica na Požarju	279
Bolnica pri Mrliču	287
Pot v Slovensko primorje	292
V brigadi	309
Konspirativne bolnice, sanitetne postaje	340
Goriška fronta in ustanovitev centralne vojne bolnice (CVB) v primor- ski operativni coni	382
V bolničarski šoli in vojni oblasti IX. korpusa	431

partizanski zdravnik

dr. aleksander gala-peter

lektor in korektor joža stanovnik

oprema andrej verbič

izdala in založila partizanska knjiga

za založbo milko štolfa

tisk in vezava tiskarna toneta tomšiča

ljubljana 1972

**PARTIZANSKE ZDRAVSTVENE USTANOVE
V SLOVENSKEM PRIMORJU 1943**

Sanitetna postaja št. 1 je bila »Za gladki-
mi skalami« in »Na visokem vrhu« v ne-
posredni bližini Idrije od marca do sredine
novembra 1943.

Sanitetna postaja št. 2 je bila na Krnicah
nad Oblakovim vrhom od aprila do sep-
tembra 1943.

Sanitetna postaja št. 3 je bila na Malih
vršah (Čepovan) od aprila do septembra
1943.

Sanitetna postaja št. 4 je bila »V žlebi«
blizu Pečin na Šentviški planoti od maja
do junija in nato »Pod krogom« blizu Pra-
petnega brda od julija do avgusta 1943.

Sanitetna postaja št. 5 je bila najprej pod
zaselkom Lisec blizu Kneže, nato »Pod
orehom« od junija do septembra 1943.

Sanitetna postaja št. 6 je bila ob Tolminki
pod vasjo Čadrg od maja do septembra
1943.

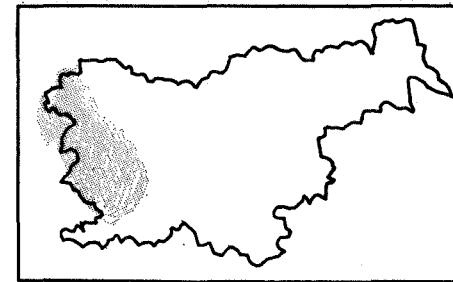
Sanitetna postaja št. 7 je bila ob potoku
pod vasjo Krn od maja do septembra 1943.

Sanitetna postaja št. 8 je bila na Matajurju
v strmini nad vasjo Sužid od maja do sep-
tembra 1943.

Sanitetna postaja št. 9 je bila v Gomilah
v strmini nad Sočo pri Doblarju od fe-
bruarja do maja 1943.

Sanitetna postaja št. 10 je bila na planini
Baban 1700 m visoko v Kaninu nad vasjo
Žaga od aprila do maja 1943.

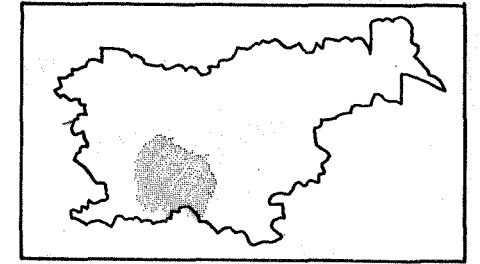
Bolnica, imenovana »Pod Petrom« (pod Po-
dobenčkovo kmetijo) v Čekovniku je bila
zgrajena septembra 1943, obstajala je do
konca vojne, vendar je bila uporabljena le
ob hajki decembra 1943.

Centralna vojna bolnica III. operativne co-
ne »Alpske«.
— Ustanovitev: 12. septembra 1943 na Vo-
grskem, čez nekaj dni je bila preseljena
v šolo v Črniče, nato v Vrtovin. Okoli 20.
septembra je bila razdeljena v bolnico **lah-
kih ranjencev** (v šoli v Stomažu) in v bol-
nico za **težke ranjence** (v šoli v Lokavcu).
Bolnici sta obstajali do nemške ofenzive.
— Bolnica Severno-primorskega odreda na
Lokvah v septembru 1943.
— Bolnica v Zadlogu (Črni vrh nad Idrijo)
v septembru 1943.
Centralna vojna bolnica III. operativne co-
ne »Alpske« se je preselila iz Lokovca prek
Golakov na Malo goro, oktobra pa na
Tršanovše (Bela), kjer je ostala do sredi-
ne novembra 1943, ko se je preselila k
Tratniku (Čekovnik). Tam je obstajala do
31. decembra 1943.
— V decembru 1943 je bila zgrajena v
gozdu blizu Klavžev ob Idrijci nova kon-
spirativna bolnica. Imenovala se je cen-
tralna vojna bolnica III. operativne cone
»Alpske«, ki se je kasneje preimenovala
v bolnico XXX. divizije. Spomladi 1944 so
bolnico preimenovali v SVPB — PAVLA
(Slovenska vojna partizanska bolnica Pav-
la).

**BOLNICE II. BATALJONA
NOTRANJSKEGA ODREDA IN LOŠKEGA
ODREDA 1942. IN SPOMLADI
1943. LETA**

- + 1** Bolnica II. bataljona Notranjskega odreda na Petelinjaku, ustanovljena prve dni junija, obstajala je do 20. junija 1942.
- + 2** Bolnica II. bataljona Notranjskega odreda je bila preseljena na prostor severovzhodno od Petelinjaka, kjer je bila od 20. do konca junija 1942.
- + 3** Konspirativna bolnica na Ogancih (Mrta-lozi blizu Bele vode, Loški potok), ustanovljena prve dni julija, uničena zadnje dni istega meseca 1942.
- + 4** Partizanska bolnica Loškega odreda na Prezidanskem Berinščku, ustanovljena prve dni septembra, obstajala je do konca istega meseca 1942.

- + 5** Partizanska bolnica Loškega odreda je bila preseljena s Prezidanskega Berinščka v Šimenovo dolino blizu Škodovnika. Tu je bila od konca septembra do sredine oktobra 1942.
- + 6** Partizanska bolnica Loškega odreda je bila preseljena v sredini oktobra v vrtačo blizu Šoškovega laščka (Županov laz); tam je bila do sredine novembra 1942.
- + 7** Partizanska bolnica Notranjskega odreda je bila s Šoškovega laščka preseljena na Požar nad Otrobovcem. Tam je bila od sredine novembra do 21. decembra 1942.
- + 8** Partizanska bolnica Notranjskega odreda na kraju, imenovanem »Pri mrliču« blizu Grajševke (Leskova dolina). Obstajala je od 22. decembra 1942 do spomladi 1943.

